

Educ
253
1.33

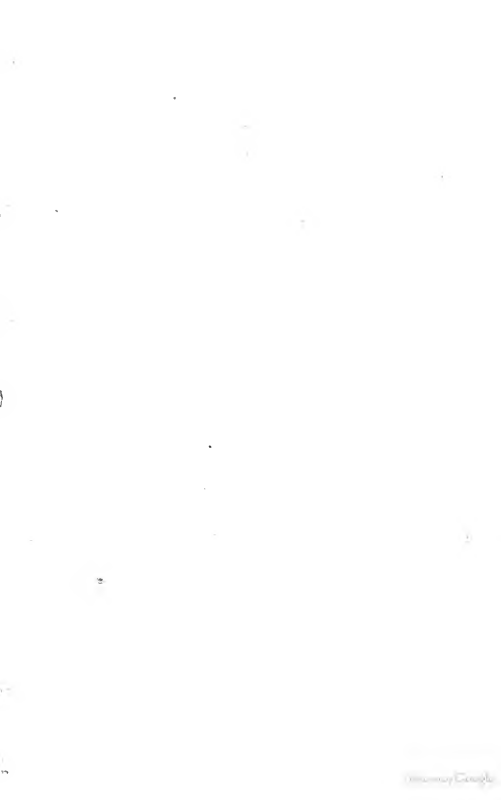
Educ 253.1.33

HARVARD COLLEGE LIBRARY

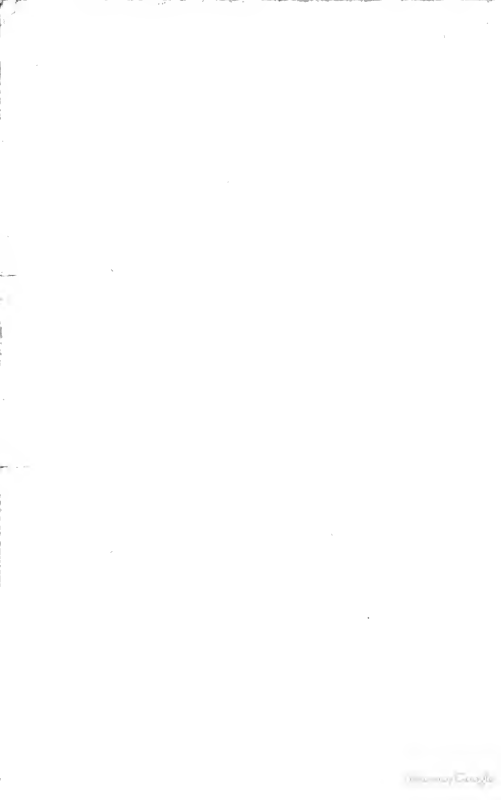
Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

KNIHOVNA

BESEDY UČITELSKÉ.

Číslo III.

J. A. Komenského Předchůdce vševědy.

Od

Fr. J. Zoubka.

V PRAZE.

Nákladem Besedy učitelské.

1879.

J. A. KOMENSKÉHO

PŘEDCHŮDCE VŠEVĚDY.

Z latiny vyložil

FR. J. ZOUBEK,

mimoř. člen král. české společnosti nauk.

*Ustanovili jsme se na tom, take tento náš spis,
dá-li bůh, latinské i národné na světo vyložit.*

Kom.

Vydala

Beseda učitelská.

V PRAZE.

Tiskem dra Edvarda Grégra.
1879.

Educ 253.1.33

✓

ŠLOVUTNĚMU PÁNU

PANU

ANTONÍNU RYBIČKOVÍ,

C. K. DVORSKÉMU SEKRETÁŘI VE VÍDNI ATO. ATO. ATO.

ÚCTOU A UPŘÍMNOSTÍ

VĚNOVÁNO.

Louče se již s Českou vlastí, Komenský, pilně na to myslil, kterak by přirozenějším, snadnějším, hlubším a širším vzděláním mládeže církev i obec národa Českého mohly býti obnoveny a zvelebeny, až by nilý bůh, jak pevně doufal, otevřel zase bránu do vlasti. Usadiv pak se v Lešně Polském a vyučování dospívající mládeže se oddav, probral hojně tehdáž spisy o napravení školního vyučování. Ale shledav, že soud kancléře švédského Axela Oxenstjerna o spisu Ratichovu pronesený, že prý neduhy škol ne zle odkrývá, ale žádoucňho lékařství proti nim nepodává, i ke všem ostatním spisům se hodí, položiv stranou svá dosavad i jiných bádání, nových, a to přirozených základů vyučování jal se dobývat, a dobyv jich, v kraťoučké době (1628) pro potřebu domácích, Čechům po česku, sepsal „Didaktiku“ s brusu novou (molimen toto genere novum). Dle nových svých základů skládal ihned „informatorium školy mateřské“ a šest knížek pro učitele i žáky šesti tříd školy obecné, jichž koncepty době naší, bohu žel, nebyly dochovány. Vida pak, že ve školách latinských dále se vyučování na plano, toliko k slovům, nikoli k *věcem* přihlížejíc, učenci pak sami lichou učenost svou na obratném veršování, hádání a řečňování že zakládali:¹⁾ smysлил, složil a vydal pro mládež studující knížku novou, dotud nikdy nikde nebývalou, „Bránu jazyků otevřenou“ (1631), v níž pod *sto* záhlaví do *tisíce* vět svedl *osm tisíc* slov, obsahujících přesné vyjmenování (názvosloví) věcí nejdůležitějších, vybraných z přírody, z nauk i z výkonů

¹⁾ Ani veliký náš učenec a veliký učenosti ctitel, pan Karel starší z Žerotína, na akademii Štrassburské, svého času proslulý, dle níž i rektor Martin Bacháček v Čechách vyučování řídil, více nežádal, kladl mezi chvalami té akademie v listu k Melicharu Juniovi (8. května 1598) tato slova: „Kde pak kdo jistěji pravidlům svobodných umění může býti vyučen, než-li tam? kde snadněji v známosti jazyků vycvičen? kde pevněji nabyti obratnosti v ozdobném a hojném řečnění? kde konečně ku čtení starých spisovatelů pohodlněji a s větším prospěchem přiveden a naveden?“ P. R. v. Chlumetzky, Carl von Zierotin II., CII.

lidského živobytí. Místo hluchých dosud slov byl tou „Branou“ mládeži se slovy otevřen celý malý živý svět. Jaký div, že „Brána“ ta jako o překot na jazyky evropské, ano i asijské některé překládána a vesměs do škol (i do jezuitských) byla uváděna, tak že mládež s formálním i věcného vzdělání mohla nabývat, čímž cvičenost a osvícenost v Evropě nemalou proměnu vzala a naukám dráhy nové ukázala.

Kterak „Brána jazyků“ přivedla Komenského k „Bráně věcí“, toho výklad v článcích 98—100 tohoto „Předchůdce“ najdeš, ve zprávě pak o původu „Předchůdce vševedy“ (Opp. did. I, 403) píše Komenský:

„Čtenáři ušlechtilí! Jest-li pravdivé ono básníkovo „Při budí posluchač, chválou ctnost roste a sílí“, mělo i při mně se osvědčiti, že totiž tolik a takového potlesku (při věci, dle mého soudu, nikoli tak veliké — za „Bránu jazyků“) pobádalo mě k něčemu většímu a lepšímu. Jal jsem se tedy přemýšleti, zalíbilo-li by se snad rovnou měrou, kdyby kousek *věcnější* učenosti a *vnitřnější* moudrosti (k nějakému podobenství souzvuku harmonie způsobený) pokusem byl předložen. I vzešla z toho žádost složit „Bránu věcí“ čili „Vrata moudrosti“, jež by studující mládež k tomu sloužila, aby, naučíc se pomocí „Brány jazyků“ věci rozeznávali zevnitřně, navykali si potom do útrob věcí nahlédati a pozorovati, co každá věc skrze svou bytnost jest. Takové studium, kdyby rozšířeno bylo po všech věcech (aby obsáhlo všecko, čeho potřebí věděti a činiti, věřiti a doufati), jal jsem se doufati, že by překrásná nějaká encyklopaedička čili vševedička s dobrým prospěchem složena býti mohla. Dověděv se o tom předsevzetí od moravských studujících, do Angličan se odebravších, muž znamenitý S. H. (Samuel Hartlib), listem mi poslaným za nějaký náčrtek příštího díla žádal.

Sdělil jsem s ním, jak následuje:

Předehtu vševedy,

v níž moudrosti obecné potřeba, možnost a snadnost (bude-li dle způsobu jistého počata) krátce a světle se ukazuje.“

Ve spisku „Snah vševedných objasnění pro soudce učiněné“ l. 1638 pronáší se Komenský šíře a podrobněji, i toho dokládaje, proč snahy své navzal *vševednými* čili pansofickými, v tato slova:

„Před několika léty naskytla příležitost božská prozřetelnost složit dílko, jež předpisuje způsob, kterak jazyku latinskému

i kterémukoli jinému učití jadrněji, samým pořadem věcí. Když přátelé k tomu radili, a představení k tomu přisvědčovali, vyslal jsem dílko na veřejnost pod nápisem „*Brány jazyků*“ (po příkladu otců Hibernských koleje Salamancké ve Španělsích, od nichž příležitost byla).²⁾ Přijato byvši s obecným škol potleskem, dalo příčinu přemýšletí o sestrojení *Brány věcí samých*. Nevidělo se dostatečným učití, čemu říká se: bílé, černé, teplé, studené; bylina, člověk, anděl, nebe, církev, bůh, Kristus atd., než že také nčeno býti má, a to spíše, *co to jest*, aby ne toliko na slova, než i na věci navykala si mysl. Pokročivší poněkud snaha, činila naději ve zdar nikoli nešťastný. Zatím vyšla pod názvem „Vševědy“ (pansofie) Petra Laurenberga encyklopaedie nmění.³⁾ Když jsem, získav jí, s největší dychtivostí ji probíraje, shledal, že s objemností názvu se neshoduje (nic tu zajisté o moudrosti pravé předmětu, ano i zdroji, Kristu; nic o životě budoucího světa, pro nějž kdo moudrý jest, teprve moudrý jest, a p.), myslil jsem, že dává se příčina, aby bylo doplněno, čeho tu pohřešováno, abychom, čemukoli třeba vyučovati a učití se ve školách křesťanských, ve svazek měli sebrané, a to metodou, jež by všecko to mládeži vštěpovala kratčeji, pravěji, lépeji, t. j. k účelům života přítomného i budoucího příhodněji. Cíl zajisté byl (ať opakuji mimochodem) složití jádro kněh božích, *přírody, písem a svědomí lidského*, aby, kolikkoli věcí jest, jedním nepřetržitým pořadem vypsáno tu bylo; kolikkoli stává božích zjevení, aby tu k objasnění věcí bylo obráceno; kolikkoli pojmů obecných vrozeno jest mysli lidské, aby tu dle potřeby bylo rozvedeno. Tím chtěl jsem: 1. křesťanům písmo sv. učiniti domácnějším, nežli skoro posud: 2. dáti do rukou klíč, největší přírody i písmu tajemství odmykající; 3. od studií tohoto života k studiím života věčného víc a více lidí převáděti, a to cestami, jimiž možná k lepšímu prospívati, jakž sondili a soudí, kdokoli návod ten znají od základu.“

Dále vypravuje Komenský v témž „Objasnění“, kterak, chtěje vyzkoumati mínění mužů učených, název „Brány věcí čili Vševědy křesťanské“ oznámil v Lipském oznamovateli kněh do tisku chystaných. Prosen byv (jak již výše bylo vzpomenuto) „od nejpří-

²⁾ Toliko nápis napodobil Komenský a způsob, že v Bráně každé slovo toliko jednou položil; po *všech*, s jichž poznáváním Komenský učí zároveň slovům, v Bráně Hibernské (Irské) ani stopy.

³⁾ P. Laurenberg, lékař a filolog v Rostokách († 1639); spis jeho nadepsán jest „*Pansophia sive encyclopaedia philosophica*.“

mnějšího přítele, muže po veřejném prospěchu pobožně dychtícího,“ od Sam. Hartliba,⁴⁾ sdělil s ním, co zamýšlel, „ve formě *předmluvy*, jež před dílo někdy měla být předeslána, napsav to zbožně.“ „A to mimo nadání mé a bez mého vědomí v Oxfordě (pod názvem „Snah Komenského předejít“) tiskem vydáno bylo (od Hartliba), ač zámyslem nejlepším (totiž: aby tím snadněji s mnohými učenými sděleno, a úsudky vyžádány býti mohly), avšak s výsledkem naděje muže dobrého nikoli ve všem odpovídajícím.“ „Ačkoli zajisté mnozí učení a dobří mužové, velikých věcí do takového díla se naděje, hojně nás napomínali k ustavičnému pokračování, a napomínati neustávají (nejedni i vzácnými dary nadání pomoc svou nabízejí), přece zároveň nalezení byli i tací, kteří uznali za dobré viniti nás neobyčejnou všetečností, jako bychom o věci nemožné a nadlidské se pokoušeli, a co horší bylo, i tací, kteří ze slovíček některých (smyslem neshodným s pravověrstvím, jak myslili, položených) hrozné spousty podezření vzbudili, že v nich prý vězí, bůh ví, jaký jed, bojíce se v spořádané metodě strašidla. Byli konečně i jiní, kteří vidouce, že vydání („Vševědy“ „Předchůdcem“ nakreslené) odkládá se (ačkoli jsme měli odkladu toho vážné příčiny, aby totiž z plodu živého nestal se zmetek před časem potracený), myslili, že jsme buď šálili svět, nic, leda kýženi (ačkoli rázu vzácnějšího) nedávající, a přece je za věc dokonanou slibující, nebo jistě podlehli práci, že jistě budou sliby chyby ... (Conatuum pansoph. dilucidatio §. 4—11).“

Když Komenský dávno již byl vyvázl z osidel i osočování, zvláště předpojatých, zakrnělých a svárlivých bohoslovců (1638), poznamenal (1657) o svém „Předchůdci vševědy“ i jeho posuzovatelů a osočovatelů, kteří ho až před synodu byli dohnali (Opp. did. I, 454):

„Myšlenky tyto soukromě přáteli do Anglicka na soukromé posouzení oznámené vrátily se ke mně do Polska Oxfordskými literami vytištěné, zároveň s obranou, že za prospěšným účelem stalo se to uveřejnění, aby napřed okušen byl brod, i aby u věci obsahu tak neobvyklého tím více učených a moudrých mužů poznání

⁴⁾ Sam. Hartlib, Němec v Angličanech usedlý, nejhorlivějším a nejnedočkavějším byl příznivcem zámyslu Komenského, od něhož pokládán byl za nejnepřímějšího přítele. Mužem činu byl (*strenuus rerum ἐργασίας*), což osvědčil zvláště tím, že neustál, dokud Komenský nepřišel do Londýna (1641), aby s parlamentem vyjednával o zřízení společnosti učených na sestrojení „vševědy.“

byli úsudkové. A úsudkové takoví následovali potom houfně z rozličných zemí, mnozí mimo nadání přízniví, ten a onen poněkud nepříznivý. Byl muž, jenž psal, *většého (prý) dobrodíní božího pokolení lidskému nebylo dáno po světle slova božího, tato pak k pravdivějšímu a plnějšímu světlu cesta tak jasně (prý) byla ukázána: sluší tedy naléhati na Komenského, aby dílo dokonal*. Jiní: *Na bedrách sama jediného Komenského nebudíž zůstaveno tak veliké dílo, hledání buďte pomocníci, a ustavena budiž kolej vševědná* atd. Já mrzel jsem se na přítele, že mě vyvrhl mezi lid a nenechal mne v tichosti můj dotkati útek, jako bylo se stalo s prvějším mým dílkem, s Branou jazyků. Nebo pocítoval jsem, že mě rozličnost úsudků přiváděla do rozpaků; avšak konejšil jsem se, když učiněna byla naděje v *kolej vševědnou*, aniž dle mého usouzení mělo dále býti pokračováno, dokud bych nezvěděl, co většina oněch mužů, i mne učenějších, za dobré uzná. Nepokračoval jsem tedy, leda v částečnostech některých, jako byla *Fysika* dle světla božího přetvořená, dílko v Lipsku vytištěné, brzy pak v Paříži i v Amsterodamě patišťené. Taktéž *Astronomie* dle světla Fysiky přetvořena býti mající, a některé jiné. A jeden psal (Hartlibovi, Jan Adolf Tassius, u Hamburských matematiky professor): „*Vře již po všech koutech Evropy vševědy a lepší didaktiky studium. Kdyby pak nic jiného více nedokázal Komenský, nežli že takovou žeň osnuá v myslí všech zasil, sluší o něm za to míti, že dosti učinil* atd.“

„Všecko to, nevím jak, učinilo, že jsem v první své vroucnosti ulevoval, když, na oněch více mužů očekávaje, za to jsem měl, že nemám potíti se sám. Jedna věc přeobtěžná byla, že našli se mužové (a to doma u nás v Polště), kteří, velmi v podezření berouce celý vševědný zámysl, povídali, že bude nebezpečnou míchaninou božského s lidským, bohosloví s mudretvím, křesťanství s pohanstvím, a tak mrákoty se světlem. I zavlekli do svého domnění několik ze šlechty, píšících mi, řeknu veřejně, tak že mi bylo ne toliko na synodě při léčiti, než i napsati *Snah vševědných objasnění pro soudce učiněné*.“

„To konečně církvi tak dosti učinilo, že, co dříve skrytě a jako o své jediného ujmě dělati jsem se jal, to již, autoritou církve jsa utvrzen, za dílo povinné jsem pokládal, a dobrým počátkům dobrého zdaru přáli všickni dobří.“

Když tedy Komenský „Objasněním“ účel a směr vševědy své křesťanské synodě a veřejnosti způsobem naskrz mystickým (dle sedmi částí chrámu Šalomounova sedm kněh vševědných navrhuje)

opět vyložil a schválení jeho došel, neustával vševědou tou se zabývat, ano na smrtelném loži synu Danieli rozkazoval, aby neopomenul vydati „Bránu věcí čili metafysiku vševědnou.“ Skutečná nemožnost provést dílo tak ideálně a přílišný formalismus, v němž si doba Komenského líbovala, byly stále na závadě, když pak Komenský hojnost vhodných výměrů samozřejmých již byl sebral a srovnal, nešťastný požár Lešenský l. 1656 všechno přístrojí vševědné v niveč obrátil, odtud pak síly jednotlivce osudem i věkem sklíceného, jakkoli čilého, k dokonání celého díla nestačily, tak že přestal na vydání několika částečností (Panegersia, Panaugia, Unum necessarium).

A co jest *vševěda* Komenského? To již l. 1857 důkladně vyložil pilný a pozorný čtenář spisů Komenského dr. F. B. Květ.^{*)} Že pak posud pojmy nejisté s názvem tím bývají spojovány, odtud pochází: 1. že spisy Komenského namnoze vzácný jsou a tytéž nepřístupny;^{*)} 2. že Komenský pro samou horlivost, radost, nadšenost a nedočkavost, chtěje vhodným *názvem* obsah, rozsah, účel i směr *nové* své vědy naznačiti, miláčku svému, jenž mu dán byl od boha, jiná a jiná jména dává a proti přednímu pravidlu svému, aby každá věc jedním toliko jménem vlastně a zřetelně byla jmenována, nejednou na místech rozhodných užívá obrátů ozdobných, obrazných, mystických a tak výklady své jako lehounkým závojem, nikoli neproniknutelným zastírá; 3. že rozprava Květova od nějakého času častěji bývá citována nežli čtena; 4. že nejedni, toliko k snahám a zásluhám didaktickým zření majíce, v Leibnitzově „vědě povšechné“ každé slůvko těžce, v předchůdci pak jejím, v Komenského „vševědě“ celé zásady a věty lehce váží, a Ko-

*) „Leibnitz und Comenius“ v aktách král. české společnosti nauk V. řady díl 10.

*) Sebraných spisů Komenského „Opera didactica omnia“, věnovaných léta 1657 městu Amsterdamu, nemá město Amsterdam; v Čechách pokud známo, jsou tři exemplary: v Českém museu, v knihovně university Pražské (XI. V. A. 3.) a v paedagogiu Čáslavském; ve Vídni jeden (v dvorské knihovně 18. A. 7.); v Lipsku 2: Raumerův exempl. v univ. knih. (Paed. 3.) a jeden u Julia Beegra; v Heidelbergu, v Berlíně, v Žitavě (Paed. 191), v Petrohradě atd. Beeger, překládaje (1871) Didaktiku, dokud neměl svého exempláře, vypůjčené měl spisy Komenského z Heidelbergu, protože jich v Lipsku domů nedostal; Hoffmeisterovi v Berlíně půjčeny byly toliko na několik dní, řediteli Lindnerovi místo z Prahy z Vídne atd.

menského jménem „teosofa“ nebo, jak již Brucker,¹⁾ jménem „filosofa mojžíšovského“, jímž ovšem také byl, odbývajíce, ze řady samostatných myslitelů jej vylučují, že pro něj v dějinách filosofie, jak posud skládány bývají, ani místočka nezbyvá.

Ani by neuvěřil, jak zmotali si němečtí vykládači úsudek o tomto „Předchůdci“ (Com. Ausgewählte Schriften v Lipsku Paedag. Bibl. dílu XI str. VII sld.). Zámysl Komenského nejzřetelněji prý se jeví v §. 3., obsahujícím v sobě ideu, z níž později vypučely školy realné. Baconův realismus, Moutaignem do školy převedený, nezískal prý mnoho metody Komenského spisy vševědnými. Ve spisech těch není prý nelíbeného obrazu toho, co Komenský zamýšlel. „Komenského prý obyčejná slabost původního, větším dílem ne dobře spracovaného plánu přísné šetřiti, než jej stále měniti a opravovati, neztěžovala mu práce nikdy více, nežli při vševědě. Nejvíce by prý toho zakusil, kdo by chtěl napsati charakteristiku vševědných snah Komenského. — A my za rozkošné, ano vznešené pokládáme potěšení, stopovati muže snažícího se poučiti, smířiti a blaženými učiniti národy, i kdyby stokrát měnil plán a bloudil bludem posvátným za nedostizitelným nikdy ideálem. Tak rozcházejí se někdy mínění lidská více, nežli Lipsko s Prahou. Bláznila by byla západní Evropa, bláznil by byl anglický parlament, nadšení jsouce vševědou Komenského, kdyby původce její sám býval nevěděl, co chce a kam směřuje.

Co jest tedy vševěda Komenského? Seberouce s drem. Květem významnější místa z „Předchůdce“, z „Objasnění“ a „Nákresu vševědy“, i z „Cesty světla“ (Prodromus, Dilucidatio, Diatyposis

¹⁾ Brucker, Hist. philos. IV. I. 631—32 zmiňuje se o Komenském jenom proto, „že mezi filosofy mojžíšovci téměř první stolicí zaujímá,“ a souhlasí s Gundlingem, „že by Mojžíš neuznal výroků (dogmat), které mu od takových lidí bývají přičítány. Nebo že vkládají a vtěsňávají do historie Mojžíšovy své sny mužové dobří, ale jsoucí bez filosofského soudu, může viděti i krátkozraký.“ Pravda i o Komenském, žáku Alstedovu; „nebo každý nejmenší skutek Kristův, každé nejmenší slovo neb punktík v písmě tajemství má ku poučení našemu (Did. musejní XIV., Beránkova 8.).“ Ale kromě mystiky ještě mnoho stránek při Komenském zbývá. Herder, Krause a po něm Leonhardi (Der Philosophencongress als Versöhnungsrath. Pr. 1869; častěji v „Die neue Zeit“ 1870—5, více dle spisů Krausových než-li Komenského, o němž vědomostí nazbyt neměl, jak ukázal v Leipz. Illustr. Ztg. 15. dne m. srpna 1874) a j. našli v něm, pokynuti k rozřešení nejdůležitějších otázek lidského pokolení.

pansophiae a Via lucis) vyložíme stručně účel a způsob vševedy, aby kratičkým tím výkladem stal se spisek přítomný srozumitelnějším a prospěšnějším.

Velmi toho želeje, že lidé po marnostech toliko tohoto světa se ženou, blaha svého nedbajíce, hádkám pak mezi učenci v církvi a ve škole že není konce, pokoušel se o to (ač marně), aby způsobil pokolení lidskému vědu takovou, která by o všech věcech všecky poučovala dokonale a byla vševedou, *vědou věd*, přístupnou všem národům země, která by domohla se živých kořenů všech nauk, aby z nich pučely nauky jako stromové mohutní a úrodné. Ani staří ani s Komenským souvěcí národové nepokusili se o nic podobného; nauky, kde nějaké byly encyklopaedie, podobaly se spíše hromadě dříví s velikou pílí sneseného a urovnaného, nežli stromu vlastní silou z kořene rostoucímu, rozkládajícímu se v haluze a ratolesti. Veden jsa některými obdobami a vykládaje některá boží zaslíbení o velikém světle moudrosti na sklonku věku na svou vševedu, nepochyboval o její možnosti, a tuše již napřed blahodárné její účinky, kterak skrze ni srovnány budou všecky spory ve vědě, v obci a církvi, že skrze ni způsobeno bude na zemi království boží, království lásky a pokoje, oplýval v duchu rozkoší nevyslovnou, nemoha ani dosti příhodných jmen vymyslet, jimiž by význam vševedy byl vyznačen.^{*)} Původ vševedy, vypučevší ze srdce sklíčeného a útrpného, jest nejvýše lidumilný, ušlechtilý, ačkoli dle střízlivého soudu nestřízlivý; *vědeckou* důležitost mají *základy*, na nichž Komenský vševedu svou stavěl.

Věda, že veškera hojnost jazyků z několika prvků čili hlásek se skládá, myslil, že i veškeré poznávání lidské z několika základních ideí může býti vyvedeno, že celý boží svět z několika živlů a rozdílů tvarových se skládá, veškery pak výplody umělé jistým číslem druhů že mohou býti omezeny. Komenský, vševedu svou rozbořem čili „rozpitváním veškerenstva“ nazýváje, přičiňuje se k tomu, aby poznání základů a zásady všech věcí byly klíčem ke všem naukám i k novým výmyslům a k novým nálezcům, tedy k stálému nauk a života zdokonalování.

„Vševedu“ svou rozděluje Komenský ve tři druhy kněh: v *pansofi* čili vševedu užším smyslem, obsahující rozbor soustavy

^{*)} Vševedu jmenuje Komenský: světlo obecné, obecné učenosti jádro jisté, rozumu lidského pochodeň jasná, moudrost nejlepší, moudrost nejužitečnější, rozumování obecné, vše počátek, vše užítek, soustava soustav, uma um, nauka nauk, světlo světél, cesta světla atd.

pojmové; *panhistorii* čili všehozpyt, „všelikou věc jednotlivých rozličnost, t. j. veškerý věc činnosti, případnosti a účinnosti (pokud posud známy jsou) od počátku věcí až po naši dobu vykládající“, čili přehled všech věcí jednotlivých dle obecných ideí metafysických vyložený;⁹⁾ *pandogmatii*, všemnění, všerozum, obsahující názory a výroky mužů a národů o věcech čili přehled myšlení lidského a další z něho vývody.

„Ve všeovědě užším smyslem stanoví Komenský soustavu svou pojmovou; vychází se stanoviska platonského, tedy realistického, avšak vida nepostačitelnost jeho jakož i stanoviska nominalistického, na střední cestu se dává, přibližuje se názoru pojmovému. Jednak viděl, že nominalisté místo obrazů věcí skutečných mají přeludy, že skutečnost neřídí se námi, a že zatemňujeme přecasto světlo skutečnosti subjektivními barvami; jednak uznával, že realisté neměli by pomíjeti subjektivního činitele poznávání. Aby pak vyhnul se oběma těm nedostatkům, obecnost za objektivný zákon, za pásku objektivnou, za samo pravidlo pokládá, příměsku subjektivního neupíraje. Nazývá tedy obecnost „středisky bytností“, „základy ve věcech i pojmech“, „formami vrozenými“, pročez také jmenuje svou vševědu „pravdy věcí stálým pravidlem.“ Pohříchu, nepodařilo se našemu Komenskému s vědeckou důsledností a zřetelností držeti se všude daleko zasahujícího toho náhledu a vymaniti se nadobro z platonismu; klade zajisté nerozhodně svá „střediska bytností“ na místo „ideí“ Platonových, právě tak, jako více nežli sto let po něm Herder se svými obdobami. Avšak nevhodné jméno ne jen že neshodovalo se s prvotným smyslem, než svedlo nejednou i samého Komenského, že k smyslu platonskému, v němž byl zběhlejší, zření měl, jmenovitě vyměřiv ideu, že jest „takovosti (τοῦ τῆς) možnost, skrze niž jest věc tím, čím jest,“ a nazvav vševědu svou užším smyslem zrovna *metafysikoiu*. Takovou obojetností nabyly Komenského idey jednak logického i zároveň metafysického základu, jednak splynula v nich možnost domyslná s přezvědou, ačkoli ve spisech Komenského

⁹⁾ *Panhistoria* není „Weltgeschichte“, jak Gindely, Raumer, Lindner píší, ani „všeobecný dějepis“, jak překládá spis kramářsky vykřičený (viz Čas. Čes. Musea 1877, 638 sld.), protože pojem slova *historie* (ἱστορία) mnohem širší jest, než-li nynější slova toho užívání. Znamená to slovo: bádání, zpytování, zkoušení, poznávání, vědění, vypravování, a týče se všeho, co učiněno jest, stalo a dělo se i děje se v přírodě i mezi lidmi. Srovn. Školy pansof str. 26. pozn. 45.

vyskytuje se dosti míst, kde pohřešované rozeznávání obou lze stopovati. Aniž se dívme pro takovou obojetnost, najdouce u Komenského věty, znějící zcela platonsky, ačkoli jimi nejsou, protože idey Platonovy s ideami Komenského nemohou býti ztotožňovány, již proto ne, že Komenský, nehledíc ani k logickému momentu, spočívajícímu v jeho ideích, jenž ideím Platonovým původ dal, ale nezabránil, aby, dále se rozvíjejíce, nezvrhly se v metafysický patvar, idey své stanoví vedle božstva, jež mu jest světovou mnohotou, ale toliko dle individualného rázu, hmotu (jak Komenský názor svůj křesťanský osvědčuje), z ničeho vyvodíc! Komenský sám napomíná, aby idey nebyly ztotožňovány s božstvem, věda, že již starí takovým ztotožňováním všebožstvu dvěře do kořán otevřeli, přírodu nikoli již toliko za dceru božstva, než za božstvo samo pokládajíce, s čímž i v novějších metafysických kategoriích soustav spekulativních se setkáváme. Dále učí Komenský, že idey ty jsou nám *vrozeny*¹⁰⁾ a že je smyslové mohou probouzeti, ale nikoli učiniti, i hlásí se zřejmě k jich předmětnosti, háje jí i tenkrát, když idey ty v žádné mysli lidské se nezjevují.¹¹⁾ Toliko bedlivé přemítání dovede je vyzdvihnouti z oboru předmětnosti, do oboru podmětnosti, a zjevují se tím dokonaleji, čím dokonalejší bylo přemítání.¹²⁾ Pokud pak týče se představení těch ideí, pohřešujeme ho docela při Komenském, ačkoli idey za základ všelikého poznávání vyznačuje,¹³⁾ a zdar vševědy takového vystavení ideí mocně se dožadoval, toliko prostoune naznačuje, že jich nabytí lze odtahováním a výčtem, což toliko pro příklad při ideí krásna (v „Předchůdci“) ukazuje. Dotknuvše se Komenského soustavy pojmové (nebo spíše nauky jeho o ideích), máme za to, že z toho jasně na jevo vychází, že Komenský náš stojí uprostřed mezi Platonem a Leibnitzem: všichni tři myslitelé hledali jednotu přírody v příbuznosti věcí, a každý z nich pojímá tu příbuznost, ač nikoli příbuzným, přece vespolečně souvisícím smyslem, aby pro po-

¹⁰⁾ „Pojmy obecné všem vrozené.“ Cesta světla, kap. XII. Idey ty obecné jsou, ten živý živého boha obraz v člověku, jich výčet a výklad (nikoli důkaz) obsahem jest metafysiky čili „Brány věcí.“

¹¹⁾ „Podoby čili idey věcí, když k nim pozornost obrátíš přímo, dobře se vtiskují: mdleji, když mdleji; nijak, když nijak.“ Cesta světla.

¹²⁾ „Pozornost po více věcech rozvlečená nebo nerovně k věcem obrácená činí pojmy věcí rozvleklé, nerovně a hestvárné.“ Cesta světla.

¹³⁾ „Každá pravda má ideí čili obraz, skrze niž jest poznatelná.“ Cesta světla X.

znávaní veškeren obor pojmů svedli na jeho zásady, ačkoli sic jinak všickni v tom se sobě podobají, že žádný z nich rozboru toho neprovedl.“

Co nad to o vševědě Komenského i o pouěru vševědy (pansofie) v Leibnitzově vědě obecné (scientia universalis) F. B. Květ velmi srozumitelně a stručně vykládá, komu libo bude, v rozpravě jeho najde, již nemůžeme sem celé položit, chtějíce toliko pozornost soudnějších čtenářů k ní obrátiti a k dalšímu přemýšlování je povzbuditi. Vydáním prvního dílu metafysiky čili „moudrosti první“, jinak „Brány věci“ (více nezachovalo se, a nebylo nejspíše po požáru Lešenském ani doděláno) — již jest nalezen, přeložen a bez mála k tisku upraven — spisům Komenského nemálo přibude světla, a mnohá věc nepatrná a nahodilá na pohled objeví se býti výrazem rozmyslu a zámyslu i vědomého názoru Komenského.

Jak výše bylo dotčeno, vydán byl „Předchůdce vševědy“ po prvé nadšeným a nedočkavým přítelem Samuelem Hartlibem l. 1637, a to v Oxfordě pod názvem povšimnutí hodným „Snah Komenského přede hry“ (Conatuum Comenianorum praeludia 4°). Tak byl po vydání „Brány jazyků“ (1631) a „Fysiky“ všude již znám a na slovo brán Komenský, že samo jméno stačilo vzbuditi pozornost a zvědavost učených čtenářů a býti vnuadou a lákadlem lidem knihy kupujícím. Šlo zajisté Hartlibovi předkem o to, aby získal přízně a podpory zamýšlenému dílu Komenského, jež nemohlo býti sestrojeno bez hojné pomoci mnohých učenců a bez štědré ruky bndto bohatých rodů nebo některé země na chování těch učenců, aby bez starostí hmotných duševné práci mohli oddávati se cele.

Po druhé vytištěn byl spis ten po dvou letech v Londýně r. 1639 pod zřetelnějším nápisem „Předchůdce vševědy“ (Prodromus pansophiae), tiskem M. F., nákladem L. Fawue a S. Gelli-branda (12°, str. 10 a 288). Kniha ta prodávána byla na hřbitově kostela sv. Pavla v Londýně v kotci se znamením „měděného hada“ (dokud nestalo se obyčejem domy číslovati, mívaly domy a krámy v městech svá znamení, po nichž byly hledány a poznávány). V předmluvě vybízí Hartlib k podporování vševědy, jež pro své biblické a mystické pozadí zvláště zalíbila se v Angličanech, kde čtením byblí prodchnut byl i nejprostší člověk (Hellwald, Culturgeschichte [2. vyd.] II, 497). „Předchůdce“ čte se tu na 103 stranách. Potom následuje (na str. 105—225) rozprava Komenského „O studování jazyka latinského,“ za ním pak

„Objasnění“ vševědy. Kromě toho tištěn byl „Předchůdce“ v Nizozemí, ve Francii a j., posledně l. 1657 v Amsterodamském sebrání didaktických spisů Komenského (*Opera didactica omnia* I, 403—454).

Komenský, přeje si, aby filosofie nezůstávala zavřená ve školách, než aby přístupnou byla učiněna každému a vládla životem, chtěl, aby „Předchůdce vševědy“ i jiní spisové toho druhu vydání byli jazyky národními, čemuž ihned Angličané vyhověli.

Jak měly knihy vševědné i jiné národními jazyky býti spisovány, naznačil Komenský v latinské *Didactice* XXIX, 12. sld. (česky 1876 v „Besedě Učitelské“ a ve zvláštním otištění) a jinde, nevyhýbaje se slovům novým, bez nichž není lze věci nové vyjádřiti, jak v předmluvě k „Hlubině bezpečnosti“ (1633) byl napověděl.¹⁴⁾

Až bude vhodná chvíle promluvit o slohu Komenského i o jeho latině, vyjde na jevo, jakých pravidel jest šetřiti českému překladateli. Já snažil jsem se myšlenek i obrátů Komenského dosáhnouti, místy doklady novými Komenského Komenským vykládaje. Jestliže jsem někde dna nedohledl, nechť dohlednou, kdo bystřeji vidí.

Že jsem spisek tento jménem pilné a skromné české včeličky dovolil si ozdobiti, stalo se z nelíbené úcty a upřímnosti, již stále chovám k muži, jemuž nade všecko jest milejší a dražší, cokoli přispívá k rozmožnění české vědy a k zvelebení národa.

NA SMÍCHOVĚ 17. dne m. prosince 1879.

Fr. J. Z.

¹⁴⁾ „Věci zvláštní zvláštními slovy musely se vypověditi (samosvojnost, jinudost); porozumíš potom, že se o věcech těch zvláštních jinak nemůže jadrněji mluvit, jako tak.“

*Všem moudrosti, světla a pravdy milujícím od Krista,
moudrosti, světla a pravdy pramene, pozdravení a požehnáni.*

Že moudrost (jež Aristotelovi jest *mnohých podivu* Moudrosti
chrály.
hodných věcí vědomost, Ciceronovi pak *známost věcí božských a lidských i příčin, na nichž ony se zakládají*, Šalomounovi konečně *umělkyně všech věcí učící všemu*) velikými chvalami od starodávna že byla velebena, neznámo býti nemůže za studii moudrosti se ubírajícím. *Drahocennější jest nad všeliké zboží* (dí mezi smrtelnsky nej-moudřejší), a nic toho, po čem lidé toužívali, nemůže se jí vyrovnati. Dlouhost dnů v pravici její, v levici pak bohatství a sláva. Cesty její cesty utěšené, a všechny stezky její pokojné. Strom života mají ti, kdož jí dosahují, a kteří ji mají, blahoslaveni jsou (Přisl. 3, 15.) Cicero pak: Žádné vznešenější dobré nebylo dáno pokolení smrtelnků, aniž bude dáno. A Horatius takto:

*Z nejvyšších jediného Jova jest níže ti moudrý,
Jest bohat i svoboden, krásen, ctěn, král je i králů.*

2. Po příčině-li se sháníš, proč jedinou tu cnost tak Proč tak ceněna bývá.
vysoko cenívají, odpověď ti: Seneka: bez studia moudrosti že nikomu dobře, ba ani snesitelně žítí nelze; Cicero: moudrost že jest matkou všeho umění, jež nás nejprve ku ctění boha, potom k právu lidskému, jež spočívá ve společnosti pokolení lidského, dále k mírnosti a vznešenosti myslí vzdělává, zároveň pak s myslí jako s okem mráкотu rozptyluje, že nám viděti lze vše vysoké, nízké, první, poslední, střední, konečně pak jest prý lékařstvím myslí; a dodává Šalomoun, moudrost moudrého že více posiluje, než desatero knížat městských (Kaz. 7, 19); a pokladem že jest lidem nehynoucím, a kdo ho užívá, s bohem že vstupuje v přátelství, dary z učení nabytými souce

schválení. Nebývá zajisté od boha milován, nežli ten, kdož přebývá s moudrostí (Moudr. 7, 14, 28.).

Moudrosti
studium,

3. Právem tedy nejčelnější mužové každého věku, kladouce stranou péči o věci pomějící, o statky, rozkoše, důstojství, k tomu myšlení svá, tužby a snahy obraceli, aby oddávající se pozorování věcí, cokoli duchem může býti uchopeno, uchopili a způsobem tím svět si podrobili. Takoví mužové v zástupu ostatních smrtelníků věru tím jsou, čím jest sám dar moudrosti mezi jiným dobrodiním, jehož bylo smrtelníkům popřáno, přeskvoucímí kameny, ano hvězdami, rozptylujícími mrákotu temností světa. Vděčně tedy uznávati sluší dílo božího milosrdenství, ne toliko že moudrosti své divadla přírody a písma nám otevřelo, než i nástroji na jich spatřování a sbírání světla moudrosti, smyslem a rozumem i svým božským zjevením, nedostatků smyslu a rozumu doplňujícím, nás opatřilo. Avšak i za to dobrotivosti boží děkujeme, že studie nauk, jimiž ono studium moudrosti bývá pěstováno a od jiných do nás přeléváno, až po naši dobu byla zachována, ano za našeho věku rozkvétají jako dosud nikdy, tak že si nynější století nikoli bez příčiny v pojmenování „vzdělaného století“ libuje a z něho se raduje, ana naděje ještě většího světla prosvítá.¹⁾

Moudrost
a pozdními
léty přichází,

4. Potřebí jest zajisté, aby přiházelo se světu, co přiházívá se člověku, že ne jinak než s pozdními léty do moudrosti dospívá, protože dle přirozenosti věcí jinak býti nemůže; moudrosti zajisté zkušeností mnohých věcí nabýváme, zkušenost pak i prodlení času i všelikých příležitostí pilně požaduje. Stává se, čím déle se žije, tím více věcí se děje, a častější věcmi se zabývání zkušenost

¹⁾ Každé století s velikým zálibením nad časy předešlé se staví, s jakýmsi ustrnutím na ně pohlízející, jak naše „osvícené devatenácté století“ s dostatek dosvědčuje. Přirozený to běh vzdělanosti lidské, že strom její z kořínků a kořenů zprvu nepatrných a neslýchých výše a výše, mohutnější a švarnější vyrůstá, a rozrostlá koruna každým rokem nad kmenem více se pyšní. Nehledíc k naší době, nikdy duch lidaký tak mohutně se nerozvíjel, jako mezi renaissancí a francouzskou revolucí (Hellwald, Culturgeschichte (3. vyd. II, 480), o významnosti pak doby Komenského K. B. Štorch v Časop. č. musea 1851, III, 90 poučuje.

rozmnožuje, zkušenost pak moudrost, dle Siracha: Muž v mnohých věcech zkušený bude mysliti mnoho. A ono básníkově: Všelikým užíváním ze zkušenosti že umění vzešlo.

5. My tedy za nynějšího věku tolika pomůckami zkoušek jsouce opatření, kolika žádný před tím věk nemohl býti opatřen, proč bychom něčím vyšším nezmoudřeli? Netoliko zajisté pomocí tisku (umění to bůh nikoli bez tajemství pro poslední časy uschoval) cokoli od starých moudře smyšleno, avšak před tím temnotami bylo sevřeno, již na světlo bylo vyvlečeno i vešlo v známost obecnou; avšak i nynější mužové novými probuzení byvše příčinami, o nové věci usilovati se jali, a rozmnožena byla všelikými zkouškami moudrost až ku podivu každým dnem, jakž byl o posledních časech předpověděl bůh (Dan. 12, 4.).²⁾ Nastala horoucnost po všech národech školy otvírali, a nepřipomínají letopisové, že by tak bývalo se dalo kdy za předešlých století. Odtud po všech jazycích a národech takové kněh rozhojnění, tak že již i sedláci a ženštiny seznamují se s věcmi, k nimž před tím sotva bývalo přístupu učencům a bohatcům knihy za drahý peníz kupující. Nyní pak i úsilovná snaha mnohých vynořuje se *metodu studií* přivesti k takové dokonalosti, aby veškeré věci lidské, poznání hodné, nejsnadnější prací v mysli vlévány býti mohly. Zdaří-li se to (doufám však), a bude-li nalezena cesta, již hledáme, všecky vhodně učiti všemu, nevidím, co by překáželo, že bychom nepoznali a vděčně nepřijali onoho předpověděného i očekávaného, již dříve osvětleného *zlatého věku*.³⁾

V jasnéjší
moudrost
naděje.

6. K dosažení toho cíle, vidím, že pohřešuje se posud jedna věc veledůležitá, jako totiž nalezeno bylo jádro úrodné (Brána jazyků nedávno⁴⁾ otevřená), kterak snadněji učiti *jazykům*, tak aby vymyšlen byl způsob nějaký, kterak bránu *věcí* samých sestrojiti, aby, kolikkoli jest

Ku sdaru
moudrosti
čeho pohře-
šuje se pu-
sod.

²⁾ Dan. 12, 4: „Ty pak, Danieli, zavři řeči, a zapečet knihu, až do času určitého: mnozí ji projdou, a mnohonásobně bude umění.“

³⁾ Kterak za Fridricha Falckého zlatý věk byl předpovídan a očekáván, viz v Časop. mus. 1872, 6.

⁴⁾ Brána jazyků vyšla po prvé l. 1631.

umění a nauk, vtipem snadno bylo proniknouti. Ukáží nejprvé, že o té věci nade všecko potřebí jest podniknouti přemýšlování opravdová; potom vynajdu způsob snahy takové, konečně pak vyložím, jakou příčinou já sám a s jakým prospěchem dal jsem se do díla tak neobyčejného.

Moudrost
budiš etitem
literárního
umění,

7. *Nejprvé* pak vyznáváje pravím, že literní studia, jimiž nyní všudyčky zabývá se mládež, mají býti vzděláváním mysli k moudrosti, aby za tím cílem nemohla zbývatí než marná marnost. Dejme tomu, že po vědomosti dychtíme, jen abychom něco věděli, pro zvláštnostkářství; nebo k vůli mysli, pro potěšení; nebo k vůli vážnosti, pro vyniknutí; nebo ze zisku, abychom po vnějších statcích se hnali: nezapni jsme, místo cíle tak vznešeného božského daru kladouce věci tak nízké a pomějejší. Platnost tedy měj, že moudrosti hledati sluší. Poněvadž pak moudrost sluje *umělkyni všech věcí, všemu učici*, (Moudr. 7, 21.), zřejmě na jevo jde, že pomocí literárního umění přivedeni býti máme k *obecnému poznání věci* (k vševědě ^a) t. j. k moudrosti plné, všecko v sobě obsahující a v sobě ve všem všudy souvisící, aby nic nezbylo zjevného nebo tajného, čeho bychom neznali (Moudr. 7, 21), aby totiž duch člověka v pravdě stal se tím, čím býti má, boha všemoudrého obrazem.

II. *Druhé*. Poněvadž dí se o moudrosti, že dává mládencečkům rozum a umění (Přísl. 1, 4.), její pak cesty cestami že jsou utěšení (Přísl. 3, 17), jde z toho na jevo, že studia moudrosti mají býti bez drsností a trnů neshodností, rovná, všem přístupná, pouhé mysli vnady.

III. *Třetí*. Poněvadž stezka moudrosti sluje *světlo jasné svítící* (Přísl. 4, 18), následuje, že temnostmi bludů bezpečna býti má.

IV. *Čtvrté*. Dí se o moudrosti, že člověku užítku toho poskytuje, aby rozuměl cestě své (Přísl. 4, 18.) i všemu,

^a) Pansophia, universalis rerum cognitio. — K paragrafu 7. sluší položití, co napsal Tomáš ze Štítuého: „Proč se lidé učí. Stojí lidé paterým úmyslem po učení. Jedni chtějí skrze to vidění býti, totiž aby je lidé znali a ctili; druhí aby věděli, totiž z všetečnosti, že se chce věděti; třetí, aby skrze to bohatí byli, úřadův velikých dosáhnúc; čtvrtí, aby jiné učiti mohli; pátí, aby poznajíc pravdu, milovali ji a činili a zlého se uměli uvarovati . . .“ *Knihy učení křest. 1873, 79.*

a činí (Deut. 29, 9.), následuje tedy, že studia moudrosti mají připravovati mysl ke všemu, čím život náš tráven bývá, k činění a snášení.

Konečně. Moudrost prý činí *blaženými* (Přisl. 3, 13.), v. k věčné totiž blaženosti prameni, k bohu, přivádějíc. Nutně tedy studia moudrosti k hledání boha ostny vštěpovati, k nalezení jeho stezky ukazovati, k nejužšímu s ním spojení pásky připravovati mají. Sic jinak neužitečno bude celé to přístrojí; nebo má-li konečně od cíle toho být uchýleno, lépe jest nic neuměti, ano nenaroditi se nikdy.

8. Vizmež pak, poskytuje-li toho obvyklý běh studií, kdybychom pozorovali, že něčeho se pohřešuje, aby snadněji o napravení mohlo být pomyšleno. Učenost zajisté, již nyní naduřeny jsou školy, a jakou předkládají, že jest věc pro krátkost ubíhajícího času příliš *rozvlačná*, pro působecek obyčejného vtipu příliš *pracná*, pro objemnost věcí příliš *úzká*, pro subtilnost pravdy věcí a pro jistotu mnohými způsoby *kusá* a *schodná*, na to mnohé mnohých nářky jdou. Moudřejší také poznamenali, že (učenost ta) s účelem svým dosti se neshoduje, ani k jistým potřebám života nedocházejíc, obyčejně domněnkami, hádkami, dýmem končívajíc. Že všechno to neřká se, jen aby se řeklo, než že naprosto tak se má, dříve nežli dojdeme k vypátrání léků, jest nám ukázati. Totiž: že studia moudrosti, jak nyní jsou spořádána a jak ve školách bývají podávána, nejsou přiměřena

Obyklá literární studia k cíli svého nepřiměřená.

1. k našemu živobytí, pro *rozvlačnost*, dle onoho povědomí: Umění dlouhé, život krátký; *
2. k vtipu našemu, pro *nesnadnost*;
3. k věcem samým, pro časté *pobluzování*;
4. k potřebám života, pro *cizotu* téměř, které bývají předkládány, a věcí, které dějí se v obecném živobytí;
5. k samu bohu, pro *nepodřizování* všeho dosti příhodné k tomu cíli věčnosti.

9. *Rozvlačnosti* důvod první беру z obecného všech vyznávaní. Kdo zajisté jest, jenž by nehudl Hippokratovu píseň: život krátký, umění dlouhé.⁶⁾ *Druhý* od ohromnosti kněh, jimiž vypsány jsou věci. Milý bože, jak hrozné

L. Pro rozvlačnost.

⁶⁾ Didaktiky kap. XV.

Kusá
učenosti.

svazky zdělaný jsou o jednotlivých materiích! Kdyby je snesl v jedno, takové by činily hromady, že by toliko na jich probrání tisíců let bylo potřebí. *Třetí.* Věc sama ukazuje, že nad spůsobechů chapavosti rozlity jsou nauky, když mezi tolika učenci, jimiž naplněn jest okršlek země, sotva ze sta nebo z tisíce nalezneš jednoho, jenž by aspoň okusil obecné učenosti a dovedl o všem, co v dílech božích nebo i ve věcech lidských naskytuje se, pronesti něco důvodného. Tak řídci jsou vševědci a všeuci, že mnohouci a mnohoznašci za div bývají pokládáni.¹⁾ Odtud ta vůbec obvyklá učenosti kusost, že si to neb ono umění nebo nauku ten neb onen pro sebe vyvolí, o ostatní ani nezavadě. Nalezl by bohoslovce, kteří na mudrcství sotva ráčili popatřiti, právníků péče o věci přirozené ani se netkne, aniž naopak lékaři dbají o rozeznání práva. Každá fakulta sama sobě odloučeně ustavila říši bez základů a zákonů společných, a to jistých a nezvratných, jež by rovně dohromady vázaly všecky. Však i v samé filosofii ten to, onen ono pro sebe vybírá si. Chtějí *přírodníky* býti někteří, v matematice naprosto nezběhlí jsouce, a naopak. Chtějí jiní býti mudrci mravoučnými, věcí přirozených žádně vědomosti nemající. Chtějí slouti logiky, řečnicky, básníky, jsouce skrz na skrz beze všech znalostí věcných. Kdo neví, že tomu tak jest? A kdo nepozoruje, že takové umění, nauk, fakult mezi mnohé rozdělení z podmínky pochází, že nemožno jest, aby vtípem jednoho člověka dosti pohodlně bylo pochopeno všecko? Jako by s věcmi tak nesrovnalého člověka byl učinil věcí pán, bůh. Nikoli že bych snil, že jeden člověk mohl by vynikati ve všem, než že za možné s jistotou mám, ano za nutné, že každému prostředním vtípem nadanému možno jest uměti pro potřebu všecko, vynikati pak ve svém zvláštním povolání.

¹⁾ Všecka ta pojmenování (*πανσοφοί, παμμαθητῆς, πολυμαθεῖς*, polyhistores), jimiž za starších časů mužové vceleučení bývali nazýváni, obsahem i rozsahem velmi nenrčitá jsou, a nebyla nikdy přesně vyměřena. Ku konci § 9. Komenský káraje odborné učence jednostranné, pojem *svých* vševědců právě tak vymezuje, jak doba naše na lidech učených žádá, aby, majíce vzdělání obecné s potřebu, v tom neb onom oboru vynikali.

10. *Nesnadnosti* (protože ani ten kousťek učenosti, ^{II. Pro nesnadnost.} již každý pochopuje, nevtéká bez nesnází) svědectví jsou: *Prvé*, nářky rovněž veřejné, ne toliko pacholat uměním se učících, než i mužů jim vyučujících. Potom školy samy, plné křiků, ran a modřin. Jistě že nám písmo sv. moudrost a moudrosti studium za rozkoš schvaluje, patrně pak i staří byli téhož mínění, dílky literní *hrami* literárními a školami (t. j. prázni) nazývajíce. Jaká to tedy nestvůra, že učírny v mučírny, hra v trýzeň obrácené ⁸⁾ spatřujeme? Odkud to, dím, nežli od obtížné v pokračování nesnadnosti může pocházeti? Onať činí ne toliko, že lopotné jest studij vzdělávání, než že i největší část těch, kdož ke vzdělávání tomu bývají přiváděni, zošklivivše si je, ze škol jako z psinců předychtivě před časem vybíhají, aby více nevrátili se ke studiím, jež zkusili, že jsou trnovištěm, ačkoli býti mají milosadem a rozkoší celého lidského pokolení. ⁹⁾ Praxi konečně o témž svědčí. Kdo pak neví, že jazyku mezi lidmi užíváním příuči se snadněji, nežli ve školách za několik let? O dosažení nějaké zběhlosti ve *věcech* jest téměř týž soud.

11. *Pravda* nauk, že postonává, zpozorovali již dříve mužové nejmoudřejší: nářkali tedy, že tají se v hlubokosti, a to tak, že někteří vědomím nedokonalosti zahrnutí jsouce k úskalí, směli hlásati: *Nic prý nemůže věděno býti*, totiž na jisto a bez poblouzení. Jistotu výroku toho málem ztvrzovali příkladem svým sami ti, kdož se tomu posmívali jako bláznovství a známost věcí jistou sobě osobující. Cokoli zajisté tvrdil z filosofů některý, to ihned někdo zbořil, aniž zmatkům podnes jest konec. Celá obec literní plna jest různomyslností, odporů, bojů. A co to jiného nežli svědectví kolísajících se všude pravdy? Dobře zajisté Josefus právě tím důvodem proti Appionovi dovodil moudrosti Hebraeů pravdu, moudrosti řecké lichost, protože ona stále jedinou zůstává, tato pak v sekty se rozbíhá. ¹⁰⁾

III. Pro klauz-kost pravdy v nich.

⁸⁾ Římané školám říkali *ludi*, hry, Řekové pak *σχολαι* (scholai, z čehož scholae, školy), což klid, oddech znamená. Hra ve slovech *σχολάς* iu *χόλας* (školy v žlnc) napodobena naším: učírna, mučírna (ode dávna říkali Češi: učeník, mučeník).

⁹⁾ Did. XI.

¹⁰⁾ Flavius Josephus, řecký dějepisec židovský († okolo r. 100

Pravého totiž jeden toliko prostý může býti rozumný důvod, bludů tisícero způsobů bývá. Když tedy i za našeho století v bohosloví a v mudrctví tolik sekt se rodí, a tolik podporováno a velmi neustupně hájeno bývá o věcech domněnek, o celé nebe mezi sebou se rozcházejících: co to jest nežli svědectví nejjistější, že posud v hlubokých nevědomosti temnostech ponořeno jest, čímkoli v literním umění chlubívá se naše století? Po soudu lásky předpokládáme, že nikdo vědomky a úmyslně nebloudí a není odbojníkem světlu, jak mluví Job. Svědectvím konečně jest tolik každého dne na světlo vycházejících kněh, ty pak čím jsou, nežli teprve jiskrami, jež se přením myslí vykršávají a tu a onde rozsévají se, naděje se každá, že jí plamen vzbuzen bude? Avšak že posud nerozžehují se právě pochodně, aniž vychází pravdy jasné slunéčko, nepřetržitě ty mráčky rozkolů a pochybností ukazují.

IV. Pro ma-
lou prací
žitoa pro-
spěšnost.
Filosofie

12. Že potřebám života obecného ne dosti přispůsobeno jest učení, jak vůbec bývá podáváno, toho máme veliké svědky. „*Filosofie* do škol zatlačena jest“, dí muž osvícený, „aniž jest, kdo by ji vyvolal zase k prospěchu obecnému. Zjevena jest hloží a celá zabrána zadržováním uzlů nerozpletitelných a vymotáváním, co byla zamotala sama, a podává chleba kamenného, jenž zuby vylamuje a žihadlovitým lelkováním unavuje vtip.“ A jiný: „Studium filosofie nyní nic není nežli zaměstnaná zahálka s překážkami, málo prospívající: xeverky bývají do klece kulaté zavírány, jež kolem do kola se točí, kdež kotalejí se neustále, avšak nehýbají se ku předu s místa. Totéž činíme my mudrující: málo se přiučíme i mnohou prací, aniž to málo činí nás lepšími, často horšími.“ Že to praveno nejpravdivěji, zkušenost ukazuje. Ne toliko zajisté horlivostí v cnostech (které základem jsou občanského obcování) řidčeji předstihují učení neučené, než při věcech zručně podnikaných bývají od nich překonáváni. A nemluví toliko o mluvnických písmačkářích,¹¹⁾ když

v Římě), psal o válce židovské, proti Apionovi, grammatikovi Alexandrinskému. Spisy jeho z latiny po česku vyložené vydal Pavel Aquilinas Hradecký v Prostějově l. 1553.

¹¹⁾ *Literonibus* káravě položeno místo *tironibus* (žáčkově), narážející na to, že pacholata, znajíce sotva písmeny, hned do latinského

vznešení filosofové a bohoslovci zhusta tak bývají zřítelny, že se svými abstraktními spekulacemi orly sobě se býti vidí, ve věcech pak sloužících životu a společnosti pokolení lidského krtky bývají. Odtud pošel uštěpek: Dobrý scholastik, špatný politik — ač by škola předešla života býti měla.

13. Avšak ať něčeho zvláště se dotknu, studium *Metafysiky* Metafysika známé jest, jakými chvalami až do nebes bývá vynášeno jako celé moudrosti základ nejpevnější a vrchol nejskvělejší, čemuž, vážíme-li věc dobře, tak jest. Avšak poněvadž královna ta nauk takovým hlozím se jeví a takými mráкотami se zahaluje, že málo kdo subtilností jejích pochopuje, a kdo pochopuje, jak je ve prospěch nižších nauk obrátiti naprosto nerozumí, stává se, že se sama sebou obmezuje, a kromě chvilkového potěšení, jímž péstitele své drobet polehtává, věcem lidským ničím neprospívá. Pročež dále stává se, že nejedni od ní zblhnají a ji vypovídají ne toliko z ochozu filosofie (totiž Ramovy ¹²), než i z akademí jakožto neplodné marnosti přístroj nepotřebný. Jan Angelius Werdenhagen ¹³) zajisté svědčí, že král Švédský Gustav Adolf slavné paměti (že k ~~všem~~ ^{Nb.} nikoli k lelkování zrozen byl, činové jeho ukazují) všeliké studium metafysiky z království svého vyobcoval (aby žádný kněhkupec pod pokutou pobráním kněh takových nedovázal, a žádný poddaný jich čísti nesměl, aby mu království novým barbarstvím nebylo omámeno, jemu pak aby nedostalo se pro věci veřejné planých hadačů a vykladačů místo skutečných vykonavatelů záležitosti jeho).

14. Studium *logiky* a *retoriky* mělo by k potřebám Logika.
Retorika. života blíže přistoupeni, protože výkladem rozumu a řečí (dvě ty základy věci lidské v sobě drží) se zabývají. ¹⁴)

skloňování a časování honěni bývali, načež listy Ciceronovy a divadla Terentiova do rukou dostávali. Takovým během ovšem pranic pro skutečné živobytí nebyli připravováni.

¹²) Podobně v předmluvě k „Bráně věcí“ § 11. — Pierre de la Ramée (Ramus), slavný humanista a matematik Pařížský, zavražděn v noci Bartolomějské l. 1572.

¹³) Jan Angelius von Werdenhagen, právník a učenec, † 1652. — Gustav Adolf padl u Lützen l. 1632: tedy teprve po tom roce „Předchůdce vševedy“ složen.

¹⁴) Rozum a řeč u Komenského často ozdobně: ratio, oratio,

Avšak věc sama zřetelně svědčí, že velmi pravdivé jest svědectví Jakuba Asonia: „Dialektiků všude (prý) hojný jest počet. Avšak k řečem-li jich a k spisům hledíš, ničeho méně nenajdeš nežli dialektiky.“ A opět: „Viziš mnohé pravidly řečnictví slušné vycvičené: ačkoli řeč jich jest vlastní, krásná, ozdobná, přece při nich pohřešíš přesvědčovací moci a síly.“ O ostatních uměních a naukách týž soud: býváme jimi více zaměstnáni, nežli k zručným výkonům života připravováni.¹⁵⁾

V. Pro časté od poslední-
ho cíle, od
boha, uchy-
lování.

15. Poslední: Že naše učená studia posud nejsou tak zřízena, aby vedla nás přímou a neklamnou cestou k našemu poslednímu cíli, k bohu. Nač třeba svědků? Všechno svědectví nejvážnější na jevě jest: akademii našich zesvětštělost, plná přepychu, hrdosti, divokosti, drzosti, sporů a domýšlivosti všeho způsobu. Dále nauka sama, jež se tam sbírá, ach, jak mnohým nestává se než brusem zloby a nástrojem nepravosti páchané po celé živobyti, tak že o většině našich učenců velmi podobá se pravdě, že na ně touží bůh: Moudří jsou, aby činili zlé, dobře pak činiti neumějí. A takovým moudrost jich vůdkyní je k záhubě. Odtud zajisté onen boží hlas: Není mnoho moudrých vyvoleno, protože moudrost toho světa hloupostí jest před bohem. My pak, abychom nepocítovali, že hlas ten boží na nás doráží, na moudrost pohanskou bezpečně to vykládáme; ale přece jiné moudrosti se neoddáváme. V pravdě zajisté právě ta moudrost, již posud školy vystavují, z pohanství načerpána jest a hadím jedem napuštěna, pitvořic toliko vědění dobrého a zlého, které nadýmá, lásce, která vzdělává, nepomáhajíc.¹⁶⁾ A že my dědičnou převráceností vždycky provinění svá omlouvati nežli na-

k čemuž častěji přistupuje operatio (čin). Podobných slov souzvukových užívá Komenský zhusta ve výčtech a rozdělování, jednak pro paměť, jednak pro ozdabu, často nová slova skládá, jako ve Škole pansof. § 69: autopsia, autolexia, autopraxia (samozření, samorčení, samoděnění), ve Východu z labyrintů § 11. v Zákonech VII, 6. (Drobnější spisy, str. 68) a m. j.

¹⁵⁾ Srov. § 17. Pročež radí Komenský: *Všemu uč se pro užitek* (Did. analyt. CLXXII, ve Škole pansofické — v třídě VI. o slohu (VII.), v Zákonech XI, 7, v Pravidlech živ. I, 2.).

¹⁶⁾ O knihách pohanských ve školách viz Didakt. XXV, Ráje navracení 3, Fofr. 38.

pravovati býváme ochotnější, stává se nadto, že sami sobě, porušenost přirozenosti předstírajíce, lichotíme, prohlašujeme za nemožné, abychom se přeměnili, protože zhoršení jsme. Jako by porušenosti té kazijedem neměla být bázeň boží, již tolikrát a tolikrát prohlásil bůh, že jest moudrosti i počátkem i koncem.¹⁷⁾

16. Pravdivé tedy jest, že obvyklá literární studia jsou: Ohlavení.

- I. Zaměstnávání nekonečné.
- II. Rozptylování vtipu nejvýš zamotané.
- III. Pobluzování rejdiště stálé.
- IV. Prací života zdržování.
- V. Konečně uchylování od boha přležitost mnohotvarná, čehož nejvíce želeť sluší.

17. Když tak bídného stavu nauk i učenců již před tím zželelo se mužům některým dobrým, rozliční rozličně proti těm neduhům léky hledati se pokusili: jedni totiž, aby všechno to přístroj staré moudrosti, od pohanů vypůjčené, zahozeno bylo, radíce; jiní, aby obrán byl výbor, umění pak a filosofie aby leda po skrovnu bylo užíváno, hlásajíce; nejedni o přelití nějaké a přetvoření nauk některých usilovati počínajíce, jiný tak, jiný jinak. A věru, kdokoli tu rady nějaké nebo pomoci může poskytnouti, aby jí poskytl, více než potřebí jest. *Prvé*, aby malouuké¹⁾ to věděníčko, jež přinášejí obecné nauky, nestálo tolik hrozného potu, aneb aspoň, když práci na ně vynakládati třeba, aby hojnějším nahrazována byla ovocem: *Dále*,²⁾ abychom sebe i nauky ubránili výčitek lidu neučeného; ten zajisté, vida, že některým pro jich učenost před ním přednost se dává, pozoruje, že nepředčívají pranic ve věcech zkušeností, mravů počestností, nábožnou horlivostí,

Rada o léčích
proti tomu.

Jak
potřebná.

¹⁷⁾ Nejednou horlil Komenský proti těm, kteří, předstírajíce, že člověk Adamem klesl, dovozovali, že člověku pravdy nelze vystihnouti, napomínaje, že druhým Adamem, Kristem, zveden jest člověk, a že mu možná učenosti nabývati a nabyti, dobrou-li cestu k tomu nastoupí. A tím právě lišil se Komenský od většiny současnů, zvláště mezi bohoslovci, že zdál se jim býtí v bádáních svých odvážnější, nežli prý člověku sluší, tak že každé chvíle bylo potřebí, aby stanoviska svého a zámýslů svých uhajoval, jak patrné jest z Didaktiky i z tohoto spisu.

že zhusta sotva stopám prostouňkého lidu postačují, buď se rozesměje, nebo pobouzí se k potupování všeliké učnosti. *Konečně*, abychom neupadli v hněv boha, jenž seslav s nebe dar moudrosti své, svůj v nás obraz chce obnoviti, nevynakládajce tak božského daru k slávě jeho.

Příčin takového slého stopování.

18. Avšak poněvadž nerozvázně léčeni neduhu podnikáno bývá, dokud příčina neduhu není prozkoumána, vizme, po nějaké-li stopě ku kořenům tak velikého zlého, jímž sklíčena jest všecka učenost, proniknouti a je odkrýti dovedeme, aby odtud k lékům jistější byl přechod. Povím tedy, na jaké příčině, jak za to mám, zakládá se každé zlé, od nás již posouzené, zároveň pak vyložím, co za lék proti němu položeno býti má.

Provlačností příčina trojí. I. Věci nepotřebných příčin příměsování.

19. Provlačnost studií, jak obyčejně je vedou, zřejmě z této pochází. *Prvé*, od nedbalosti rozeznávati potřebné od nepotřebného. Odtud jest dle nářku Senekova, že věci potřebných neznáme, protože učíme se věcem nepotřebným. Ovšem tomu tak jest. Kdyby od studií našich věci méně potřebné byly odloučeny, měli bychom dvakrát více času (nejméněji řkouc), dvakrát méně práce. Sluší pak pokládati za věci nepotřebné: *Prvé*, cokoli, neubližujíc učnosti, může býti nevěděno, jako jsou větším dílem trety pohanské, jména model s jich lživými povídkami a bájkami podobnými. *Dále*, cokoli bez užitku znamenitého vtip unavuje, jako jsou větším dílem grammatikářů pravidla, jimiž myslí pacholat zabíjeny a léta ztrácena bývají, i ostatní věci podobné, nemající *mimo školu* žádného užitku. *Konečně* všechny věci a slov záhady, které nevylupují žádného jádra, než tisíce skořápkami zavřité lapají. A přece záhadami takovými většina knížek školských jest přeplněna a tudíž věcmi neužitečnými a nepotřebnými mládež s největší část zdržují a roztrhují. A měl by býti div, že zřídka kdy někdo jistější nějaké dojde učnosti?

Nepotřebné věci, které jsou.

Lék proti tomu tedy bude, aby z věcí a slov nejjistějších, a to jen takových, jichž opravdu bude užíváno, *Učenosti semeníště* (Eruditionis seminarium) zděláno bylo. Právě tolik zajisté úrody sklídíš, když jednou měrou čisté pšenice jitro pole seješ, jako kdyby deset měr plev nadto přimíse, plevy s pšenicí po desíti jitrech desaterou prací rozsil.

20. *Druhé*, protože práce literární jsou nevymotatelným i labiryntem, v němž bloudí se bez konce od přemnohých, i po věcech rozlitá proměnnost (rozmanitost) jako ocean nějaký, v němž snadněji jest utonouti, nežli jej vyčerpati, a zmatenost studíí způsobuje, že učivo posud v dosti jistý a přehledný pořádek není uvedeno, a nutně, cokoli jest rozptýleno, zdá se býti množstvím, sebráno pak jsouc, málo se sráží.

Lék proti tomu bude, když všechny věci, jimž učeno býti má, největší i nejmenší, přehlednou řadou budou rozloženy, aby je nauk čekanci tak před sebou měli jako své prsty a prohlíželi hned od počátku střed i konec,¹⁸⁾ jisti jsouce, že celý učenosti ocean přeplaven bude právě touto lodí, do níž byli vstoupili, až do přístavu toužené dokonalosti.

21. *Třetí*, strašně rozházenými činí literární studia neprospěšné některých bažení po všech podrobnostech. Takovým podrobnostem při věcech i slovech (protože jsou nekonečny hříčky i případy přírody i vtipu) žádného není konce ani míry. Proto tedy, kdokoli částkovitému věcí vypisování v kterémkoli oboru nauk a umění se oddávají a jimi buď se potívají nebo těšívají, ti putování pro svou mysl dosti příjemné nalézají, avšak v návodu k moudrosti obecné nutně bývají zdržováni, ano způsobují, že v myslí přeplněné zvláštnostmi některými jistého rodu věci ostatní sotva místa nalézají.

Po podrobnostech přílišné shánění.

Lék bude spořádati knížku, v níž by po dobře provedeném rozpívání vše, co jest a myšleno býti může, pod své pravé řady a druhy svedeno bylo, a to tak, cokoli o věci některé řečeno býti má, řečeno bylo zároveň a jednou toliko o všech, o nichž to může býti řečeno. Tak všechno nad očekávání kratší bude a jistější, protože rozum málem pravidel nekonečných závor bude moci býti sprostěn, aby vlastní svou silou nesl se a pronikal všude. Pravdivě tedy Seneka: „Není (prý) potřebí mnoha pravidel

¹⁸⁾ *Počátek, střed a konec*; nebo „takových mezi plno jest ve všem při věcech i při samém našem myšlení o věcech, protože cokoli jest, nebo mluví nebo myslí se, odněkud někudy někam směřuje, přichází, jest.“ Komenského metafysiky čili „Brány věcí“ V, 2.

(totiž k moudrosti), ale vydatných: po způsobu semene rozšívána buďtež; símě, jakkoli malounké jest, zaujme-li příhodné místo, síly své rozvinuje a z nejmenšího k největším výkonům rozchází se.“

Nesnadnosti
příčina trojí
trojí proti
ní lék:
1. Otrocký v
nacházení se
studiemispsob.

22. Že pak zatarasená a drsná byla cesta studií, toho příčinu pokládám trojí: *Prvé*, že nepředcházela myslí vhodná příprava, aby dychtivě vážily nauky, aniž dosti bylo míseno prospěšné s lahodným pro navnadění vtipu, než jak kdo přicházel, tak býval připouštěn. Bylo pak s ním nakládáno nikoli jako při hostině s hostmi bývá, s vlídností a lahodností, než jako v psinci s otroky, s křikem, mocí a ranami. Štulce zajisté a ferule, metly a důtky bývaly hody a pamlsky ve školách nejobyčejnější a každodenní. Jeli div, zošklivilo-li se to a zošklivilo někomu? Věru, nic není tak snadného, aby nestalo se nesnadným, bezděčně-li to děláš. Jak tedy mohly býti nauky snadné, když jim třesouc bylo učiti se, jak neděje se na učení při žádném řemesle? Přísnost nutně vzbuzuje strach, strach pak mate a motá mysl, že neví, kde jest, a jest-li poněkud slabší, dostává závrať. Umění tedy potřebí jest myslí zaujati, navnaditi, pohladiti. Umění to záležití bude jednak na vlídnosti učitelů, jednak na opatrnosti metody, aby literní studia stala se vtipu lákadlem a zdála se mu býti pouhou hrou.^{1*)}

2. Povrchné
věci vyklá-
dání.

23. *Druhé*, nesnadností dobrá část v tom vězí, že nebývají věcem žáci učení samozřením, než zamotaným vypravováním, jímž nesnadně obrazy věcí v rozum se vtiskují, v paměti pak chatrně utkvívají, tak že buď vytracují se zase snadno nebo spletou se způsoby rozličnými.

Tomu lékem bude: všemu učiti samozřením a vlastními smysly (viditelné zraku, chutnatelné chuti, hmatelné hmatu naskytující). Snadněji zajisté a pevněji vtiskne mi obraz slona jedině jeho (neb aspoň vyobrazení jeho) spatření, nežli kdyby mi desetkrát o něm bylo vypravováno, protože

^{1*)} Jak roztomilý jest Komenského návod v Informatoriu školy mateřské XI., „jak rodičové a pěstounové mládež k obecní škole připravovati mají;“ jak vhodná v rozpravě „Jak lenivost ze škol vypuditi,“ jsou pokynutí o tom, jaká mládež a jaký učitel ve škole býti má!

Dojme lehounce jenom, co uchem mysli ústy vykládáš: /
Mocně, věrnému když co ukážeš oku.

24. *Třetí*, i největší příčina nesnadnosti od metody Metoda posad příliš nedokonalá. jest, již nauky a umění obecně se předkládají, ne dosti buď věcem nebo rozumu lidskému přiměřeně. Ač všickni křičí, že postupováno býti má pořadem přirozenosti od prvotnějšího k pozdějšímu, od obecného k zvláštnějšímu, od známého konečně k neznámějšímu: avšak kdo tak činí? Nic takového dosud nevidíme. Páté přes deváté ²⁰⁾ opravdu zatemňuje všechna umění a nauky, matematiku-li vyjmeš. Nebo kdyby knihy, jež máme, od známého k neznámému volně, nikde kroku nerušíc, vtip vedly, tak by jistě nauk chtiví čtenáři i ke všemu nejneznámějšímu byli přivedeni, jako každý nohy mající na kteroukoli nejvyšší skálu doveden býti může, když na ni stupně udělají. Že pak neděje se to, a nikdo nechápe, co knihy ty vykládají (leđa znamenitě důvtipný, který vlastní svou bystrostí věci proniká a vlastní silou se zdvibá, nebo komu teprve živým hlasem jinak a jinak totéž bývá vtloukáno, že jako skrze mlhy něco viděti počíná), jest jistým důkazem, že nikoli po stupních cestou rovnou rozum veden bývá, než vláčen přes trhliny, jámy, jeskyně a propasti.

Lékem bude všech nauk a umění takové sformování, aby všude počínalo se od nejznámějšího a dál se postup volně po stupních k neznámějšímu, tak totiž, aby první druhému, druhé třetímu, třetí čtvrtému podávalo světla a neslo je v před až ku konci, na vlas tak, jako v řetězi kroužek kroužkem jsa zachycován, táhne. Aspoň to jediné, jak by diti se mělo, bude-li námi tímto spisem možná ukázati, dostalo se nám patrně odměny s dostatek slušné za práci.

25. *Pravdy* ²¹⁾ všude nás po celém obvodu naukovém Pravdy po celé věčnosti chorobicipřičina trojí. opouštějící nejraději naznačena býti může příčina trojí, a to:

I. Nauk rozervanost.

II. Metody k věcem samým ne nejcelejší připoutanost.

III. Slova i slohu jednak nedbalost, jednak nevhodná plýtvavost.

²⁰⁾ *Hystera protera.*

²¹⁾ „*Pravda* jest to, čím jedno každé souhlasno jest sobě samu, jako strom, když taký jest, jaký jest.“ Brána věcí XIV, 5.

26. Nejprve zajisté dle svědomí vysvědčuji, že v knihách, jež událo se spatřiti, neviděl jsem posud ničeho, co by dostatečně shodovalo se s objemností věcí, co by celé věci veškerenstvo vyvážilo, i přes to, cokoli knihy některé „Pansophia“, „Encyklopaedia“, „Syntaxis“, „Umění podivuhodné“ a kterékoli nápisy v čele mají, v sobě obsahují. Mnohem méně viděl jsem celé rozumnosti lidské přístroj z jeho jistých a věčnou pravdou nepohnutelných zásad sestrojené, aby všecko od prvního k poslednímu vespolečně spolu jako řetěz bylo spoutáno bez nějakého pravdy přerušení. Snad zajisté posud o to neusiloval nikdo, aby ustanově a dle všeliké úměrnosti mezi sebou srovnaje obecné zásady věcí, rozmanitost věcí na všechny strany se rozlévající jistými mezemi důvodů sepiat, aby skrze obecnou a mezi všemi věcmi úměrnou harmonii sama sebe objevila skrytá, neproměnitelná a nepřekonatelná pravda věcí. Toho, dím, posud nikdo nehledal, aby skrze obecné zásady poznávání a skrze spůsoby, jimiž by až k posledním sousudkům správně byly přivedeny, obecnou nějakou cestu otevřel ku poznání pravdy věcí. Sobě hudou metafysikové, sobě tleskají fysikové, sobě hopkují hvězdáři, sobě dávají zákony mravouci, sobě základy kladou politikové, sobě vřtězoslaví matematikové, sobě kralují bohoslovci. Ano v jednotlivých odborech a naukách každý téměř sám si částečné zásady staví, z nichž nálezy své sestrují a obraňují, povrhujíce tím, co jiní ze svých podmínek vyluzují, ačkoli tím způsobem nemožno jest pravdu po všech věcech skrytě rozsetou a se všech stran sbírání býti žádající vypátrati. Když zajisté každý sám si sebe toliko hledí a své obraznosti, nevyhneš se lichožvuku, právě tak jako ve sboru hudců, když každý sobě hude, společné skladby nedbaje, nebo jako když myslí někdo, že dobře může spořádaná býti obec, v níž nežijí dle společných zákonů, ale každý chová se dle svého mínění. Nevidíme-liž, any ratolesti stromu ani nemohou se zelenati, jestliže všechny rovnou měrou ze společného kmene kořeny společnými nesaají šťávy?

A lze-li nadíti se, že mohou ratolesti moudrosti, neublížíce jich čerstvosti t. j. pravdě, od sebe býti roztrhány?

Aby totiž někdo byl fysikem²²⁾, kdo není zároveň metafysikem? anebo mravoukem, kdo dříve nebyl fysikem? (nejméně aspoň znalostí přirozenosti lidské opatřeným), nebo logikem, kdo není zběhlý v naukách věcných? neb bohoslovcem, právníkem, lékařem, kdo nebyl dříve filosofem? nebo řečníkem, básníkem, kdo není vším tím zároveň?²³⁾ Světla, ruky, pravidla zbavuje sebe sama, kdokoli něco věcí věditelných od sebe odstrkuje. Nikdy jistě hvězdáři (ať to přičiním za příklad) nesměli by tak odporujících a nesmyslných podmínek zaváděti a zastávati, kdyby jim bývalo vážiti je z obecného základu pravdy, aniž by kusy jiné byly tak nejisté a kluzké, nebo by málem všecko jistě viděno bylo, cokoli se předkládá.²⁴⁾ Tak zajisté bývá předpokládáno, že skoro nikdo nevystaví, čeho by jiný nestrhl nebo strhnouti se nepokoušel. Švarnou jistotně, ano božskou viděla se býti filosofie Platonova, avšak jak lichého pátrání usvědčila ji škola peripatetikův. Aristotelova filosofie viděla se sama sobě hezky uhlazenou; avšak kterak ani s písmem božím žádným způsobem, ani s pravdou věcí neshoduje se ve všem, filosofové křesťanští s dostatek ukázali.²⁵⁾ Hvězdáři se svými kulemi výstřed-

²²⁾ *Fysika* Komenskému tolik jest, co nám filosofie přírodní, jakž svědčí jeho *Physica*, I. 1632 vydaná, o níž viz F. B. Květa „Obrys filosofie přírodní J. A. K.“ v Časop. čes. musca 1860, 489—501. Náš *přirodopis* Komenský do vyjmenování věcí (v Bráně jazyků) pojímá, na vyšším pak stupni mezi historie klade, jak ve Šk. pansof. § 71. vidíš. Místy znamená *fysika* silozpyt. Za doby Komenského nemohlo *přirodnictví* naše tak býti rozříděno a vědecky rozděleno, protože na takové rozdělení málo zkušeností a látky tehdyž bylo.

²³⁾ Jak rozvleklé, rozplízlé a nnavující jsou řeči a verše přemnohých humanistů, blýskajících se formalnou, slovnou obratností! Buď beze všeho věcného jádra nebo s pranepatrným jádrkem; naproti tomu jak hybné, svěží a lahodné jsou Komenského spisy i nejučenější pro všestranné jeho vzdělání konkrétnou životí všude pronikající.

²⁴⁾ Proč Komenský s pevným a určitým přesvědčením nauce Koperníkové stále odpírá, i v „Hlubině bezpečnosti“, i „Bráně“, i v „Síni jazyků“ a j. a sám rozepsal, ale nedopsal „Astronomii“, objasněnou světlem „Physiky“ ve shodě s písmem, viz pozn. 25. Komenského sond o Koperníkovi viz doleji v téměř §.

²⁵⁾ Co nám *dějiny filosofie* sluje, zakládajícími se na stálém protivstředání a zásad proměňování, jímž duch lidský přemýšlováním

nými, nákrůžím lichotili si po tolik století, avšak od Koprníka z toho byli vyrušeni.²⁶⁾ Koprník nové své hvěz-

domáhá se pravdy, to jest Komenskému důkazem nedokonalosti myšlení lidského, pokud neshoduje se s písmem. Velmi zajímavě (ač vzhledem k přesnému bádání nemilo) jest pozorovati, kterak Komenský stále napomíná, aby všeliké poznávání zakládalo se na zkoušení, nikoli na autoritě, bezděky z nejstřízlivějšího rozumování zhusta octne se v mystických vývodech z nejvyšší své autority, z písma, jako by jej připamatoval někdo, že jest bohoslovcem (a byl jím předešlým, jak častěji vyznává), z kteréhožto proměňování stanoviska místy kolísání původů a důvodů vzhází, tak že by říci mohl (ovšem jiným smyslem, nežli říkali odpůrcové jeho), „že míší věci lidské s božskými,“ vlastní nepředpojaté přemýšlování s výklady a s vývody z písma; v němž hledá i nalezá vždy i všeho samostatného tvrzení oporu a doklad.

Platonem Komenský rád se obíral a nejednou, i nechtáje, v „ideích“ jeho uvázl. *Peripatetickou* slula filosofie Aristotela i přívrženců jeho staro- i středověkých, a to od procházek (peripatēn, procházeti se) Aténských, u nichž Aristoteles v lyceu učil.

- ²⁶⁾ Před Mik. Koperníkem († 1543) učili hvězdáři po příkladu řeckém, že skládá se vesmír z vrstev kulových čili sfér, s nimiž otáčejí se stálice a oběžnice kolem osy světové, kolem pak země že obíhaly oběžnice nakružímí (epicykly) t. j. postupně kruhy po kruhu kroužící, čímž zdánlivá nepravidelnost jich běhu oku zemskému byla vykládána. Učení Koperníkovo vyložil Dr. F. J. Studnička ve spisu jubilejním Mik. Koperník, 1873. — Komenský znal soustavu Koperníkovu velmi dobře, koupil v Heidelbergu (1614) za slušný peníz původní Koperníkův rukopis (nyní v knihovně Nostické v Praze), ale základy své „Fysiky“ čili filosofie přírodní, dle své metafysiky a mystiky sestrojené, za nepohnutelné máje, nemohl s astronomií Koperníkovou, ačkoli se mu líbila, souhlasiti. „Fysika“ ta vydána byla téhož roku 1633, kdy Galilei v Římě odpřisáhl soustavu Koperníkovu, a tak se učencům zalíbila, že pětkrát po sobě tištěna byla. Ve Fysice své učí Komenský: *Sevětlo*, točíc se kruhem, proniklo povrch *hmoty* bohem stvořené, čímž hmota dle nestejné hutnosti a řídkosti ve *čtyři koule* (sféry) se rozložila. Země jakožto nejhustší usadila se nejnižej, nad ní *voda*, nad vodou *vzduch*, nad vzduchem nejjednodušší *éter*. Jako pak ve vejci žlutek obalen jest bílkem, bílek mázdrou, mázdra skořápkou: tak obíhá země, účinkem točícího se světla v kouli proměněnou, voda, vodu vzduch, vzduch éter. Dle hutnosti jest země nepohybná, voda pohybná, vzduch pohybnější, éter čili nebe nepohybnější. Éter pohybující se ustavičně s největší prudkostí, horký jest; země ustavičně klidná, studená jest, zabírána jsouc toliko ohněm

dárství z důvodův optických sestrojil slušně; avšak nedopouštějí ho žádným způsobem fysické zásady nezvratné pravdy. Gilbert vypatřováním magnetu jsa uchvácen, celou filosofií z magnetu chtěl vyvoditi, avšak se zřejmým ublížením zásadám fysickým.²⁷⁾ Campanella, ve věcech přirozených převzav zásady starého filosofa Parmenida, téměř vítězoslavi; avšak jediným tubem optickým svržen jest od Galilea Galilei.²⁸⁾ A nač bych jiných věcí uvažoval?

Věru, kdyby z týchž společných zásad všickni vývody své vyvodili, nemohlo by se státi, aby zavodilo se do odporů s patrným ne toliko posluchačů opozdováním, než i se škodou pravdy samé, která hádkami větším dílem ztracena bývá. Nebo když věci předkládány bývají zmatečné (nikoli ze základu obecného), nemohou býti neviděny zatemnělými a pochybnými, a neploditi vzpouzení v myslech posluchačů. Dále, aby k souhlasu byli přivlečeni, přibírány bývají zásady odkudkoli urvané, ani dosti známé, ani jinými připouštěné, ani mezi sebou nepopíratelné pravdivé, totiž obmezováním a všelikým vyjimkám podrobené (taková zajisté jsou většinou ředidla obyčejné filosofie i bohosloví). A co z toho může následovati nežli

nebeským a ohněm ze středu země. Smísením živlu světlem rozředěných vzniká pára prvověká, veškeren prostor světa vyplňující (svět = pařístě, vaporium) a pohybem živlu řidšího se pohybující. Účinkem ducha nabývá pára prvověká určité podoby, čímž vznikají sraženiny (concreta, concreturae) — éterové, vzduchové, vodní a zemní. Sraženinami éterovými jsou *hvězdy* a *komety*: ony jsou koule ohnivé, jimiž éter ustavičně hoří, rychlým během, shořováním éteru působeným, obíhající okolo země; tyto jsou hvězdy vedlejší, brzy svítící, brzy uhasínající, pouhý odraz světla slunečního, parami až k nebi vystoupivšího . . . (Fysika, str. 71—116, tuto slovy dra. F. B. Květa v Obrysu Komenského filosofie přírodní v Č. Č. Musea 1860, 489—501).

²⁷⁾ Gilbert Vilém († 1603), lékař Alžběty královny Anglické, zkoušeje magnet, vydal mimo jiné spisy knihu (po tehdejšímu způsobu latinskou) „O světě našem podměsíčním filosofie nová“, v níž všechno působením magnetismu, ať nedůvodně, vysvětluje.

²⁸⁾ Tom. Campanella, vlásky současník Komenského (nar. 1568, † 1639), pokládal za základ filosofie přírodu; *Parmenides*, filosof eleatský (460 př. Kr. obcoval se Sokratem); náhledy své filosofické pronesl v básni „O přírodě“. O Galilei rozpráví Dr. F. J. Studnička v Časop. česk. musea 1879.

odpor a spory velmi obtížné, tak že zhnusí se slyšeti takové o věcech samými sebou jasných kusé výklady nebo hádky?

Lék. 27. Naskrze tedy jináče věc sluší opatřiti a o to pečovati, aby jasným světlem beroucí se pravda věcí rozpakům a mezerám i šípům odporů vyhnouti i ze všech bludů vymknouti se mohla. To však, jak za to máme, jinak státi se nemůže, než když v jedno sejdou se paprskové pravdy po všech věcech rozptýlené, aby ve všech věcech smyslových, rozumových, i těch, které od zjevení božského pocházejí, táž jediná souměrnost se objevila. Ji pak jenom vyrovnanost v zásad poznávání (které nemohou býti než trojí: smysly, rozum a zjevení boží) a jich až do nepohnutelné moci a síly utvrzení odkryti a tím i spory o věci ukliditi může. Nebo bude-li odkryt základ věcí, nutně vyjde na jevo buď odpírajících si jedné z obou stran blud nebo důvod rozdílnosti v mínění, že totiž rozličným vzhledem obě strany pravě soudí a snad i se pronášejí, ačkoli si nerozumějí, základu vzhledu rozličného nepojavše. Jistě že buď *tou* cestou bludové, kteří duše lidí smrtelných všelijak posedají, vybiti a myslí v svělo jasné postaveny býti moci budou, nebo žádnou jinou. Nutné zajisté jest, až vzejde jasné sluce pravdy, že rozptýlí se samy sebou mlhy domněnek nekonečných, ano že i sama mrákota bezbožectví pomocí boží konečně bude rozrušena.

2. Metod
vrtkost.

28. Druhou příčinou kolísavé všude pravdy jmenoval jsem metod vrtkost, protože spisovatelé naskrze nepřituluji se k věcem, aby rovněž tím způsobem, jímž věci samy mezi sebou pohromadě jsou, bez proměny je vykládali, než že podle domnělé nějaké od sebe vymyšlené skladnosti věci vykládají a roztrhují způsobem tisícovým. A to není nic jiného nežli před myslí věci spatřující věci rozkrucovati a z vrozeného tvaru přetvořovati v jiný. A může-li potom něco jiného, nežli místo věcí potvory se objeviti? Dále jisto jest, že nemůže věcem dána býti metoda veskrz souhodná, leda veškerých věcí takovou v rozumu ladnost přivedením, jakou se samy mimo rozum vespolehé vízí a spojují. Že dosud vymyšleny byly soustavy *filosofické* do libosti, i od jiných strhovány zase, právě jsem se zmínil. To budiž rovněž rozuměno i o dogmatech *bohosloví* i o

celých jeho metodách, že mohou býti stavěny i bořeny, protože nikoli dle nezměnitelného řádu věcí, než dle olověného pravidla toho neb onoho mozečku smyšleny jsou.

29. Kéž by tedy za své vzaly všechny těkavé, do libosti přepychujících vtipů vymyšlené dosud i později vymyšlené metody, aby konečně někdy věci veškery jediným pořadem věcí²⁹⁾ vykládány býti počaly. A proto učíme takové vševědě křesťanské čili spíše vyhledávání takové vševědy, v níž by všechno ze zásad nepohnutelných k nepohnutelné vzestupovalo pravdě a stálou harmonií tak se vázalo, aby dílo to mysli tak bylo nerozrušitelné jako sám stroj světa. Totiž jako věci veškerenstvo nikoli našim neřídí se soudem, než dle zákonů svých před se jde nezměnitelně, tak aby zrcadlo jeho, vševěda, takovou bylo vykládáno metodou, aby od ní nemohlo býti ustoupeno, i kdyby někdo stržen byl chutí po proměnách. To stauje se, když všechno vykládáno bude důkazně, skrze příčiny a účinky nejbližší. Avšak k tomu naprosto potřebí bude, aby věcem nikoli skrze vnější o věcech svědectví, t. j. podáním, než skrze věci samy vyučováno a učeno bylo. Naslovovzatost zajisté věcem i líčidlem býti i vysvětlovati je může, avšak při nejmenším jistě učeně roztrhuje a od věcí k sobě samé odvolává, avšak věci samy smyslům jinak nemohou se vtiskovati, nežli jak jsou. Bývá-li smysl někde nedostatečný, přibrati jest rozum jistými pravidly opatřený, aby nemohl poblouditi; kde konečně ani rozum nestačí, pomozí zjevení boží. Ty tři zásady poznávání,

²⁹⁾ *O pořadu věcí* (de rerum ordine), k němuž Komenský stále se táhne, píše v Bráně věcí čili metafysice XXV: Pořad jest bytosti v sobě samé vřodné rozložení (dispositio), t. j. takové, aby, cokolí jest zároveň, nepřekáželo, než pomáhalo si obaplně. Na pořadu žádá se: částí sebrání, umístění, spojení vřodného (collectio, collocatio, colligatio). Sebrání: co k věci sluší, aby bylo tu všechno bez mezery, a jenom to, bez nadbytku. Umístění: aby každická věc byla na svém místě, nikoli na jiném. Spojení: aby souviselo všechno a sponami svými tak bylo sepiato, aby, chceš-li jedním hnouti, hnulo se všechno N. p. kdyby rozu scházelo kolo nebo osa, nebo vůz, nebo že by jich bylo přiděláno více než potřebí, nebo že by kola nebyla podložena pod vůz, než naložena na vůz, nebo že by všechno bylo na svém místě, ale žádnými sponami nespojené atd., buď nepojede vůz, nebo rozsype se, a bez užitku bude.

za základy vševědy buďte stanoveny, aby potom, cokoli někomu z filosofů nebo bohoslovců z úst nebo z pera vyplyne, za věštbu nebylo pokládáno, než abychom, odložice brejle, věci samy spatřovali a pečlivým skoumáním vyhledali, co věci o sobě praví, že čím jsou nebo nejsou. O věcech některých totiž i velcí mužové lehce smyslili, jimž však obdivovatelé lidí tytýž se klanívají. Dokazovati toho mnohými příklady snadné by bylo; avšak upustím od toho, naděje se, že světlejší rozžatou pochodní pravdy samy sebou toho na jevo vyjdou doklady nekonečné.

3. Nedbalost
nadbytečnost
slov.

30. Třetí pravdě škodlivá věc jest, jak jsem řekl, řeči, již se věci vykládají, nedbalost nebo nadbytečnost. A to *nadbytečnost*, protože pro vyznačení věcí užívá se výrazů přepjatých, narážlivých, nejvíce, když básníci nebo řečníci (nebo i filosofové a bohoslovci, basňujíce nebo řečňujíce) narazí na věci a chtějíce je upřilíšiti neb rozvinouti po svém způsobu, barev a barviv přibírají, jimiž obyčejně nabývají věci jiné tvárnosti, než-li jest jich tvárnost přirozená. A co potom z toho bývá než-li líčení? Pravda věcí čistým světlem bez přibírané barvy chce býti spatřována. *Nedbalost* pak řeči jest, když užívá se výrazů a rčení zatemnělých nebo řeči nesrozumitelné (jako jsou Latinskům a nám ostatním názvy řecké), nebo konečně když věty méně jisté pravdy za pravidla pravdy se prodávají; kusy takovými knihy filosofů a bohoslovců přeplyvají (ač jest hanba to říci, přece sluší vyznati pravdu).³⁰⁾

Opakování.

31. Tvrdím tedy, že bludů v naukách plodící a zachováající příčinou nešťastné jest ono tré, jak jsem řekl:

³⁰⁾ Komenský všude na přesné věci vyjmenování (názvosloví) nejvíce naléhá, aby jedním slovem jedna toliko věc byla jmenována a rozuměna, a ne jiná, avšak sám i okras básnických i řečnických užívá, čímž spisové jeho čeští i latinští lahody a mohutnosti nabývají: ano třetí stupeň vzdělávání jazykového (Sfů, atrinm) ozdobám takovým přikázal a „Mluvnici ozdob“ pro něj sepsal, jako „Umění jeho kazatelské“ rovně povšimnutí hodnou. Slovy řeckými nesrozumitelnými mni snad zbytečné slov řeckých do latiny vkládání, jako i do jazyků národních hojná slova latinská vkládána byla, což rovněž i dle Jana Blahoslava za ozdobu bylo pokládáno, ačkoli srozumitelnosti překáželo. Názvům řeckým Komenský sám se nevyhýbal, ovšem obvyklým a k věcem zvláště případným, ano sám nejedno nové řecké slovo pro věc novou smysli.

všeliké věci věditelných rozdrobování, všeliké přetvořování, všeliké zakoravování. Kdo totiž poznal by věci, jak jsou, když mu v kuse bývají podávány? když ne svým pořadem? když ne svým vzezřením? Nebo neznáš-li věci souměrnosti, při každickém předmětu částečném přesnadno bývá poblouditi. Nepohlédáš-li pořadu věcí, nalézati všude labyrint příliš na snadě bývá. Nenaskytuje-li se věc svou barvou, příliš snadno může oči uhranouti. Odtud nekoneční ti bludové ve věcech téměř nekonečných; odtud ona v takovou zmatenost a ošklivost rozhojnená směsice kněh, že ji svět sotva suese.³¹⁾ Odtud onen v staletí tak osvěceném (jak rádo se nazývá) světla nedostotek, že, jako Tantalus hledá vodu ve vodách,³²⁾ tak my světlo v světle, pohřešující v knihách kněh, mezi učenými učenosti. Mlčením pomfám bludů dosti plodnou roditelku, zálibu straniti stranám. Nikoli bez příčiny řekl zajisté Galenus,³³⁾ hluchými a slepými že stávají se, kteří přirfkají se straně, že netoliko neslyší a nevidí, co ostatní snadno slyší a vidí, než aui věcem pravdivějším nechtějí učiti se, a kdo jim vyučují, těm se opírají, nejinak než jako opilí Lapytové, kteří lékaře, strojícího se hojiti jich rány, pěstmi a klacky od sebe vypudili.³⁴⁾

32. Že ne dosti k výkonům života navádějí nauky, toho vina jest zastaralá ona ve školách zvyklost čili spíše uemoc, dle níž po léta pacholectví vtipové mluvnickými, řečnickými, logickými hračkami bývají unavováni, učení pak věcné, jež mysl osvěcovati a k věcem výkonným opojovati by mělo, pro akademie schováváno bývá, abychom prý zralejší soudností a jsouce již s ty věci, šťastněji prospívali. Avšak stává se skorem, že za vyvanující prvního věku horoucnosti k fakultě své každý pospíchá, zapomněv již na přípravy. Ano vědomky a úmyslně studia

Proč školáká studia k zamestnáním života ne dopřipravují.

³¹⁾ A což nyní, když vydávány bývají knihy, nehledíc ani k obsahu, jehož v nich zhusta ani není, toliko aby všelikými obálkami a nápisy drahé peníze z lidí byly vydírány.

³²⁾ Tantalus, z trestu v podsvětí po bradu stál ve vodě, kdykoli pak shýbl se, aby se napil, opadávala před ním voda.

³³⁾ Claudius Galenus, znamenitý lékař druhého století po Kristu.

³⁴⁾ Lapytové, předhistorický prý národ v horách Tessalských, pro neobyčejnou surovost zloprověsný.

metafysiky, fysiky, matematiky jako opozďování neprospěšné přeskakují skoro všichni budoucí bohoslovci, politikové, lékaři s hrubým poblouzením, protože jistoty soudu nejinak než od jistoty učenosti nabýti lze. Lékem tedy bude, aby mládeži věci potřebné pro celé živobytí časné byly předkládány a cvičení vážná, jakožto vážných věcí předehry, aby byla ustanovována. Že pak kovářem nestává se nikdo, leda kovaje, písařem píše, disputatorem disputuje, potřebí jest, aby i pacholata stávala se lidmi, lidské dílo dělající, aby nemohlo v živobytí snadno něco se naskyt-nouti, jehož obrazu by byli napřed neviděli a nezkusili ve škole. Ano celá filosofie tak budiž upravena, aby byla živým věcí obrazem a skrytou myslí, k zaměstnáním života připravovatelkou.³³⁾

Aniž k bohu
dostí přivá-
dění.

33. Konečně že k bohu chovance své ne dosti přivádějí nauky, jaký div? Dosud neodložily pohanské světskosti, lehkovážně díla boží, ano i boha samého bez boha

³³⁾ Nač Didaktika a tuto § 12. a 22. touží, že školami mládež pro život nebývá připravována, to opakuje mimo jiné i „Metoda jazyků nejnovější“ 1648, XXVI, 5: „Učenost, jaké ve školách, jaké nyní jsou, nabývají, *slovná* jest toliko, nic věcného. Nebo téměř samým toliko studováním jazyků (ano jazyka jednoho, latinského) zabývají se nižší školy všechny, studia pak věcná do akademií se odkazují, kdežto by lépe bylo, aby mládež co nedjídře a přímo k dobrému rozumu vedena byla, t. j. k pravému poznání věcí, na němž rozeznávání dobrého a zlého, na něm pak jednání opatrné záleží. Aniž lze pochybovati, že by nejpřednější část viny toho, že více mravů a schopností k výkonům života mládež ze škol nepřináší (ano přináší z nich věci pro život záhubné), vězí v tom, že mládež slovy meškající, zhavujeme příhodnosti, aby naučila se věcem a sama sebe vnitřně vzdělávala. Potom chceme, aby dostanouc se na akademii, ztracený čas nahradila a konečně oddala se věcem, když již zhusta bývá po chtivosti, a mysl do všeličeho se zabírajíc, šťastně, ani když chce, nemůže prospívat. Zvláště když ani tam skoro nic jiného nežli Syreny slyšeti nebývá popřáno. Tak jaro života, potom i léto po spůsobu cvrčků ztrávíme slov cvrkotáním, zapomínajíc, že bychom měli následovati mravenců a včel t. j. shromažďovati učenost věcnou a připravovati zásobu pro život. Neshodě té ve školách mezi slovy a věcmi již i lid se směje, lidem ze školy *školdetvi* (schulfuchseri) t. j. nejasnost k pracím v živobytí vytýkaje“. — O tom *školdetvi* i „Východ z labyrintů školských“ v § 50.

przníce a slávu neporušitelného v podoby věcí porušitelných přetvořující. Tak zajisté filosofové pohanští dle svědectví apoštolova dospěli v marnosti své, v myšleních svých, a majíce se za moudré, blázny učinění jsou, a od boha vydáni jsou v žádosti srdce svého k nečistotě, protože sloužili tvorů spíše nežli tvůrci, jenž jest poženáný na věky (Řím. 1.). Avšak, pro bůh, co jiného se děje nyní! Moudří naší větším dílem právě jako oni bez boha moudří jsou, ani od něho nevážíce, ani k němu neřídíce moudrosti své, než od tvorů k tvorům, t. j. na dobro zapomínající na boha, konají všechny věci své, k sobě a k ostatním věcem porušitelným zřetel obracejíce, sloužíce sobě i jim. Prohlásil se bůh, že jest α i ω , všeho počátek i konec, z něhož, skrze něhož, v němž jest všechno. Avšak kdo od něho (t. j. bázně boží) moudrosti své bere počátek? Kdo toho vyhledává, aby skrze něho moudrým byl moudrostí jeho (t. j. aby řídil se vedením slova i ducha jeho)? Kdo žádá, aby v něm meze měla moudrost jeho (t. j. všechny své věci oddává slávě jeho jediného)? Skryté jsou ty věci před očima přemnohých: od nás samých počínáme, skrze nás samy prospíváme, k sobě samým směřujeme. Počínáme důvěrou v sebe samy, opíráme se o síly a světlo své, směřujeme k prospěchu svému a k slávě své a tak sami k sobě spadáme a skrze marnost tvorů sem tam vláčení býváme a uchvacováni, dokud nejsme zmařeni i my. To jest nejsmutnější cesta vselikého těla, po níž nešťastně od boha uchylují se nejmoudřejší.³⁴⁾

34. Lékem bude, když celé vševědě boha poznáuí^{Lék.} pravého a bázně seménka tak budou rozseta, kamkoli

³⁴⁾ O tom pronesl se Komenský zřetelně již v „Hlubině bezpečnosti (1622)“ V, 2. 3: „Co to jest, což nás i původně z centrum našeho vystrčilo i vystrkuje posavad? Jedním slovem mluvě: *samosvojnost* jest, bídná, nešťastná samosvojnost. . . . Jest pak samosvojnost, když člověk bohem a řádem jeho svázán býti sobě zošklivě, sám svůj chce býti: sám svůj totiž rádce a svůj vůdce, sám svůj opatrovník, sám svůj pán, summou sám svůj bůžek. To jest začátek všeho zlého. Nebo kdo sobě to tak v mysl vezme a na sobě se založí, ten se již dependencí své (kterouž od jinud, ne od sebe má každý tvor) pouští a sám sebou státi chce, což tvorů nemožné, a tak přichází na zmatky.“

obráť se člověk, aby viděl, že všechno bez boha není nic. Ano vševědu tuto naši křesťanskou tak jest třeba spořádati, aby nebyla ničím jiným, nežli ostny ustavičnými, aby všude hledán byl bůh, a bezpečným znamením, kterak hledaného boha všude nalézati, i formou jistou, kterak všude těšiti se s nalezeným bohem, a to tak, aby byla jako svatou stupnicí, kterak skrze všechny věci viditelné až k neviditelnému všeho vrcholu, nejvyšší boha vznešenosti (jež nám ukazuje září svou, že všechny nižší věci nejsou než pravého světla stínem) dostupiti, tam pak jako v nepohnutém středu poklidu a veškerých tužeb konci konečně si oddechnouti a v tom prameni života, od něhož tekou pramenové rozkoší, do věčné blaženosti se pohroužiti. Toho-li nedojdeme (jako vyšších věcí vůbec), marné jsou všechny snahy naše, marní jsme my, marné konečně všechno, cokoli činíme: dále budou blouditi mudráčkové po svých labyrintech, dále budou váleři školy Sisypovská svá skaliska, dále blázniti a vírem kolem do kola se motati bude svět.³⁷⁾

Chorobné u-
činnosti př-
mějši pomoci
treba.

35. Že pak věc ta velmi vážná jest, při níž jde o slávu boží i o spásu pokolení lidského, co nejvroucněji vzýván budiž bůh, aby, smiluje se nad námi, mrakavé oči naše otevřel, abychom ve světle jeho viděli světlo. A že Kristus netoliko řekl: „Proste a bude vám dáno,“ než i: „Hleďte a naleznete; tlucte a bude Vám otevřeno,“ (Mat. 7, 7): připojeny buďte k modlitbám a vzdycháním snahy neunavné, jak by s věcí rouška snata, i jak by lidé přivedeni býti mohli k spatřování velikosti boží skrze jasné světlo, již se všech stran jsme obstoupeni.

Proč spisova-
tel o to po-
kouší se a a
jakou důvěr-
ností.

36. Já všech nejmenší, ejhle, vystupuji, maje úmysl přinésti světu buď pochodeň novou nebo k rozžetí pochodně

³⁷⁾ Toho všeho širší důvod a rozvod v „Hlubině bezpečnosti“, jejíž obsah (teprve l. 1663) vytkl Komenský známými krásnými verši:

Svět se točí v okol, vůkol v světě všechno se valí
Žhuru, dolů, sem, tam v něm všudy všechno chodí;
Ač nechodí, létá, kácí, převrací se kotrlcem,
Málo co svým řádem kráčeje, všechno maní.
Sám jediný světa Pán (nade vším, pode vším, skrze všechno
Jda) světu sám věčná podpora pevně stojí.
O blažený, kdo v centrum věčné usadí se! Na věčnost
V srdci božím svému srdci nalezne pokoj.

nové jiskry nové, příliš jsa si povědom vlastní křehkosti své, avšak na milost boží s nejhlubší pokorou spoléhaje, že nebude scházeti snahám k slávě jeho a k spasení mnohých směřujícím nebeské požehnání. Bohu mému známy jsou vnitřnosti srdce mého, že se do toho neženu, vtipu svému důvěřuje, než že ostny svědomí k tomu hnán jsem, kdybych nějak dovedl tu prospěti, abych prospěti toužil, aspoň ostnů poskytna těm, kteří větší věci mohou. Větší zajisté věci po všech věcch před námi dokonanych i očekávají i o ně pokoušeti se v pravdě čas jest.

Skvělý
moudrosti
chrám vysta-
viti čas jest.

37. Pozoruj, čtenáři milý: tolika nauk dosud probádání, tolika umění pěstování, tolika tajemství rozřešení, tolika vtipu srážky, tolik na světlo málem o všech věcech vydaných prací: což to, prosím jest a býti má, nežli stavivo učenosti, ze všelikých celého světa hájů a lomů shledané, od rozličných dělníků rozličně zpracované a na rozličné hromady rozličně snesené, avšak sem tam posud rozházené? A co zbývá ještě, nežli abychom konečně jednou pečlivou ruku přičinili k spoustám těm staviva, aby v slušnou formu byly přivedeny? aby totiž vystrojen byl obecný nějaký, světlem pravdy i ozdobami harmonie právě se skvějící moudrosti chrám, o němž by právem ono Lucretiovo ³⁹⁾ mohlo býti zanotováno?

Stavivo již
sneseno.

Nic sladšího není nad pevné ohrady chrámů
Přeskvoucích, rozumem jež švarně vztýčili moudří,
Odkud zřít na jiné a vidíš, že lidé všude bloudí,
Bezpečně, hledajíc, životem kudy konce by došli.

Nebo sluší užiti spíše povědění Šalomounova, že „moudrost vystavěla si dům se sedmi sloupy vytesanými; zbilá dobytek svůj, smísila víno své, stůl také svůj připravila, a poslavši děvečky své, volá na vrchu nejvyšších míst v městě, řkouci: Kdožkoli jest hloupý, uchyl se sem; až i bláznivým říká: Podte, jezte chléb můj a píte víno, které jsem smísila; opuste hloupost a živi buďte a choďte cestou rozumnosti.“ Do takové pravé moudrosti basiliky nedají-li se pěstitelé moudrosti, podobní budou lenivému staviteli, stále na stavbu nějakou myslícímu, ale nedo-

³⁹⁾ Lucretius složil nedlouho po narození Kristovu latinskou báseň o přirozenosti věcí.

konávajícímu jí nikdy: Ano bude se i obávat i vědu, aby nesesula se vlastní svou spoustou a nebudou-li proti tak rozlévající se záplavě spisů postaveny hráze, aby konečně nebyla zatopena celá.

Chrámu toho
formu jediný
bůh ukázati
může.

38. Avšak tu teprve potřebí bude stavitelského umění, jakého, myslím, do vtipu lidského marně bychom se nadáli. Příbytek zajisté moudrosti důstojný nejinak nežli od moudrosti samy může býti vystrojen. Avšak kde pak nalezá se moudrost, a kde jest místo rozumnosti? Jediný bůh rozumí cestě její, jediný ví místo její, on, jenž spatřuje končiny země a vidí, co děje se pod nebem, jenž větru váhu dává a vody v míru odvozuje, jenž vyměřuje dešti zákon i cestu a blýskání hromů, on jediný viděl ji a rozhlásil ji, protože připravil ji a vystihl ji (Job 28). Proto Mojžíš stánku božského nemohl sformovati, než poučen byv od Boha: „Hleď, aby udělal všechno podle podobnosti toho, jež tobě ukázáno jest na hoře“ (Exod. 25, 40). Chvála tobě, o bože, jenž tímž hlasem i nám, strojícím se vystavěti moudrosti chrám, *vševědu*, vzorec ukazuješ, *díla svá i hlas svůj*, jako díla i slova tvá jsou pravým a živým tebe obrazem, tak aby i to, co nyní zamýšlíme, dovedlo býti pravým a živým děl a slov tvých obrazem.³⁹⁾

Není-li posud
nic takového.

39. Promiňte mi, mužové veleučení, o jichž pracích dovoluji si nyní se prosloviti. Které encyklopaedie posud jsem viděl, i nejurovnanější, podobnějšími viděly se mi býti spíše řetězu z mnoha kroužků slušně spletenému, nežli hodinám, z koleček uměle k pohybování složeným a samým se pohybujícím; podobnějšími hromadě dříví, s velkou pečlivostí a slušným pořadem vyrovnané, nežli stromu, z vlastních kořenů vzhůru vzestupujícímu, mocí vrozené mu duše rozkládajícímu se v ratolesti a hluze a vydávajícímu ovoce. Ale my žádáme kořenů živých, stromu živého, ovoce živého, *vševědy*, dím, jež by byla živým všehomíra obrazem, samou v sobě všude souvislou, samou sebe odevšad oživující, samou sebou odevšad ovocem se naplňující. To jest (ať k mezím dříve vytyčeným obrátím

³⁹⁾ Co tu Komenský několika slovy napověděl, provedl mysticky do podrobnosti ve svém „Snah vševědných objasnění“, dle sedmi částí chrámu Šalomounova sedm stupňů a kněh vševědných ustanoviv, o čemž v Úvodu podrobněji.

se zase) žádáme, aby vševědy kniha sestrojena byla taková, aby byla:

- I. obecné učenosti jádro jisté,
- II. rozumu lidského pochodeň jasná,
- III. pravdy věcí pravidlo stálé,
- IV. zaměstnání života obraz spolehlivý,
- V. k bohu samému stupnice blažená.

40. Čili (ať i jinak srdce svého žádost vyjádřím) mám za to, že jest usilovati o to, jako bůh všecko rozvrhl v číslo, míru a váhu (Moudr. 11, 21.), tak aby nám

Vševěda vše-
cko svěřití má
v číslo, míru
a váhu.

- I. co kdekolí jest, bude a bylo, pod čísla dostalo se všecko, aby pranic neušlo našemu poznávání;
- II. aby směřená všeho úměrnost i k veškerenstvu i k sobě obapolně zjevna byla očím našim;
- III. konečně aby váha příčin zřejma byla pro zevrubné pronikání pravdy všech věcí.

Prvé učiní, že učenost bude obecná, k čemuž nejprvé směřujeme.

Druhé, aby byla jasná a rozeznatelná, čehož dychtivě se domáháme.

Třetí, aby byla pravá a jistá, čehož nejvíce žádáme.

41. Dím, že žádáme, taková aby sestrojena byla kniha, aby, jsouc *jediná*, byla ve všem pravým *obecné* učenosti skladištěm, v němž by skutkem pohřešovati nemohl ničeho, z jejíhož čtení by samoděk v mysli vtékala moudrost, totiž pro souvislost věcí stálou, jasnou, rozeznatelnou, když všecko vzrůstati bude z kořenů a žil vlastních, že patrně bude, že taková jest každická věc, jak sluje, že jinak býti nemůže nežli jest, pro samu neproměnitelnou, sebe samu všude vízící pravdu věcí. Ale přece všecko to *krátce a obsažně*, protože krátkému a tékavému životu má býti poslouženo. Všecko *prostonárodně*, protože v mysl má vneseno býti světlo, nikoli mrákota. A všecko *jistě*, skrze příčin a účinků spojení stálé, protože hledati jest stvrzené pravdy, nikoli domněnek smýšlení. Totiž, všecko viditelné (buď si přírodnické, nebo mravoučné, umělé nebo bohoslovné) s podobnou jistotou má býti předkládáno, jako při matematicích důkazy před se jíti vidíme, aby ari místečka nezbývalo pochybnosti. Tak ne toliko to, co jest, zřetelně a bez chyby budiž poznáváno, než i nad to my-

Každý věc-
rodně potře-
by.

šlének, závěrek a nálezů nekonečných pramenové buděž zotvřání.

Kolik na tom záleží, aby kniha taková věrohodná byla.

42. O, jak žádoucí to jest! jak na daleko lepším místě octly by se věci lidské! Poněvadž zajisté knihy rozsazování moudrosti nástrojem jsou, nástroj pak znamenitě dobrý čili pravidlo v nižádném kuse nechybující chybovati nedopouští ruce umělcově: kdyby po ruce byl takový nástroj vyučování a učení se obecné moudrosti, jak jsme jej vypsali, mohla by ne toliko školní mládež zručněji býti vzdělávána (což něco většího jest, nežli dobytí Troje, jak kdysy napsal Melanchton ⁴⁰), než i všem, kdož narodili se lidmi, pohodlná byla by otevřena cesta k poznání obecných příčin všech věcí, k moudrému spatřování skutků božích i k moudrému zřizování vlastních svých věcí. Ustoupily by také nikoli bezdečně světlu tak jasnému mráčky bludů, mezi lidmi pak obírajícími se jistotou věcí a k cílům skutečným po cestách vypátraných směřujícími snadněji by přestaly svády, spory, války, jimiž nyní potírá se svět. Sporů totiž příčina jest myslí vespolečná zdrsnělost, zdrsnělosti dráždivost, dráždivosti různovlnost, různovlnosti rozkol v smýšlení, rozkolu v smýšlení vrtké a nespořádané věci dostihování. ⁴¹) Naleznou tedy cestou věcí (která nemůže býti než jedna, protože bytnost pravdy jest býti jedním, a to prostým) pominuly by různice t. j. odchylky, příčiny rozkolů, pobluzování, svárů.

43. Tak by stalo se, že z milosrdenství božího snadněji zacelily by se rány škol, církví a obcí, vráceným pak světu křesťanskému pokojem ne toliko hleděním pravé moudrosti a pobožnosti mohlo by rozkvesti, kolikkoli jest národů křesťanských, než mohli by týmž světlem osvěceni a do lůna křesťanství (když by bohem otevřena byla rovná

⁴⁰) Filip Melanchton, přítel Martina Luthera, 14 let po něm narozený (1497), 14 let po něm zemřelý, humanista, zvláště grammatikář na slovo vzatý, mimo jiné učitel mnohých proslulých Čechů, kteří ho ve Vítmerce poslouchali, mezi nimi i M. Matouš Collinus z Chotěřiny, Koařiman († 1566), původce latinské školy básnické v Čechách.

⁴¹) Komenský, máje filosofii za základ všech nauk, i bohosloví, svárlivou filosofii za příčinu svárlivé teologie, svárlivou teologii za příčinu válek pokládá, nepřestává na ně naříkati po celé své živobyti, neustále přemýšleje o věci lidských napravení.

ta cesta pravdy) přivedeni býti *nevěřící*.⁴²⁾ A tak viděli bychom konečně, že nastane někdy, co předpověděla svatá boží zjevení, že naplněna bude země poznáním hospodina jako vodami naplněno jest moře, a že bude hospodin králem nade vší zemí, hospodin jediný, a jméno jeho jediné, a otevřena bude cesta Sionská tak urovnaná, že ani hlupci nebudou moci zablouditi. To by zajisté bylo, co řekl jiný prorok: Stane se v posledních dnech, že utvrzena bude hora domu hospodinova na vrchu hor a vyvýšena nade všechny pahorky, a pohnou se k ní všickni národové, a půjdou lidé mnozí, řkajíce: Poďte a vstupme na horu hospodinovu, aby nás poučil o cestách svých. A zkují (pokračuje hlas boží) meče své v radlice, oštěpy v srpy: nepozdvihne národ proti národu meče, a nebudou se více učiti boji. (Mich. 4, 1). Smiluj se nad námi, o bože, a dej viděti pokoj svůj nad Jerusalemem. Vzejdiž na nás sláva tvá, aby ve světle tvém chodili národové.

44. Avšak lze-li doufati v takové změny? Zoufati jistě netřeba, když toliko zpořízeno obecné to rozumu lidského ředidlo, skrze něž jasným světlem po stupních nikde nepřetržitých od základů věcí až k samu vrchu neklamně vedeny býti mohou mysli lidské. Když zajisté tím způsobem divadla moudrosti boží učinění jsme spa-

Nadati-li se
toho možná.

⁴²⁾ Proto Komenský stále na to naléhá, aby vzdělávání byli jazykové národní, aby rovnou měrou šířila se osvěta, shoda a mír mezi národy, i aby národové harharští vzdělaností v jednu rodinu křestanskou byli přivedeni. Snahám těm svým uslechtilým věnoval mimo jiné XXVII. kapitolu „Metody jazyků“, v níž píše mezi jinou řečí: „Když tak radu beřeme o zvelebování vzdělanosti národů a možná-li i vespolné shody, co vadí, abychom vytkli věc mnohem vyšší a žádoucnější? Kdo zajisté po stupních vzestupuje, i k nejvyššímu prohlédá a, pokud možná, dosáhá ho usiluje. Že pak nejvyšší stupeň barbarství jest neznati nejvyššího svého dobrého, hoha, a cesty k němu vedoucí: sluší tedy za nejvyšší stupeň duševní vzdělanosti pokládati pravé poznání boha i uctění jeho. Když tedy těmito snahami svými vzdělanost národů nevzdělaných hledíme zvelebiti, hledme zároveň, aby světlo pravého náboženství zasvitlo těm, kteří mráкотou pověr skličeni jsou t. j. aby světlo světa, Kristus, stalo se světlem národů, a spasení boží aby zasáhlo až ku krajům země. Tot jest vůle boží, naší pak povinností jest, abychom podrobili se jí všichni“.

třovatelí, nebudou moci mysli lidské nebýti naplněny radostí a veselostí, že bude volati druh za druhem: Podte, vzestupme na hovu hospodinovu, aby poučil nás o cestách svých.

Nadaje té zá-
klady:

1. Člověku
podrobeno
všecko.

45. Že nad ředidlem takovým (nad methodou vševědy dokonalou) nesluší zoufati, k tomu radí tyto věci:

Prvé. Jisto jest, jakkoli věci pro jich nekonečnou hojnost vidí se nesčítatelnými, pro všelikou neúměrnost nesměřitelnými, pro pravdu tající se větším dlem v hlubokosti neproniknutelnými, nic méně že přece všechny člověku a vtípu jeho podrobeny jsou. Všecko totiž k vůli němu učiněno jest, ale nižším jest stupněm: on sám jakožto poslední věcí dovršení a nejsvrchovanější tvůrce svého obraz, všech věcí dokonalost v sobě spojující, proč by konečně nevykl bystrou myslí prohlédnouti sebe i všechny věci? Nebo ten, jenž jej moudrostí své spatřovatelem ustanovil, bůh, jistě že ho neučinil nespůsobilým k úkolu takovému. Učinil by býval, kdyby buď věci s vtipem nebo vtip s věcmi učinil byl nesrovnalými. Platnost tedy můj, že jediný sám jest veliký nejvyšší, jehož velikosti není vystopování (Žalm 145, 3.), všecko pak ostatní že učiněno jest dle čísla, míry a váhy. (Moudr. 11, 20; — Ez. 40, 12). Všecko tedy čítati, měřiti, vážiti sluší, až zřejma bude obecná harmonie očím našim.

2. Žádost
v srdce vlo-
žená,

46. *Druhé.* Bůh všecko dobře učinil, dí písmo svaté, avšak každíčkou věc v její čas (Eccl. 3, 11), to jest posloupně. Nadarmo-li tedy vložil v srdce lidské žádost po světě? poznati to, co činí sám od počátku až do konce? Avšak nadarmo by byl vložil, kdyby člověk nedošel konce, samé té žádosti. Ale činiti něco nadarmo s nejvyšší moudrostí se neshoduje.

3. Pokrok
nikoli nepa-
troj.

47. *Třetí.* Přístroj již máme ohromný v tolika dosud s velikým namáháním a pílí snesených památkách písemných. Ničeho-li nedokázali všickni ti spisové? Ukázal jsem již, že by tak státi se nemohlo, pro svrchovaného správce všech věcí, jenž nedopouští, aby něco dalo se nadarmo, ani chyby. Budiž tedy, že blouznili a bloudili v kusech přemnohých, bůh přece, protože věčné a neproměnitelné pravdy základ jest, nemůže neobrátit věci tak, aby i bludové sami konečně neměli toho potřebí, aby

sloužili k zřetelnějšímu každým dnem odkrývání a utvrzování pravdy. Patrně pak jest, že překrásné již přemnoho bylo nalezeno: proč tedy neměli bychom nadíti se i ostatního? Opravdu není nic, že Euklides, ⁴³⁾ Archimedes ⁴⁴⁾ a jiní přičiny kolikosti přivedli k takové přesvědčenosti, že čísla, měrami a vahami téměř zázraky činí? Není nic, že lékaři Hermovi ⁴⁵⁾ pomocí chemie naučili se s věcí přirozených svlékati jakosti a pronikati téměř k nahé jich bytnosti? Není nic, že Verulamský ⁴⁶⁾ svým ústrojím věcí způsob neklamný odkryl, jak nejvnitřněji probádávati přírodu? A Jung Sasik ⁴⁷⁾ snaže se umění logické dovesti k takové dokonalosti, že pravdu návštějí (proposicí) možná dolfičiti, klamy pak sofismatů odkryti s takovou jistotou, s jakou kterážkoli záhada Euklidova nutně bývá vyvozována? Nač připomínati jiné? Jako hřebek hřebkem vybjšen, tak nálezem stihán bývá nález v tomto našem století důmysly bohatém: máme-li zoufati nad nějakým nálezem nálezů, jímž by, cokoli od tolika mužů důmyslných vypracováno bylo jednotlivě, stalo se obecným celému lidskému pokolení? A ne toliko, cokoli pravdy již jest vybadáno, aby obecným se stalo, než i způsob vybadávati pravdu věcí aby ze všech způsobů sestál se jeden. O, jak krásné by to bylo!

48. Nebo měli jednotlivci pronikací svou bystrost, ^{4. Z mnoha světel stane se jedno.} vykonávací svá pravidla, své váhy na vážení věcí: co by mohlo býti, kdyby všechny bystrosti v jednu bystrost, všechna pravidla v jedno pravidlo, všechny váhy v jednu váhu sve-

⁴³⁾ Euklides okolo r. 300 př. Kr. v Alexandrii základ k vědecké matematice položil, na němž posud geometrie prostá spočívá.

⁴⁴⁾ Archimedes, l. 287 př. Kr. v Syrakusách nar., matematik a fysik znamenitý („Dejte mi pevný bod mimo zemi, a vypáčím ji“ a j.)

⁴⁵⁾ Hermes čili Merkur Trismegistos, báječný egyptský původce alchymie a lékařství.

⁴⁶⁾ Fr. Baco z Verulamu († 1626), zakladatel novějších věd přírodních, v nejedné příčině byl Komenskému vzorem a vůdcem, pročež nemálo od něho ctěn byl a vážen. Zřeknuv se ve vědě víry v autoritu, poznávání pravdy na nepředpojatém pozorování přírody a života zakládal, z druhé téhož rodu pojmu celého rodu se domáhaje a z příkladů pravidla vyvozuje, což i Komenský činí nejráději. Viz § 63.

⁴⁷⁾ Jachím Jung z Bukovce († 1657) rostliny dle rodů a druhů jal se srovnávati, čímž soustavnému rostlinosloví počátek učinil.

deny byly? Více svíček, více světla. Budiž toliko nalezen způsob, jak by všechna světla v jedno světlo sejití se mohla, to jest, jak by nálezy tak rozličné a téměř nekonečné, věci poznané i myšlené v jedinou, stálou, neměnitelnou a věčnou formu myslicí, poznávací, nalézací svedeny býti mohly. To-li bude nalezeno, budeme mítí, čeho vyhledáváme. A proč by nebylo nalezeno? Ovšem máme již i věcí poznanych háj nikoli nepatrný, i k postupování k ostatním světlo metody nikoli temné. Odvažme se tedy trochu dále, až k poslední hranici věcí i metody. Nebo kde jest nějaké *dále*, tam bývá i nějaké *nejdále*. Sama toliko věčnost, pro niž určení jsme, omeziti může mysl naši; co jest v čase, v obvodu myslí jest, jen když poznáš kořeny jeho, věčné, stálé, neměnitelné věci příčiny, dle nichž jest a děje se všechno.

5. Zaslíbení
boží o časích
posledních.

49. A máme výslovně o posledních časech zaslíbení, že přejdou mnozí, a rozmnožena bude moudrost (Dan. 12). Arciže, přešli mnozí a proskoumali (za našeho věku více než kdy jindy) nebesa i zemi, moře i ostrovy i celou říši přírody, rovněž i knihy zjevení božích jinak i jinak. A co tedy zbývá jiného, nežli aby i druhé části předpovědění dostalo se vyplnění?

Rada o srovnání knihy
všerodné.

50. Avšak přistupme již konečně k věci samé, totiž ke způsobu, jímž by věc tak veliká v žádoucí skutek mohla býti uvedena. Z toho, co již i o příčinách i o lécích zmatenosti nauk bylo řečeno, nejedno mohlo vyjítí na jevo; avšak výslovněji o tom sluší promluvíti.

Trého
potřebí.

51. K obecnému všech věcí poznání, držení a užívání, nemyslím, že bychom mohli dospěti jinak nežli novým obecným

I. přehledem všeho zboží zároveň s popisy (inventáři) všemi;

II. srovnáním popisů s věcmi, mají-li se tak věci samy, jak počty naše čili regesta ukazují;

III. rozvrhem novým a obecným všeho toho, co bylo shledáno, pro nové a obecné užívání.

Přehled čili
vyšetření
všeho, cokoliv
jest.

52. Přehled zboží našeho k tomu bude směřovati, aby nebylo neznámo, co jest naše vlastní dědictví, a čím se všem lidem vesměs sluší obíratí. Svatá pravda zajisté jest, že nerozumější lidé zboží svému, totiž že jsou majiteli

světa, pany tvorů, samé věčnosti s bohem společníci. Poněvadž pak málo kdo o tom ví, nebo tomu věří, nebo toho si váží, stává se, že přemnozí věcmi marnými a záhubnými se obírají, konečně pak že jako nehodní bývají vyděděni. Učení tedy mají býti křesťané, aby bedlivě uvažovali, co znamená ono apoštolské: I svět, i život, i smrt, i přítomnost, i budoucnost, všechno jest vaše, vy pak Kristovi, a Kristus boží (1. Kor. 3, 22).

53. Neřekl pak jsem nadarmo, že mají zároveň popisy ^{I spisovatelé psali již o všelických věcech.} býti prohlíženy. Nebo přerostsáhlé jest bohatství naše a příliš rozmanité, tak že málo kdo i jeho vyjmenování si pamatuje, ovšem pak neví, co jednotlivé věci jsou a jaké naší péče žádají. Napsáno to tedy všechno býti má lidem na způsob zákona dobře a zřetelně. (Dent. 278). Že pak popsáno býti má zevrubně, hleďme, aby něčeho nebylo pominuto. Budtež tedy všechny soupisy dřívější na radu brány, obecné i částečné, staré i nové, upravené od koholi. Nebo ačkoli jich jest velmi mnoho, avšak, kdo snaží se míti přehled jich dokonalý, práci tu nutno jest mu podniknouti. A kéž by jich ještě více bylo. Ale zanikly památky některé znamenité, mezi nimiž i nejmoudřejšího muže Šalomouna knihy o rostlinách a o zvířatech.⁴⁹⁾ Ačkoli marně jich pohřešujeme, sluší nřívati těch, které po ruce jsou, přede vším pak knihy boží, biblí, která nic jiného není, nežli jakési boha samého paměti toho, co nám dal v tomto živobytí a co pro nás schovává pro budoucnost. Že pak bůh tu skoro jen tím se obírá, aneb aspoň nejhlavněji, co k stavu duše hledí, nemají býti pomíjeni ani ti, kdož nižší materie vykládají, filosofové, lékaři, právníci, umělci, věcí všelijakých nálezcové, dějepisci, světopisci, aby ze všech odborných nauk jedna konečně nauka nauk a uma um to jest vševěda sestala se.

54. Ale nerozumíme tomu tak, aby v knihu tu sebrána ^{Ažek, mně.} byla rozličná spisovatelů mínění o věcech, jako činívají, kdož hojností čteného učenost měří, aby různé různých spisovatelů názory věcí odřikávati aneb sesmolíce takové

⁴⁹⁾ Šalomoun král (panoval okolo r. 1000 př. K.) pokládán byl na Východě v dobách pozdějších za kouzelníka a krále duchů, a přičítány mu byly kouzelnické knihy lékařské o rostlinách, knihy o zvířatech, s nimiž prý mluvil a j.

slátaniny a za knihy ven je vydávající, proslaviti se mohli. Aniž prostě, aby rozličné ty průpovědi mezi sebou byly srovnávány, jako činívají ti, kteří rozličné otázky na obě strany přetřásají, a vyvracející mínění, která se jim nelíbí, se unavují a svazky naplňují. Ale to chceme, aby ku skládání díla vševedného připuštění byli všickni, kdož vykládali o pobožnosti, o mravech, naukách a uměních, všickni, dím, i aby slyšeni byli, co dobrého přinášejí (nechajíc stranou, jest-li křesťan nebo mohamedan, žid nebo pohan, i ku které mezi nimi sektě každý se přiznává, jest-li pytagorej, akademik, peripatetik, stoik, essejský,⁴⁹⁾ Řek, Říman, starý nebo nový, doktor nebo rabbi, jakákoli církev, synoda, concilium).

Proč mají všickni apriorně bít připuštěni.

1. O dílo společné jde.

2. Všickni bohem připuštěni jsou.

3. Bůh dary rozličné rozděljuje.

55. K tomu radíme: *Předně*, protože dílo, o něž usilujeme, obecné moudrosti pokladnou jest, jež společným majetkem býti má pokolení lidskému. Jest tedy slušno, aby všickni vtipové, národové, sekty, věkové k němu přispívali. *Druhé*: Sedíme tu všickni, posláni jsouce na svět, v společném divadle moudrosti boží, nám pak křesťanům nad to přidané světlo zjevení božího rovnou měrou svítí: proč by tedy každému, i nejmenšímu, po právu nemělo býti dovoleno, aby, co znamenitého viděti se domnívá, mírně pozvedna ruky i hlasu, i jiným oznámil? *Třetí*. Není-li pravdě podobno, že někomu jedinému, nebo několika toho nebo onoho věku toliko dáno bývá viděti, ostatním nic? Právě tak, jako žádná země nerodí všeho, ale každá přece něco, a to i v rozličných létech: tak bůh mezi schopností rozličně jiskry světla svého rozděljuje po rozličných národech a věcích. „Víš věje, kam chce,“ řekl Kristus o duchu svatém, působením jeho stanově řeč. A nenedostává se příkladů, že i mimo okřeslek církve duch moudrosti jiná a jiná ovívá, jako Jana, Elifaze, Elibu, Merkuria Trismegista,⁵⁰⁾ Sokrata, Epikteta,⁵¹⁾ Cicerona. Nikým tedy nebudiž pohrdáno (často i košťálník dosti vhodně mluvívá); zvláště pak v těch kusích, které světlem

⁴⁹⁾ Jména škol filosofských, jichž původcové byli: Pytagoras, Plato, Aristoteles, Zeno; Essejští, sekta židovská.

⁵⁰⁾ Pozn. 45.

⁵¹⁾ Epiktet, otrok týraný, potom filosof stoický, žil v 1. stol. po Kr. Zásada jeho: Zdrž se a vydrž.

přirozenosti mohou býti pronikány. Rozumně jistě soudí Verulamský domněnky lidí rozličných o přirozenosti věcí, že jsou jako rozličné výklady téhož textu; ten na tom, jiný na jiném místě jest správnější, a může něčeho povšimnutí hodného poskytnouti. Platnost tedy méj, že žádná není tak špatná kniha, aby v ní nebylo možná nalezi něco dobrého, nic-li jiného, aspoň příčinu opraviti některé poblouzení.

56. *Čtvrté.* Jisté jest, že nikdo blouditi nechce (nač by chtěl?), než že bloudí, klamán jsa nějakou pravdě podobností. Nebo i bludům důvody bývají předstírány. Slyšeny tedy buďte, protože činiti jest s tvorem rozumným, s lidmi. Tak, srovnaje důvody, snadněji odkryješ klam, a pravděpodobnost ustoupí pravdě, temnota světlu. *Páté.* Bývá-li někdo zatracován, nebyv slyšen, ačkoli zatracován jest spravedlivě, přece spravedlnost násilí trpí, protože může se státi, že věc jinak se má, nežli zvěděli jsme doslechem: budiž tedy raději poznáváno všecko. Ať pomlčím, že jest znamením přílišné nadutosti, když člověka pro předpojaté domnění nebo podezření tak předsuzuješ, že ani důvodů jeho slyšeti nechceš. Není-li to bratru svému říkati „rácha“? ³²⁾ *Šesté.* Budiž, nevěziž ten a onen něco, bloudiž i v tom a onom znamenitě: avšak kdo neví, cizí blud moudrému že výstrahou býti může proti bludům. Mohou tedy stavitelům vševědy rozličná jiných poblouzení a rozličné pobludu rozličného příčiny poskytnouti užitku k většímu a většímu uhlazení díla vševědy. *Sedmé.* Přejeme, aby lidé konečně někdy různomyslnosti zbaveni byli, aby přestaly sekty a zášti. Ale nepřestanou, nepřestanou-li všeliká podezření, jimiž druh od druhu nesnaděn bývá, podezření pak nemohou přestati, nebude-li vyhověno míněním a pochybnostem, i vlastním i cizím. Avšak vy

4. Srovnaje mínění, snadněji nalezněš pravdu.

5. Nikdo nemá býti zatracován, ne-
jsa slyšen.

6. I bludové mohou pro-
spěti.

7. Rozkoly
rušeny buďte.
Teby svede-
ny buďte v
harmonii.

³²⁾ „Rácha“ (Mat. 5. 22) dle Bratří „to slovo židovské aneb raději syráské říká neb *reka* vyznamenává tolik, jako by řekl: marný, prázdný, a míní se tím člověk bez mozku, bez rozumu a zdravého soudu, a sumou člověk nevážný a lebkomyslný, aneb jakž jiní praví, to slovíčko má svůj původ od slova syráského *raah*, kteréž vyznamenává: plítí, podlé čehož učitelé někteří vykládají *rácha* člověka zplivání a ošklivosti hodného“

hověno býti moci nebude, nebudou-li slyšena mñnění všech a srovnávána klidně a vyřizena po týchž zákonech, jež si stanoví obě strany, po zákonech pravdy jasné a nezlomné.

8. Příklad ná-
rodu božího
starého.

57. Konečně paměti hodno jest, že na stavbu stánku svatého od Mojžíše a chrámu od Šalamouna nesnesli toliko ze svého Izraelité, než že přinesli si kořist odňatou nepřátelům lidu božího, Egypťanům, Filištinům, Ammonitům, a že přijata byla od stavitelů. Nebo i zlato sháněno bylo se všech stran, drahé pak kamení, odjinud poslé nežli ze svaté země, snášeno bylo, a dřeva cedrová, skácená na horách Libanonských, přivážena byla ke cti boha Izraele a pro skvostnost domu jeho. Jako také za přestavování téhož chrámu od Zorobábele bůh vzbudil ducha krále Cyrova, že ne toliko sám nabídl obydlí své královské, než i nařídil poddaným svým po celé řši, aby pomáhali Israelským každý ze svého místa stříbrem, zlatem, stávkem i dobyt看: proč by tedy nedopustili chrámu moudrosti stavitelů, odkudkoli něco vzácného nebo skvostného přijíti může? Ano i Gabaonité, ačkoli prokletí, mohou užívání býti ku kácení dříví a k nošení vody do chrámu boha našeho (Jos. 9, 23.). Tak budiž, protože tak prospěšno.

Spisovatelova
obrana.

58. Viděl-li jsem se jinak před tím smýšleti, strannictví se držeti a vlévati jiným nenávisť proti Aristotelovi a zástupu pohanskému (v předmluvě k Fysice opravené světlem božím), nebudu zapírati, že uchvácen jsem byl nábožně s Nehemiášem horlícím, že dítky israelské, běhající po ulicích Jeruzalemských, neumějí mluvíti židovsky, než azotsky,⁵⁹⁾ t. j. že ve školách našich pohanská moudrost a výmluvnost převládá nad kázní křesťanskou, což ovšem mrzkost jest, a jest nám všem tisíckrát po tom se roztoužiti, aby souložné ty pelechy světské moudrosti za

⁵⁹⁾ „Synové jejich mluvili odpolu azotsky, a neuměli mluvíti židovsky, ale podle jazyka každého toho lidu. Protož domlouval jsem jim a zlořečil jsem jim, a některé z nich bil jsem a rval, přísahou je zavazuje skrze boha svého, řka: Budete-li dávat dcery své synům jejich (Azotským a j.), aneb brátí dcery jejich synům svým aneb sobě, zlořečení buď na vás.“ Nehem. 13, 24. (Místa toho, jak povědome, užil Hus o Pražanech němčinu do češtiny míchající, a mohl by ho užiti podnes).

své vzaly, než aby jimi škodu braly duše, jež chce mítí Kristus duchem svým naplněné. Avšak poněvadž nyní není rady o nadvládu pohanství a škodlivé jeho s křesťanstvím směsování, než jak by králi veškerenstva, Kristu, vzdala daň veškera země, a jak by, kolikkoli z toho zřídla moudrosti potůčků kamkoli roztéká, zřídla svému bylo navraceno (bláto venku nechajíc): přítomni při tom buďte i pohané i Arabové, a mohou-li něco, ať také přispějí k ozdobě chrámu boha našeho. Zvláště proto, že ve vševědě ne toliko k stežeji spasení než i k výkonům tohoto života obrací se zřetel, do nichž pohané nejprředněji zabráni jsouce, nemohli nepozorovati věcí prospěšných, jež hrdě odmítati znamením by bylo pověry neprospěšné. Připouštíme je tedy, než za tou podmínkou, cokolí při nich pravě, opatrně, pobožně smyšleného a napsaného se najde, aby přihráno bylo v obecný prospěch, v čem pak budou usvědčeni, že mluvili nebo činili nesrovnale, proti pravdě nebo proti pobožnosti, o tom budiž jim napotom mlčeti rozkázáno, aby nezápasila stále světskost s pobožností, blud s pravdou, temností se světlem.

59. Avšak potřebí tu bude šetrnosti a rozvahy, abychom nepronесли se lehkovážně. Stává se zajisté, že tytéž jiným znamení bludů vtiskujeme, jichž oni neuznávají, protože podezřením předpojatí nebo vášnivostí uchvácení jsouce, slova překrucujeme proti mysli jich spisovatelů. Že pak každý sám slov svých nejlepším jest vykladačem, Aristoteles sám v té příčině nebývá nejlépe na slovo brán, že, chtěje jaksí nálezy své utvrditi, zamítá staré filosofy, mínění jich dosti přesně neposoudiv, že nemohlo nezdati se nestvůrným, co ani samo sebou nebylo neladné, ani tak s pravdou, ani snad s výpovědí Aristotelovou nesrovnalé. Jest-li tomu tak (nebo ničeho netvrdím), výstrahou bude strůjcům vševědy, v níž nikoli částečného vítězství, než obecné harmonie sluší vyhledávati, aby totiž co možná nejvíce neshody, i skrze nalezenou prostředkující pravdu, v souhlas byly uvedeny, o čemž následuje.

60. Tolik o přehledu věcí a regist. Právě jsem také, že potřebí jest srovnání, aby vystiženo bylo, vepsáno-li jest všecko, čeho stává při věcech, a co vepsáno jest, stává-li toho všeho, i má-li se všecko tak tím způsobem,

Prohlášení:
mu spisovatele,
který
stí potřebí a
pečlivosti.

Srovnání
mezi spisy a
věcmi, jak
potřebné jest.

jakým předkládá se. Neshodují-li se zajisté na vlas věci a výklad věcí, mate se vtip a zamotává do bludů. Již pak nejvýše jisté jest, že jest i u nás v seznamech přemnoho (zvláště v sektách některých, kde sny a stíny za věci bývají pokládány), čeho při věcech není, a naopak, že jest v pokladech božích a přírody přemnoho, co od nás posud nebylo seznamenáno, konečně pak, že velmi mnoho věcí jinak se má, nežli nám naše knížky povídají, že naprosto nutno jest, aby veškery výklady s věcmi byly porovnány. Nebo až se tak stane, potom teprve nedostatky i zbytečnosti, i vady vyjdou na jevo, a budou moci býti odstraněny, napraveny, doplněny, dříve nic.

A jak pracuě.

61. Avšak kdo z lidí smrtelných bude s takovou prací? Totiž pro nekonečnou věc přirozených, nadpřirozených, mravných, umělých i hojnost i rozličnost. Nebo když dřívější oni stopovatelé věcí ve všech částečných materiích shledali tolik velikých uzlů, že větším dílem pšle jich skončila nářkem na nepřekonatelnou subtilnost přírody, na neprobadatelnou zapletenost příčin, na nesmřitelné nepřátelství protiv, které všude se naskytují, i na nepevnost k tomu všemu vtipu lidského: co nestane se, bude-li někdo chtít z nova přetkávat všecko?

Ale netřeba nad ním soufat, bude-li jistých pravidel.

62. Ale netřeba mysli zoufat. Umění podaří se někdy, co nemůže zdařiti se síle, čehož dosud, jak se podobá, nešetřili dosti badatelé věcí, kteří jedinou téměř vtipu mocí a nepřetržitě pilnosti úsilím namáhali se proraziti, ačkoli jako holá ruka, tak i rozum sám sobě zůstavený mnoho nedokáže. Nástroji a pomůckami budiž věc vykonána i snadněji i jistěji. Pravidel tudíž potřebí bude, aby dle nich věci i učení o věcech bylo zřízeno, tím pak aby potřebné od nepotřebného, užitečné od neužitečného, pravé od lichého pohodlněji bylo odlučováno.

Verulamského pravidlo filosofování.

63. Takové pravidlo v probádávání přírody nalezl, jak se podobalo, veleosvícený Verulamský, výčet umělý, jenž věru jest cestou otevřenou k pronikání skryší přírody.⁵⁴⁾ Že pak pravidlo to žádá více lidí a věků nepřetržitě pšle, i že tak lopotný jest a na výsledku jaksi nejistém záviseti se vidí, stává se, že přejasným tím ná-

⁵⁴⁾ Viz. pozn. 46.

lezem od přemnohých jako neužitečným bývá pohrdáno. Nám však k stavbě vševědy málo pomoci poskytuje, protože (jak jsem řekl) jediné k zotvíraní skrytostí přírody namířen jest, my pak k veškerenstvu věcí zření máme. Jiného tedy, naskrz obecného pravidla bude potřebí, jež nám po něm pátrajícím snad milostivě ráčí ukázati milosrdný bůh náš, jež proto se skrývá, aby hledán byl, a proto hledán býti chce, aby nalezen byl. (Přís. 25, 2, Jes. 45, 15.). „Aby hledání tvé zbaveno bylo účinku nálezu (píše blahoslavený Fulgentius ⁵³⁾ Monimovi v kn. 1.), nijak nedopustí bůh, jež tě duševně rozohnil k vyhledávání, protože žádným způsobem zmařeno nebude věrné jeho zaslíbení, řkoucťho: Proste, a bude vám dáno; hledejte, a naleznete; tlucte, a bude vám otevřeno.“

64. Chtěje pak již tedy vyložiti, co nám prosím, <sup>Pravidla vše-
vědy astro-
jenti.</sup> hledajícím, tlukoucím odkryl a viděti dal hospodin bůh náš, prosím a zapřísáhám, kdožkoli o těch takových věcech moudře mohou souditi, aby na ně pobožně pozor dali. Odbudu pak výměsky několika věc celou.

**I. Trojí věc jest, již lidská naše vědomost, <sup>Vícečet obec-
ný několika
výměsky vy-
kládá se.</sup> tedy i jakási vševědomost se dokonává, poznání boha, přírody, umění.**

Uměním rozumějí, cokoli děje se lidským přičiněním, myšlení, řeči, díla; *přírodou*, cokoli samo od sebe, vloženou do věcí sílou vzniká a děje se; *bohem*, kolikoli skryté od věčnosti mocností, moudrosti, dobroty slovy i skutkem posud se projevilo. To tré kdo zná, všechno zná, protože z trého toho rodu skládá se věc veškerenstvo.

65. II. Známost toho trého hledána buď dokonala.

Aby za dostatečné nebylo pokládáno něco věděti o bohu, něco věděti o přírodě, něco o umění (čehož dostává se i nejnevědomějším, ano i hlupcům), než aby plně a dokonale rozuměno bylo všemu, čemukoli může býti rozuměno.

66. III. Známost věcí jest dokonala, když jest plná, pravá, spořádaná.

⁵³⁾ Fulgentius, spisovatel církevní (ok. r. 500), spisy a listy svými hájil pravé víry proti Arianům a j.

Pakli není pravá, vidmo místo věcí ukazuje a v hračku vybíhá.

67. *IV. Známost pravá bývá, když věci, jak jsou, bývají poznávány.*

Pakli jinak, nežli jsou, bývají poznávány, nebude známost, než blud.

68. *V. Věci, jak jsou, bývají poznávány, když bývají tak poznávány, jak učiněny jsou.*

Každícká věc zajisté taková jest, jakou byla učiněna, protože, není-li taková, jakou byla učiněna, zvrhla se.

69. *VI. Každá věc učiněna jest dle své idey, to jest podle nějaké příčiny, skrze niž jest tím, čím jest.*

Kdyby zajisté něco nemohlo se státi, nestalo by se, a kdyby nemohlo se státi tak, nestalo by se tak: možnost tedy takovosti, ⁵⁶⁾ ideou sluje, skrze niž věc jest, čím jest.

70. *VII. Všecko tedy, co děje se, dle idey děje se, buďtež díla boží, přírody neb umy.*

Když zajisté idea jest jistá věcí příčina, nemůžeme ani mysliti o bohu, že něco koná bez ideí, to jest bez jisté příčiny, sám jsa příčina příčin; podobně příroda, když vyvodí díla nejspřádanější, jako i sokyně její, umy, ničeho tvořiti nemohou bez příčiny.

71. *VIII. Uma idcy děl svých vypůjčuje si od přírody, příroda od boha, bůh od sebe sama.*

Že ono prvé vůbec pravdivé jest, pověděni ona ukazují: umění bez přírody ničeho nedokáže; umění jest sokyně přírody; umění napodobuje přírodu; uma dcera přírody. Avšak ne méně pravdivé jest toto: Příroda bez boha ničeho nedokáže; příroda jest sokyně boží; příroda jest dcerou boží; příroda napodobuje boha. Bůh konečně nenapodobuje nikoho, kromě sama sebe, protože ani jinak nemůže, ani nechce: nemůže, protože kromě sebe nemá ničeho ve věčnosti své: odkud by tedy vzal děl svých počátek nebo formu; nechce, protože, jsa nejlepší, nemůže chtíti nežli nejlepší, nejlepším pak není nic mimo ono jedno, jediné, věčné, dobré, jímž jest on sám. Řekl-li by někdo, že bůh svobodně vymyslel příčiny k vytvoření věcí:

⁵⁶⁾ τοῦ talis.

ptám se, proč? Jestliže bůh nyní v přírodě nečiní nic nadarmo, proč by byl činil na počátku, aby totiž, maje sama sebe za nejdokonalější všeliké dokonalosti vzor, vymýšlel jiný? Snad aby uskromňoval velebnosti své? Avšak viditelně chtěl ji ukázati (Řím, 1, 20). Nebo aby hlubokost moudrosti své tím od sebe odstoupením zjevil? Ale tak by zmenšena byla hlubokost slávy jeho, jako by byla nějaká dokonalost, jež by nebyla v něm. Avšak to nemožno. Jisto tedy, že i tvorové i tvorův idey nejinak než ze zřídla toho vyřinuly. Že pak mezi tvory každý činitel přednět svůj spodobiti si hledí, proč bychom téhož neuznávali při tvůrci, od něhož tvorům ráz ten vrazen byl? Zvláště proto, že bůh nemůže míti praničeho, co by skutků jeho konec stanovilo, nežli on sám. Platnost tedy měj, že bůh skutků svých nikoli odjinud, než ze sebe toliko bere jako konec, i sflu výtvarnou, a tak i formu, látku, již tvor od tvůrce podmětne se liší z ničeho bera.

72. IX. Bůh tedy, vytvořiv svět, sám sebe vytvořil, aby vesměs úměrný byl tvor s tvůrcem.

Nebo formované nutně odpovídá formě, aniž vadí, že úměrnosti té stávají stupně, totiž vzhledem k větší nebo menší zřetelnosti. Tak sluje syn boží výrazem (čili vyraženým obrazem) otce (Žid. 1, 3.), a přece i člověk nazván jest obrazem božím (Genes. 1, 26; 1. Kor. 11, 6), ano i všechny ostatní věci k obrazu nějakému bývají přirovnávány, když říká se, že skrze věci, které učiněny jsou, od světa stvořeného, neviditelnost boží bývá spatřována (Řím. 1, 20), i že skrze velikost podoby a tvorů poznatelně tvůrce jich viděn býti může (Moudr. 13, 5). A tak stalo se, že pohané přírodu netoliko dcerou boží, než i bohem nazývali. „Co jiného jest příroda (dř Seneka) nežli bůh a rozum boží do celého světa a částí jeho vložený (De benef. 4, 7.)?“

73. X. A poněvadž všechny věci ideí božích účastny jsou, stává se, že i mezi sebou mají účastenství a mezi sebou obapolně úměrný jsou.

Protože co shoduje se s jedním třetím, shoduje se i mezi sebou.

74. XI. Tytéž jsou tedy příčiny věcí, aniž liší se, leda formou svého bytování, protože

*v bohu jsou jako v praobrazu, v přírodě jako v paobrazu, v umění jako v protiobrazu.*⁵⁷⁾

Jako totiž při pečeti táž jest forma: nejprvé pojatá v mysli toho, kdo formuje nebo káže formovati, potom vrytá do kovu, konečně vytištěná do vosku. Nebo ačkoli jest trojí, přece jest jedna, protože od první druhá, od druhé třetí se vytvořuje, pozdější dle obrazu prvéjší. A tak idey v mysli boží počaté vtiskují podobu svou tvorům, tvorové pak, rozumně působíce, věcem od sebe vyvedeným.

75. XII. Základ tedy i vytvořování i poznávání všech věcí jest harmonie.

Harmonie co
jest.

Harmonii musikové nazývají mnohých hlasů souhlas lahodný. Takový pak jest vlastností věčných v bohu, vlastností stvořených v přírodě, vlastností vyjádřených v umění ve všem všudy shodný souzvuk, protože každíčká z nich jest v sobě harmonií, i mezi sebou, protože harmonie boží obrazem jest příroda, jejím pak obrazem uma.

Požadavky
její tih.

76. XIII. Harmonie první požadavek jest,
1. aby nebylo nic rozhlasného.

Harmonie musická svívá se z hlasů nejnepodobnějších, a to velmi neshodných, a přece neshoda v souzvuk svedena bývá. Tak celý svět z věcí neshodných záleží (protože bez neshodnosti ani pravda, ani řád, ba ani bytelnost světa nemohla by státi), jako i písmo mnohé má kusy na pohled si odporující, avšak ve shodu sbíhají se všechny a v duši naší svedeny býti mají, má-li vynořiti se všelad, jenž by jako v božích, tak i v našich skutcích, myšleních, slovích souhlas obecný způsoben byl, odstraníc rozhlas, byl-li jaký shledán. Že pak tajemství tomu vůbec nebývá nerozuměno, uchvacují filosofové z přírody, bohoslovci pak z písma, jedni to, druzí ono, a odkazují přírodu přírodě, písmo písmu, vyluzují smysly neshodné a vzbuzují hádky a boje, což nutně musí zmizeti, když ukáže se světlo obecné harmonie. Pravda zajisté všude shoduje se v sobě.

2. 77. XIV. Druhý požadavek harmonie jest,
aby nebylo nic nesouhlasného.

⁵⁷⁾ Architypum, ectypum, antitypum. Srov. Did. analyt. § 8.

O věcech přirozených i umělých makavé jest, že všecko děje se dle harmonie. Při živočichu zajisté, stromu, nástroji hudebním, při lodi, běhu, knize, domu atd. potřebí jest, aby části veškery byly úměrné i s celkem svým i s sebou vespolečně; avšak o věcech božích mohl by pochybovati nejeden, scházejí-li se v úměrnost nějakou s věcmi přirozenými a umělými. Nebo mohl by mysliti někdo, že jest známkou velebnosti nesdíleti se o nic s tvory. Avšak věziž, cokoli jest v paobrazu, že nutně nalezeno býti musí dříve, a to nejpředněji v praobrazu, protože potůček od pramene, stín od těla, zrcadlo od obrazu má, cokoli má. Dále, když tak zevrubná jsou díla přírody, že nebylo zůstaveno ani místočko pro vymyšlení lepšího jich provedení (jakž vyznává Gallenus v kn. 6. De usu part. kap. 1.), a když nezměnitelná jest a nepřetvořitelná přirozenost přírody (jakž svědčí Tertullian ⁸⁸⁾ proti Valent. kap. 29.): co bude příroda nežli živým obrazem toho, v němž jest nejprvé a nejpředněji vše nejlepší, neměnitelné, nepřetvořitelné? Konečně, bůh sám v písmě si uši, oči ústa, ruce, nohy, srdce, tvář, záda přivlastňuje. Také ohněm, skalou, hradem, kotvou se nazývá. A nač to, nemohou-li ta slova něčeho vyčítati o bohu? Pakli mohou, nečiní se věru nic jiného, nežli čím v pravdě jest, po pravidlu pravdy řeč boží.

Ačkoli víme, že praví se to figurně (nebo kdo by blouzniti chtěl s antropomorfisty?), ⁸⁹⁾ přece neupře nikdo, že figuram (t. j. přenůškám a podobenstvím) základem jest sama věc úměrnost nebo nějaká totožnost, protože potřebí jest, aby dříve něco bylo, nežli bývá pronášeno. Jako tedy věci umělé odpovídají přirozeným, tak přirozené božským ve všem jistou úměrností.

78. XV. Třetí vlastnost harmonie jest, jakkoli nekonečná jest zvuků a hlasů rozličnost, aby přece vzcházela z mála zásad a jistých způsobů rozdílností.

Všecky zajisté harmonie rozdílnosti, kolikkoli jich bylo vymyšleno a může býti vymyšleno, vznikají ze sedmi

⁸⁸⁾ Tertullian, otec církevní ok. r. 200.

⁸⁹⁾ Antropomorfisté (zčlověčovatelé) egyptští, bohu tělo hmotné přičítali.

hlasů a tří souhlasů. Všecka těla, kolikkoli jich svět má, skládají se z pramalounka těch živlů a z několika jakostí rozdílnů. Tak tedy při ostatním při všem, tak že věci mnohost a rozličnost není než *věcí podobných rozličné opakování*, n. p. ačkoli na stromě jest tisíckrát tisíc listů, přece všechny jsou téhož tvaru, barvy a vlastnosti. Rovněž kolikkoli jest stromů téhož rodu po celém okrsku země, všechny téhož způsobu jsou a totéž činí i trpí. Tak i rozličných rodu stromové společné mají některé způsoby:

Zásady byly
nejlepší jsou
zásady po-
stavení.

79. XVI. Znajíce tedy zásady věcí a způsoby rozdílnosti, poznáme všecko.

Jako zajisté kdo v muzice tonů a proměn způsoby poznal, dosti každou melodii zpívati i skládati umí, ⁶⁰⁾ ano vymyšlen jest způsob, že varhaníci do jediného generálního bassu, tak zvaného, nahlednouce, všechny melodie tak hráti umějí, kdyby i ze sta hlasů záležela skladba, že přece žádný rozhlas vzejiti nemůže; ⁶¹⁾ právě tak, kdo zná obecné způsoby věcí umělých, přirozených i nadpřirozených, věci do nekonečna bude moci rozeznávati i dělati. N. p. kdo zná, co jest krásné samo v sobě, nebo na jakých podmínkách zakládá se krása, ten již bez mistra bude věděti, co jest krásný anděl, krásná duše, krásné tělo, krásná barva, krásná řeč, krásní mravové a cokoli jiného. A naopak, cokoli bude, neshoduje se s tou ideí, ukáže n. b. se, že není krásné. ⁶²⁾ O jak volná jest to cesta k poznání mnohých věcí, zřídla věcí máti tak otevřená!

⁶⁰⁾ V divadelní Bráně jazyků (IV, jednání 3. výstup 3.) ptá se Prokopius žáka přezpívavšího notovou skaln: „Uměti to k čemu prospívá? Ž. Všecky melodie dobře dovede zpívati, kdo tohle dobře zpívá.“

⁶¹⁾ Generální (číslovaný) bas rozšířen byl (nikoli vymyšlen) starším současníkem Komenského, Ludvíkem Václavem (nar. ok. r. 1566, † 1644), vydávším l. 1609 (v Benátkách) „koncerty“ své církevní, znamenky a číslicemi naznačiv harmonie. (Opera omnia sacrorum concertuum cum basso continuo et generali). Během času pozbyl generální bas bývalé důležitosti.

⁶²⁾ Zajímavé jest, že Komenský příklady vybral z oboru estetiky, již sám za samostatnou nauku filosofickou pokládal, o 109 let dříve nežli Baumgarten (1750) — Dr. Květ (v Č. Č. M. 1869, 472.) klade 82 léta, dokládaje se vytištěnou „Via lucis“, (v Amsterdamě 1668), avšak spis ten složen byl již v zimě l. 1641, když Komenský v čas odloženého parlamentu meškal v Londýně

80. *XVII. A takové obecné spůsoby věcí budtež od věcí dle výčtu nějakého odtahovány a za pravidla věcí pokládány.* Idey věcí odtahovati od konkrétních.

N. p. co jest formou krásného, dobrého, dokonalého, užitečného, spořádaného, života, smyslu, hledati sluší ve všech věcech, které krásné, dobré, dokonalé jsou, a to odlučujíc opatrně, co k bytnosti krásného, dobrého, dokonalého nenáleží, až sama toliko zbude pouhá forma. Nebo cokoli jest, jistý nějaký základ má, skrze nějž jest. Cokoli tedy jest, v společném nějakém bytí spůsobu shoduje se: co žije, ve spůsobu žití; co cítí, ve spůsobu citění; co krásné jest, v jistém nějakém spůsobu bytí, pro nějž krásným bývá nazýváno; a tak i jiné. Takové-li tedy společné a takřka vnější základy věcí čili idey, odtahují se zevrubně ode všeho, z čeho záleží celé věcí veškerenstvo, budeme míti klíč obecný k porozumívání věcem, pravidlo prací, nového vynalezání ukazadlo podivu hodné, konečně pak i na rozeznávání domněnek průbírský kámen ⁶³⁾ spolehlivý, slovem překrásného rozumování hlubinu. Idey překrásné užívání.

81. *XVIII. Odtahována pak budte taková pravidla pravdy od těch věcí, které tak se mají, že jinak mítí se nemohou, a jsou po ruce každému ku konání zkoušek kdekoli, totiž od věcí přirozených.* Idey hlavně od věcí přirozených odtahovati.

Věci božské zajisté samy sebou nezpytatelné jsou, tak že jen potud mohou býti poznávány, pokud buď přírodou jsou nastíněny nebo zjeveny hlasem božím. Umění, kolikkoli základu a jistoty má, od přírody má, a často blouzní. Tedy příroda hlavně bude ono pole, na němž idey věcí loviti budeme, avšak připomožením hlasu božího (rozuměj: písma), ⁶⁴⁾ jenž jest nejpravdivější důvod skutků božích, co a nač učinil, činí a učiní bůh, naznačující. Písmo co a nač?

(qua occasione tractatus nobis sub manu fuit natus sub titulo Via lucis) a l. 1642 Komenský, rozmlouvaje s kancléřem švédským, k některým kapitolám (6, 12, 13, 14, 15) toho spisu ukazoval.

⁶³⁾ „Průbírský kámen“ u Komenského ovšem (dle Plinia) lyďský kámen (bullízník z Lydie).

⁶⁴⁾ Dle toho pravidla vykládal a vydal (1632) Komenský svou „Fysiku“, „dle světla božího přetvořenou“.

Z toho dvojího, přírody a písma, bude tedy vyvésti základané vševědy té pravidla, aby jich pomocí všecko, největší i nejmenší, nejvyšší i nejnižší, první i poslední, viditelné i neviditelné, stvořené i nestvořené, v jeden pravý sobě i věcem vyhovující *soulad*, nad nějž by nemohlo stávatí nic lepšího, čili spíše ve *všelad* svedeno bylo.

K sestrojení
vševědy, jaké
metody se
k ní
křídá.

82. Tolik potud o novém pravidlu přeskoumávati všecky věci; následuje o nové formě, jak je spořádati. Metody, jak za to máme, ve vševědě nutně užiti sluší nejdokonalejší, nad níž by ani nemohlo býti nic dokonalejšího, kterouby mysl ve věci tak byla uvázána, že by konce jinde nežli na konci nenalezla, ⁶⁵⁾ a dříve jistě nauky ovoce nežli těžkosti v učení zakoušela. Toho dojdeme:

I. Věci obecných rozdělávání budí pravdivější.

83. I. Když rozpitvení všehomíra tak zevrubné bude učiněno, veškery všech věcí žily a tepny tak rozsekávající, aby nic nebylo nespátřováno a nic ne na svém vlastním místě beze všeho zmatku.

II. Výměry skutečné velikou obojetnost.

84. II. Když stane se shodnutí o významu slov (zvláště obecných, jichž užívá se ve všem), aby nezbylo nic neporozuměného a stejnoznačností ⁶⁶⁾ nezbaveného, z čehož

⁶⁵⁾ Častěji a s nadšením mluví Komenský o metodě své vševědy. V listu k Montanovi (1661) píše, že bude vševěda poskytovat „výkladu veškerých věcí potřebných, aby se škodou nemohlo nic býti nevěděno, a to pořadem od věcí prvních až do posledních tak souvislým, aby nic od jiného nemusilo býti zastíňováno, aby celek v světle stál a tak dobře pochopen býti mohl, konečně pak na základě pravdy všech jednotlivých věcí tak zevrubně, aby ani v teorii, ani v praxi, ani v užívání nic nemohlo klamat“.

⁶⁶⁾ Jako jest Komenskému správné vyjmenování věcí (pojmosloví, názvosloví) základem všelikého vzdělávání, tak mu jest všeliká řeči neurčitost překážkou a závadou, k níž výrazně zhusta ukazuje (§ 30). V Metodě jazyků (II, 16) odpovídá k otázce, jest-li více slov neb věcí: „Bůh všecko dle váhy, míry a čísla spořádal, my pak, rozumně-li si vedeme, také slova s věcmi co do čísla máme vyrovnati. Avšak, jak posud věci vůbec jsou, zmotané, někde více slov bývá nežli věcí, někde naopak. Ukazuje to věci *bezjmenosti* (anonymia), *soujmenosti* (synonymia), *stejnojmenosti* (homonymia). Vyskytují se tytéž věci nepojmenované, jimž posud pro nedbalost lidskou nebyla dána jména, nebo byla-li snad někdy dána od někoho, vytratila se zase n. p. jména většiny hmyzu. A tak více jest věcí nežli slov. Avšak vyskytují se i věci vícerymi jmény vyznačené, jako

by potom různice a boje vzejítí mohly. To pak vykonají zevrubné věci výměry, jež proto i matematikové před důkazy své předslajjí.

85. III. Příčiněny budou k rozdělení a výměrám pravidla věcí čili poučky a ředidla s důkazy svými.

III. Poučky
ukáží vo-
ákeru věcí
přirozenost.

86. IV. Avšak všecko to (rozdělení, výměry, ředidla, což jménem společným *pravidly* sluje), hledně, aby bylo:

IV. Veškerá
pravidla
budou obec-
ná, prospě-
šná, sama se-
bou zřetelná.

1. zřetelné, 2. ne jinak nežli jistě prospěšné, 3. vše pravé samo sebou, vždycky a všude. Toho trého zajisté právem zaslouženým v přemnohých spisech filosofických i bohoslovných posud bylo pohřešováno. Mnohé věci vykládají se zatemněle, tak že výkladu potřebí bývá vykladače; mnohé věci nemají žádného užitku nebo aspoň užitek nepatrný; věci některé z náhodností toliko pravé jsou, n. p. poučka ona metafysická: *Podstata nepřibírá více ani méně* ani není pravdivá, a kdyby byla, nic by po ní nebylo. Muž zajisté více jest člověkem nežli zárodek; orel více ptákem nežli netopýr; slunce více světlem nežli luna. A není-li zbytečné říkati: každá svině jest svině, každý kůň jest kůň? ⁶⁷⁾ Nebo kdo by to zapíral? Do koho by potřebí bylo to vtloukati? Tedy pravidla vševědy toliko opravdové vědy materií obsahujte.

u Latiniků: hepar a jecur (játra — jsou téhož kořene, zvukoslovně rozdílná, jedno řecké, druhé latinské), splem lčen (slezina) a j.; u Němců: haupt a kopf, ross a pferd, maul a mund, a jiná jinde zbytečná jména souznačná. A tak více jest slov nežli věcí. Vyskytují se konečné slova, jimž zmatečným nějakým způsobem jest rozkázáno, aby více věcí zároveň znamenala, jako u Latiniků: viscus (vnitřnost), cancer (rak), jus a m. j. Stejnojmenná mnohoznačná bezejmenná jsou tedy při jazyku tím, čím jsou na kouli zemské místa pustá, nevzdělaná, neobydlená; souznačná tím, čím místa příliš zalidněná, kde obyvatelé hádají se o právo vlastnické a samy sebe tisknou, tlačí, strkají, vystrkují. Stejnojmenost konečně podobá se krajíně hranicemi dobře neomezené, že hned ten, hned onen přichází a jí si přivlastňuje“.

⁶⁷⁾ „Podstata jest bytost zásadní, sama sebou stojící a jiné zachovávající. Trojí tedy věc činí podstatu: 1. býti mezi jinými nejprřednější, 2. zachovávatí sebe samu, 3. státi pod jinými věcmi, které připadají nebo přistupují, a býti tak věcí souvislých základem“. Brána věcí XVII.

Poučky
obecné budte
základy samo-
zřejmé.

87. V. Obecná vševědy pravidla nebudtež nic jiného nežli zásady samozřejmé, věčné a praktické, t. j. průpovědi budte samy sebou víry hodny, nikoli dokazovány kusy předešlými, než objasňovány toliko příklady, aby každý lidský rozum, jakmile je zaslechne, za pravidla pravdy je připustil. Takové zajisté pojmy, myslím našim od boha vtištěné, pochodnými rozumnosti, pro všeliké částečnosti rozsvětitelnými, ke skutkům pak klíčem budou. Ale nejvýše sluší se vystříhati, aby za zásadu samozřejmou nebylo připouštěno, nežli co v pravdě takovou jest. Nikoli totiž nadarmo nenařkají Verulamský, Streso ⁶⁸⁾ a jiní, že obvyklá pravidla logiky uedůvodně ledaco tvrdí nebo upírají, že málo kdy chodí se pro důkaz, zhusta toliko pro hádání (jež konáno bývá výjimkami, obmezováním, námitkami, překrucováním, t. j. hašteřením).

VI. Částeč-
nosti pouhé
důkazy.

88. VI. Všeliké částečnosti po celé vševědě nic nepřinášíte nového, než budtež pouček obecných, které předcházely, toliko podrobnější rozvedení, jako vidíme, že děje se s přírůstky při stromu a živočichu, že nezrozují se každým rokem údy nové nebo větve, než předešlé bývají toliko dokonávány. ⁶⁹⁾

Užitek vše-
vědy.

89. Spřádána tím způsobem vševěda bude: 1. snadno pochopitelná; poplyne zajisté jedno z druhého. 2. Bude pravdy jisté; vše zajisté následující zakládati se bude v předchozím. 3. Bude užitku znamenitého; všech zajisté věcí myslitelných příčiny na jevě budou výborně. A bude kniha taková v pravdě nauky všestranné ne toliko semeníštěm než i zalévadlem, činícím, aby hluboko zakořeňovalo se všecko, tak že učňové nikoli přemlouvami lákáni, než důkazy k tomu budou připravováni, aby přisvědčili. Tím teprvé učenost bude utvrzena.

Všecko budte
nutná.

90. Jako tedy mezi matematiky nerce nikdo: *Pythagoras* učí, že třikrát tři jest devět; *Euklides* kolikosti nepřetržitě tři druhy pokládá: čáru, plochu, tělo; *všickni měřiči* v tom shodují se, že v trojúhelníku tři úhly rovnají se dvěma pravým (vysmán by byl, kdo by tak nejapně autoritami zvonil), než dokazuje, že tak jest, a ne jinak

⁶⁸⁾ Kašpar Streso, reformovaný kazatel v Haagu † 1664.

⁶⁹⁾ Zásady té šetřeno ve „Strážci štěstí“ a v „Didaktice analytické“.

býti může, i kdyby žádný Pytagoras nebo Euklides byl se nenarodil: tak potom v metafysice, fysice, etice, politice hanba by byla přivozovati autority, kde s důvody před se jíti lze.¹⁰⁾

91. Avšak i k tomu směřujeme takovou metodou, aby celé dílo vševědy, neopakujíc žádňounké věci, pokračovati mohlo a krátkostí tou (ačkoli dílo celé hustou věcí sražeností velmi stručné jest) aby přece žádné zatemnělosti nepřineslo, protože když po stupních se půjde, všecko pozdější skrze prvější již známé samo dostane světla. Tak počata bude šťastně i ve spisování knéh praxí onoho ředidla, jež má stavitelství vojenské: „Žádné místo nebrání sebe samo, než bráněno bývá od jiného“, když všecko čemu se učí, z napřed již známého dostávati bude světlo i utvrzení.

92. Ale bude třeba přičiniti ve vážnějších materiích autoritu písma svatého jakožto úst božích vysvědčení. Rovněž i smyslů svědectví, ukázíc, kterak pravda věcí zkouškami stvrzuje se, aby totiž jako při matematicích, dokázíc poučky, jistě následuje vědění, a dokázíc záhady, jistě následuje účinek, tak aby z pravidel vševědy věcí známost i konání následovalo neomylně.

93. VII. Kdyby věc některá k takové důkazu jistotě nemohla býti dovedena, a nicméně prospěšno by bylo ji viděti, odložena budiž mezi kusy nerozsouzené nebo položena záhadou, naznačíc důvody obapolné, i proto, aby volno bylo každému posouditi, v kterou stranu váha více se kloní, i proto, aby jiným nechána byla příčina někdy konečně záhady ty rozhodnouti a neklamnou zřejmost pravdy i v těch kusech vyvoditi. Nebo posloupně s lidmi světlo své sdílívá bůh, a kdekoli po stupních se jde, po stupních dále dochází se přirozeně. Čemu zatím vědecky bude vyučováno, ačkoli číslem bude menší, prospěchem bude mohutnější. Nebo lépe jest málo, ale číslem jistým a plným pravě držeti v mysli, nežli kolísati se po věcech nekonečných, protože tímto během toliko vrtká a domněnlivá, oním pak stálá a pevná učenost se způsobuje.

¹⁰⁾ Podobně vykládá v § 42. předmluvy k „Bráně věcí“, proč v ní autorit čili dokladů ze spisovatelů nepřivodí, vyjmouc autoritu boží, písmo (doleji § 92. 116).

Metody té
chvála.

94. Mezi takovouto knihou vševědy, kdyby zpořizena byla, a knihami, jichž nyní užívají, byl by rozdíl takový, jaký jest mezi hudebním nástrojem k plné harmonii vhodně naladěným a mezi více nástroji téhož způsobu nedokonalými, v částech nejpřednějších polámanými, s pišťalami sem tam rozvrzanými a nesouzvuknými. Anebž jaký rozdíl jest mezi zevrubnou tabellaturou, na niž toliko pohledna, varhaník nebo kytárník snadno zahrává jakékoli melodie, a mezi roztroušenými oněmi knížkami symfonií, jichž ani jinak, nežli od mnohých, nemůže býti užíváno, aniž snad vždy a všude souhlasí.

Proč spisovatel o to pokouší se.

95. Jak veliká by knihy takové pro studia moudrosti byla prospěšnost, tolikráte sám s sebou uvažuje, bohu pokorně jsem se kořil a prosbami vzývati ho nepřestávám, aby vzbudil takové myslí heroické, skrze něž by takové to světlo světu rozžato bylo. A poněvadž mi dal býti z počtu těch, kteří nedokonalosti věcí lidských poznávají a napravení jich v lepší způsob žádají opravdově, ¹¹⁾ za nemístné jsem nepokládal, kdybych i sám o to se pokusil, chtěje totiž zkusiti, jestli by skrze mne chtěla boží dobrořivost (nebo vítr onen nebeský, kam chce, věje) něco nového světla poskytnouti, aneb aspoň aby to ostnem bylo jiným, jímž více vtipu, učenosti, prázdné popřála boží prozřetelnost, aby něčeho většího v tomto způsobu dokázali, nežli ode mne bude moci býti dokázáno. A kdo by za vinu pokládal, když úsilovně mládeži křesťanské prospívati toužím buď skrze sebe nebo skrze jiné? Ale bylo mi se ovšem obávati, aby věc takové nutnosti nepřestávala jenom na přání, kdyby nic jiného, kromě přání nebylo vyloženo na veřejnost. Učinil jsem tedy, čeho moci učiniti popřál bůh, jednak aby mi z dané ukázky lépe bylo rozuměno, jednak aby jiní, jež vzbudí bůh, měli vzorec snadnějšího následování.

Nad to vypravuje.

96. Mám pak za to, že nesluší mlčením pominouti, jakou příčinou do věci tak veliké dáti se směl jsem; jakého užil jsem pořadu a způsobu, skládaje ji; s jakým

¹¹⁾ K tomu konečně veškery snahy Komenského směřovaly hned od počátku až do hrobu, všechny jeho spisy didaktické stupni jsou k vznešenému tomu ideálu. *Osvícenost, smír a blaho národů* bylo heslem jeho bádání a neunavného přičinění.

konečně (po mém soudu) zdarem. Všecko to jenom proto, že mám za nutné, abych pro vylákaní pravého posouzení přede vším ukázal, co jsem zamýšlel, čeho pak jsem dokázal, tu na místě sousudku podjemného bude vševědná naše knížka, z níž v myslích řádně (dextre) soudících sám sebou vyjde výsledný rozsudek.

97. Dvacátý nyní ubíhá rok od toho času, kdy jsem já po prvé pocítil touhy i ostnů proti nesnadnosti prací literních hledati léků, a to příčinou nešťastnosti své, jež mi všecka skoro léta jinošství mého, ach, urvala. Nebo hned jako pachole obou rodičů jsa zbaven, poručníků nedbalostí tak jsem byl zanedbán, že teprve šestnáctého roku věku mého dostalo se mi počátků latinských okusiti.¹²⁾ Avšak dobrotivosti boží bylo důkazem, že okus ten při-

Příčtna díla
tohoto vy-
kládá se od
začátku.

¹²⁾ Komenský narodil se l. 1592 v Nivnicích; l. 1602 umřel mu otec Martin v Uh. Brodě, dvě léta po něm i matka Anna; l. 1604—5 chodil Komenský půl druhého léta do „starého sboru“ ve Strážnici do školy; l. 1609 šlo mu na 16tý rok, když počal se učit latině; 30. dne m. března 1611 zapsán byl v akademii Herbornské, 19. dne m. června v akademii Heideberské; 26. dne m. dubna 1616 v Žeravicích na kněžství zřízen; l. 1628 v únoru měsíci usadil se v Lešně a téhož roku Didaktiku složil; l. 1631 první vydání „Brány jazyků“; v únoru měsíci l. 1635 oznámil Komenský synodě, že „vševědou křesťanskou“ se zabývá (Dekrety 291). Hledíce k tomu, že Komenský, přišed do Lešna, větším studentům vykládal „fysiku“, již r. 1633 i tiskem vydal, a že „fysika“ ta zakládá se na týchž ideích, jež Komenský v osmnácti výměscích (§§ 64—81) vykládá, sám pak „fysiku“ tu mezi knihy „vševědné“ klade, lze za to míti, že idea „vševědy“, probouzející se v něm bned za studií (umínil si Čechům napsati encyklopedické „Divadlo veškerenstva věcí“), čím dále tím větší jasnosti a zřetelnosti nabývala a že bned po vydání „Brány jazyků“ (1631) jal se pomýšlet na sepsání „Brány věcí“, čili na první (metafysický) stupeň „vševědy“, a že r. 1635, když o své „vševědě“ synodě zprávu činil, „Předchůdce vševědy“ již v rukopisu měl a proto z Lešna někam do zátiší přesídliti zamýšlel, aby dle ideí v „Předchůdci“ obsažených vševědu samu dále budoval do podrobná. Mýšlenkami o napravení školství jal se obíratí nejspíše hned po studii, když l. 1614 školu Přerovskou říditi počal; svědčí o tom spis o snadnějším mluvnici vyučování, tehdež sepsaný, i ač l. 1618 v Praze vytištěný, přece posud toliko dle jména známý. Od té doby ubíhal *dvacátý* rok, když Komenský svého „Předchůdce“ skládal, což tedy nejspíše salo se l. 1634.

rozené touhy žízeň tak roznítil, že od té chvíle neustále jsem usilovati a snažiti se, kterak by škola ztracené a dosti byla nahrazena, a již ne při mně jen, než i při jiných. Nebo zželelo se mi zároveň i osudu jiných, zvláště v národu mém, v pěstování literárního umění liknavějšího. Často tedy a opravdově na mysli přemítal jsem, jak by co možná nejvíce lidí ne toliko k milování svobodných studií bylo probuzeno, než i jakým nákladů a prací ukrojením by školy byly otevřeny, v nichž by mládež metodou snadnější k znamenitému prospěchu v učenosti mohla být přivedena. Že pak brzy potom (v 24. roce věku svého) volán jsem byl k službě církevní, a bylo na očích ono božské „Toho si hled!“ i bylo péče ty o školu odložit. Když pak po pěti letech z dopuštění božského z vlasti zároveň s jinými byv vyhozen a pro snadnější ve vyhnanství vyživení do prachu školního se navrátil,⁷³⁾ ku čtení rozličných spisovatelů mysl jsem obrátil, připadl jsem na mnohé, kteří tohoto času napravováním metody studií upřímně jali se obírat, na Raticha,⁷⁴⁾ Hel-

⁷³⁾ V Č. Č. Mus. 1877, 31. pozn. 2. najdeš toho doklady, že Komenský za prvního pobytu v Lešně (1628—41) jenom z nouze a nerad vynucování ve škole se oddával, chtěl přemýšlováním a spisováním svým didaktickým posloužiti školám všechném, nežli sloužiti škole jedné a býti stále vyrušován z prací, jichž dokončení sám nedočkavě očekával. Tím podivu hodnější jest pružnost mysli a uchvatné pilnosti a vytrvalosti jeho, pomyslíme-li, kolik spisů tu složil nebo skládati počal, a to spisů takových, jimiž, jakýmikoli nyní býti se zdají, západní Evropa na nové dráhy rozumové byla uchvacována. Komenský jest tu sám sobě výkladem, Fka (1. dne m. ledna 1657): „Tak hluboko utkvělo mi hned zprvu ono Senekovo, Možná-li, jedním dechem přeskoč tento vrch“, že většinu svých prací tak chvatem vykonávám.“ K tomu přimysli si, co vyznává Komenský v § 95 tohoto spisu i na jiných místech, že, očekává se s jistotou zboření Babylonu a zvelebení Sionu a veliké rozšíření světla na konci věků, a věře, že doba toho rozšíření již již nastává, každé hlubší do věcí vnikání za vnuknutí boží pokládaje, v mystickém rozechvění jako nástroj v rukou božích a křesťanskou pokorou i statečností připravoval cesty páně.

⁷⁴⁾ Wolfgang Ratich, současník Komenského (nar. 1571), jenž v didaktice „nejprvnější led prolomil“ l. 1612 (spisem *De studiorum rectificanda methodo consilium*). O něm pronesl se Komenskému švédský kancléř Axel Oxenstierna l. 1642: „Zna-

vicha,⁷⁵⁾ Rhenia,⁷⁶⁾ Rittera,⁷⁷⁾ Glauma,⁷⁸⁾ Caecilia,⁷⁹⁾ a na

menal jsem hned od mladosti, že jest něco násilného obvyklá studijní metoda, ale kde by věc vězela, vystihnouti nemohl jsem. Poslán byv konečně od krále mého slavné paměti (Gnstava Adolfa) do Němec za vyslance, s rozličnými učenými muži o té věci jsem rozmlouval. Když pak mi bylo oznámeno, že Wolfgang Ratich o napravení metody usiluje, nebylo mě myslí pokoje, dokud bych se k tomu muži nedostal; avšak místo rozmluvy dal mi čísti ohromný svazek čtvercový. Spolkl jsem tu těžkost, a probrav celou knihu, viděl jsem, že neduhy škol ne zle odkrývá, ale léky, jež přináší, neviděly se býti dostatečnými.“ Komenský žádal několikráte písemně, aby jej s metodou svou seznámil; ale nadarmo. Proč, o tom psal Komenskému Jiří Winkler, pastor Horský (Goldberg) ve Slezích: „Dostí hlučné vychvalování metody Ratichovy, pp. Helwichem (pozn. 75) a Jungem (pozn. 47) roznášené, jaké nezbudilo v mnohých naděje! Ale milý ten Ratich neobjevuje se, a neobjeví. M. Moser, školy naší collega primarius, zůstával n něho, koje se nadějí, že pochytí pravého základu jeho metody. Ale tak jej propnul, že kromě maličkostí, jichž dověděl se svou důmyslností, neodnesl si nic. Nikomn prý tajemství svého nesvěřil, leda za velkou slávu, velikým nákladem krále některého zakoupenou, muže pak učené, jež připustí, hájením metody své zavazuje. Ale zdali tak Kristus, proroci, apoštolé? Lépe tedy ty čineš, jakž všickni dobří lidé soudí, bez vyzvání, bez závisti, jenom hoře nábožnou vroucností, práce své ze své vůle předkládáš, jenom na tom přestávaje, že vidíš, že práce tvá není marna ve věci tak vítané dobrým lidem atd. Met. jaz. XXIX, 7. — Nevšední zásluhy získal si Ratich o zvelebení jazyka svého německého. Viz pozn. 75.

⁷⁵⁾ Křištof Helwich (nar. 1581, † 1617) profesor bohosloví, řečtiny a východních jazyků na akademii Giessenské (v pozn. 74. dočtený). Napsal mluvnici řeckou, hebrejskou, chaldejskou, syrskou, mluvil hebrejsky jako německy a měl pro svou metodu snadnější učení jazykům mnoho posměchu a nepřátel, (že prý chtěl mládeži nalévat umění do hlavy jako na podzim víno do sudů). Doba Komenského byla dobou metod a nálevků čili „trychtýřů“ jazykových, zvláště Normberských. Harsdorfer, rada Normberský, vydal „trychtýř“, jímž za šest hodin mělo do hlavy se vlít německé básnění (!) a rýmování (Vilmar, Gesch. d. dent. Nationalliteratur, 6. vyd. 423). L. 1635 vydal Vil. Schickard († 1635), spis „Der Hebraische Trichter“, jímž člověk vtipný za 24 hodiny mohl nanáti se mluvnici hebrejské; kdo se ne naučil, byl hloupý, nebo se mu řeklo, že jest hloupý. Komenský zmiňuje se o tom „trychtýři“ v Met. jaz. XVIII, 1. a dle něho krátkou cestu k jazyku řeckému naznačuje (viz „Fofr moudrosti“ § 58 nebo česky pozn. 103 ku „Škole pansofické“ [1875] str. 53.).

Jana Valentina Andreae, jež na prvním místě jmenovati náleželo, muže ducha horoucího a mysli osvěcené,⁸⁰⁾ jako

— Když Ratich (pozn. 74.) nové své metody jazykové nendal ani u Morice prince z Oranien (ten chtěl jenom latinu), ani v Basileji, ani ve Strassburku, ani u dvorů některých knížecích a předložil ji 7. dne m. května 1612 snému říšskému ve Frankfurtě (návrhy týkaly se řečtiny, latiny, hebrejštiny, zvláště němčiny); falekrabí Wolfgang Vilém z Neuburka dal mu 500 zl. na pořízení kněh k metodě jeho potřebných, lantkrabí pak Ludvík z Darmstadtu vyzval Helwicha a Junga (pozn. 47.), professory Giessenské, aby o metodě Ratichově se vyjádřili. Helwich vychválil metodu Ratichovu nesmyslně tak, že prý každý dle ní cizímu jazyku za rok, nebo, kdyby spěchal, za půl roku (3—4 hodiny učení denně) veseleji může so naučiti, nežli jazyku mateřskému. K. v. Raumer, *Gesch. d. Paedagogik* (5. vyd. 1877) II, 8 sld. — Dle předmluvy „Čtenáři zdrav buď“ k Didaktice české vydali l. 1619 dědicové „Didaktiku“. Helwichovu — na hrob mu napsali, že byl nové didaktiky původce a návodce přešťastný (novae didacticae autor et informator felicissimus — Raumer II, 10).

⁷⁶⁾ O Jana Rhenia spisu od r. 1614 posud oduikud nic povědomo.

⁷⁷⁾ Štěp. Ritter. — Morhof v *Polyhistoru* I, 1, 16.69 má Fr. Riddera, jenž sepsal dějiny vyučování — ale to jest František Ritter, nikoli Štěpán se spisem od l. 1621.

⁷⁸⁾ O Glauimovi jako o Rheniovi v pozn. 76., ačkoliv dle o něm Komenský, že „se svými discipuly nejdále že přivedl, vidin býti chtěl (1625).“

⁷⁹⁾ Janns Caecilius Frey, lékař a filosof v Paříži, vydal l. 1629 „milostnou svou didaktiku“.

⁸⁰⁾ Jan Valentin Andreae. O něm dle Komenský v předmluvě k Didaktice podobně jako tuto v textu: „kterýž pro vzácnost uapřed státi měl,“ protože „v rozdílných svých knihách, od léta 1617 začna, přeosvěcené církvi, politii škol neduhy odkrýval i žádostivá proti nim lékařství ukazoval.“ Andreae, dvorský kazatel v Stuttgartě, muž veleněný a lidumilný, narodil se ve Vrtmbersku l. 1586, † 1654. Starý Brucker (*Historia critica philosophiae*, Lips. 1766. IV, I, 740) s Gottfriedem Arnoldem má za to, že Andreae byl původcem spisu o smyšleném bratrstvu „růžového kříže“ (*Fama fraternitatis roseae crucis* l. 1612 v pěti jazycích), jímž ztřeštěnost a tajemnůstkářství učenců měly býti pokárány. Po vytrubovaném tom bratrstvu, znajícím kámen moudrosti, lék obecný, nesmrtelnost, zlatý věk a j., sháněli se i mužové nejučenější, jako Cartesius, zakladatel filosofie novověké, bojovavší proti Čechům na Bílé Hoře, a j., Komenský pak obírá se jím v 13. kapitole „Labyrinthu“, obsahem svým dvěma mystickým spisům Valentina Andreae nikoli

i na Campanellu ⁸¹⁾ i Verulamského, ⁸²⁾ slavné filosofie obnovitele. Čta v nich, k veliké povznešen byl jsem naději, že tolik rozličných jisker konečně vyšlehně v plamen. Avšak tu a tam nedostatky některé a mezery znamená, ustati jsem nemohl, abych nepokusil se o něco na základech nezvratných spoléhajícího, což by, kdyby mohlo býti vymyšleno, nepřipouštělo žádného kolísání. Po mnohém tedy na mysli přemítání, dle nezvratných přírody zákonů a pravidel ve všem před se jdouc, vzešla mi pod rukou „Velká Didaktika“, ukazující umění, kterak všecky všemu učiti vhodně a na jisto.

98. Když pak dle pravidel Didaktikon tou sestroj-
ných pokusil jsem se o stručný návod k učení jazykům
a pod názvem Brány jazyků otevřené na veřejné světlo
pro posouzení jej vyslal, stalo se, že s pochvalou přijata
jednomyslným souhlasem učenců schválena byla jako pravý
a přesný (genuinus) prostředek k učení jazyků. ⁸³⁾ V tom
spatřil jsem novou sobě dávanou příčinu, abych pokusil
se i o Bránu věcí samých, nebo chceš-li raději, o klíč
rozumu lidského, ke všem věcem obecně smysly otvírající.
Do toho dílečka, kdyby zdařilo se, tím více výhody myslil

Brána jazyků
je příčinou
byla Brány
věci.

nepodobným. L. 1628 žádal Komenský Jana V. Andreae, jenž s několika muži uslechtilými o sjednocení křesťanů i o napravení věcí lidských usilovali, aby jej přijal mezi své „obdivovatele, žáky a syny“. I přijal jej Andreae za přítele (4. dne m. září 1628), „jestliže, jak píšeš, vyhýbaje se všem stranám a hádkám, jediné pravdě věříš i ustupuješ a svobodu křesťanskou pod svazkem lásky si oblibuješ (Met. jaz. XXIX, 8).“ Andreae napsal Komenskému před Didaktiku „Komu se tuto poslouží pomocí těmi,“ aby záštitou bylo zvláště proti podezřívavým bohoslovcům.

⁸¹⁾ Campanella v pozn. 28.

⁸²⁾ Baco Verulamský v pozn. 46.

⁸³⁾ „Brána jazyků“, dle výslovné zprávy Komenského původně pro Čechy sepsaná, vyšla po prvé l. 1631; byvši ihned na jazyky evropské, nadto pak i do arabského, tureckého a mongolského přeložena, tištěna byla až do konce předešlého století, zavedena byvši do škol (i jezovitských), nesčíslněkrát, tak že kromě písma sv. nebylo mezi národy knihy rozšířenější. I sám učený Bayle, hanobitel jména Komenského, ve svém slovníku historickém vyznává, kdyby Komenský nenapsal nic jiného, nežli „Bránu jazyků“, byl by prý nesmrtelný.

jsem nadíti se, čím více jest pravě moudrým býti než několik latinských slov uměti žvatlati.

A jakožto
děl.

99. Ovšem že nescházeli mužové, kteří prostě pochybovali, aby taková *Věci* buď *Brána* nebo *Klíč* zdělaný býti mohly (nebo sdělil jsem s přáteli úmysl svůj); mě pak pojaté přesvědčení o obecné a to stále věci harmonii výborně posilňovalo, že veškery věci, jež člověk znáti má, svěsti nechají se pod jistých několik pravidel, omezených číslem, neomezených užíváním. Nebo takto sám s sebou rozumoval jsem: Jestliže jazyk nejproudivější ten ducha tlumočník, dělá se, jakoby rozplýval se v nadbytečnost nekonečnou,^{*)} přece hrázemi mohl býti sevřen, že obmezeným číslem hlásek veškery hlavně pojmy mysli přinucen jest pronášeti: proč by podobným způsobem pojmy téžké mysli naší zábradlím věcí samých taktéž nemohly býti sehnány dohromady. Nebo ačkoli věci, mimo rozum položené, něčím nekonečným býti se vidí, přece jím nejsou, protože svět sám, dílo boží užasnutí hodné, z mála živlů a z pramála rozdílností forem záleží, a cokoli v umění bylo vymyšleno, pod jisté rody a obory svedeno býti může. Poněvadž tedy *věci* i *pojmy* věcí, i *pojmu* obrazy, *slova* paralelně se mají, a při každém z nich některé tvary jsou základní, z nichž ostatní se vyvozují, myslil jsem,

*) V IV. kapitole „Metody jazyků“ vykládá Komenský nadbytečnost jazyků. Dejme tomu, že jazykové skládají se jenom z dvaceti hlásek (5 samohlásek, 15 souhlásek), činí součet dvaceti přemístění čili přestavení hlásek vzniklých řad 1.561.327.494.111820313 možných skupenin hláskových. Pomyšleme si, že toliko tisíc část možných těch skupenin skutečně se vyskytuje, jak ohromné číslo jest ta tisícina; a vezmeme tisícinu tisíciny, zбудe číslo takové, že ho veškerý jazykové na zemi, kdyby jich bylo dva tisíce a každý z nich měl sto tisíc slov, nestačí vyčerpati, ačkoli žádný jazyk, ani nejbohatší, řecký, nemá nad sedmdesát tisíc slov. — Dobře k hořejšímu místu podotýká F. B. Květ (Leibnitz und Comenius 1857, 5): „Kdežto Komenský, přede vším j a grammatikem, nekonečnou hojnost jazyka z několika prvků vznikati vida, domníval se, že týž soubor (tuž syntesi) vykonati moci bude i v oboru poznání, Leibnitz, přede vším jsa matematikem, rozbořen (analys) matematiky připadl na myšlenku, že veškeren obor představ lidských podobnému rozboru bude moci podrobiti.“

že samy základné ty tvary právě tak při věcech i pojmech jako při řeči mohou býti předkládány. Také přicházelo na mysl, že lučebníci vynalezli způsob bytnost čili duši věcí přílišnosti hmoty tak zbavovati, že v kapičce nesmírná nerostů a bylin sfla se sráží a v lékařstvích s větším účinkem nežli v celých jich spoustách jí se užívati může. I myslil jsem, nemůže-li býti něco vymyšleno, jímž by pravidla moudrosti, po tak rozlehlých oborech nauk roztroušená, ano i mimo jich obvody do nekonečna jako rozházená, nějak shrnuta a soustředěna býti mohla. Vzdáleno budiž zoufati; každé zoufání rouhání jest proti bohu, jenž žádajícím, hledajícím, klepoucím pomoc přislíbil. Stanovil jsem tedy, že *obecné nějaké učenosti semenišťe* zřízeno býti může.

100. Počal jsem tedy ve jméno páně osnovu tu, umíniv si šetřiti tu téže metody, již jsem byl užil, skládaje Bránu jazyků. *Prvé*, aby jako tam veškeren sklad jazyka latinského, tak tuto veškery věci poznání lidského hodné jako v poklad snešeny byly. *Druhé*, aby nic víckrát nežli jednou nebylo položeno, vyjmouc spojovadla a zmínky, bez nichž nic jiného nemůže býti vykládáno.^{*)} *Třetí*, aby nic nebylo položeno jinde, nežli na svém místě a smyslem svým vlastním, to jest nejpřirozenějším pořadem věcí a nejjasnějším smyslem slov, cokoli znamenitého má věc veškerenstvo, a čeho poskytují všechny knihy i knihovny, tomu všemu aby naučil se tu summovně, krátce a zřetelně. Kdybychom toho dokázali, že by skrze tuto Bránu naši ke všem věcem i ke všem knihám, i bez mistra srozumitelným, přechod byl upraven, byli bychom arci účastni té

Zdělání
Brány věci co
smýšlel spisovatel.

^{*)} V „Bráně jazyků“ srovnal Komenský pod sto záhlaví tisíc vět, obsahujících věci mladé mysli pochopitelné, vyjádřené osmi tisíci slov, a to tak, že neopakuje se v celé knize žádné slovo, vyjmouc předložky a spojky, bez nichž by na njmu výkladu nebylo lze větu sestrojiti. — Co do „Brány věci“ (metafysiky) sluší položiti sem dvě kapitoly, aspoň dle nápisů: IV. O věcí rozumitelných vnějším obvodu, vnitřním pořadu a páskách nejvnitřnějších; X. Vnitřní slohy věcí záležejí z obrazců a paralelismů; jakým způsobem sluší je všude pozorovati. X, 1: „Sloh sluje věcí některých složení takové, kde části celek skládající zůstávají nezmatené, jistým pořadem rozložené a páskami jistými svázané.“)

chvály, již Timoteus Bright dává nálezcům krátkosti a zřetelnosti. „Z rozličných (prý) částí filosofie, jimiž pravdy milovníci a věcí nejlepších badatelé se obírali, žádná ani pro život není prospěšnější, aniž pase mysl rozkoší počestnější, nežli ta, kterou jiná umění ku krátkosti a zřetelnosti bývají přispůsobována. Vděčnou tedy památkou velebena tudíž studium těch, kdož k tomu přičinují, aby učňové lnusné provlácnosti zproštění a nesnadnosti hlohovité labyrintů zbaveni byli (Super Scribonii Phys cap. 1.)“.⁸⁶⁾

Vznešenější
péče.

101. A tak jest: jediný náš zámysl byl, jakmile jsme k dílu tomto ruku přičinili, vše, co veděno býti má, krátce a zřetelně obsáhnouti. Než z daru božího stalo se, že postupem práce vznešenější pojala nás myšlenka a péče, *kterak totiž všechno až do nejzpodnějších základů pravdivějším, lepším a nám křesťanům ku prospěchu tohoto i budoucího života příhodnějším učiniti*. Že nutně k tomu sluší zřetel obracet, již jsem provláčněji vyložil. Aby tedy dílko toto opravdu bylo Branou, ne toliko k spisovatelům, než spíše i k samu věcí veškerenstvu: cokoli v božských i lidských skutcích i knihách zjevného znamenal jsem, tady uložil jsem, prací zbytečnou a málo prospěšnou nesetkávaje žádných katalogů všech věcí i podrobností,⁸⁷⁾ než pravé základy všeho odkrýváje a v nejhlavnějších nejhlavnější stránky vykládaje, aby z nich i ostatních věcí příčina zřejmá byla. Pročež najdou se tu zároveň některé kusy nové, netoliko nalezené než i na-

⁸⁶⁾ Třetím tím kusem Komenský jiný druh vševědy míní, nežli prým (vševědou v užším smyslu), což nejlépe vysvětluje z „Via lucis“ XVI, 4: „Tři knihy bndte sestaveny, věcně od sebe oddělené, jichž první sluj *pansofie*, samu věcně pravdy mízu obsahující (nauka o ideách, metafysika). Druhá sluj *panhistorie*, veškeru pravdu věcí částečných t. j. veškery částečné výkony, příhody a výsledky věcí (které posud poznány jsou) od počátku věcí až po tuto chvíli vykládající (a panhistorii tu míní Komenský svrchu knsem třetím, ačkoli jí zvláštním jménem nejmenuje). Třetí sluj *pandogmatie*, různá různých lidí o věcech mínění, kdekoli a kdykoli pronešená (bnd pravdivá nebo bludná) posuzující.

Timotens Bright, lékař a spisovatel 16. století.

⁸⁷⁾ T. j. slovníku encyklopedického všech věcí, nesouvislé, toliko dle abecedy nebo jiným pořadem vedle sebe položených.

lézatelné, jichž snad nikde jinde nenalezneš. Novýť, a to plnější pořad věcí častěji zavedl nás tam, kde posud neoctl se nikdo. ⁸⁸⁾

102. Aby pak i písma svatého Branou byla, snažil jsem se: 1. Veškerá dogmata svatosvaté knihy boží pod pravidla vševedy, každé na svém místě, historie pak skoro všechny mezi příklady svěsti, prohlédaje k tomu, aby tudy mládež všecka veliká a drahá zaslíbení daná nám, skrze něž přirozenosti božské účastnými se stáváme (2. Petr. 1, 4.), poznala a netoliko proti pozdějšímu spisovatelů světských (když potřeba žádá) beze škody pročítání než i proti pokušením celého života napřed obrněna byla. 2. Zatemnělá místa písma na svých místech tak citovati jsem usiloval, že buď doklad sám, na vhodném místě učiněný, na pohled světla poskytne nebo za výklad bude (takových textů písma zvláštní seznam bude moci býti připojen). 3. Také rčení písma i povědění ostrovtipných tak přičiňoval jsem se užívati, aby tu všude i věc i sloh ducha svatého zdomácněly pacholatům, aniž snadno něco v biblích samých mohlo by se naskytnouti, co by odtud napřed známo nebylo. ⁸⁹⁾

103. Aniž učíme tomu nebo onomu bohosloví, jak v strany rozděleno jest, než obecné a povšechné pravdě, nespouštějíce se k tomu, co nebezpečné rozcestí má, nebo kde východ na rovinu nemůže býti ukázán. Za lépe zajisté pokládáme něčeho nevědět, nežli vědět špatně, jak dí apoštol. Ačkoli naději se, že toho bylo dosaženo skrze obecné zásad vyrovnání, tak že shledá opatrný čtenář, že k nebezpečným rozcestím toho způsobu a tudíž k bludům sotva ani příčinky nezbývá, po odstraněném skoro všude k tomu pokušení. Jako zajisté není možná, aby člověk, který z vět sobě odporujících (jaké i v písmě co do písmeny se vyskytují) k jedné prostě a bez smíření se přidává, od druhé nebyl skličován, ano často velice svírán:

⁸⁸⁾ Jako při Didaktice byl si Komenský toho povědom a vyznal, že jest s brusu nová, tak i tuto činí při „vševedě“, jako dříve § 104, že „nové, pravé, dosud nevidané veškerenstva rozpitvání (rozbor, analýsi) podniká. Srov. § 115, 116.

⁸⁹⁾ Jako vševedou mělo pravého výkladu písem býti docíleno, tak i Metodou jazyků; o čemž celá její XXIII. kapitola.

Brána ta věci
jest i Branou
písem božích.

Brána boho-
sloví obec-
ného.

tak nemožno jest, naleznuoc střední smysl i obě krajnosti v sestavu (kombinací) svedouc, aby zároveň, co tu nesnáze, pohoršení, strachu bylo, nepřestalo, s nesmírnou duše radostí. Proto tedy, kolikkoli pravdy má obojí strana, výborně v jedno se sejde; kolikkoli pošetilostí tu i tam bylo přimíseno, rozezná se. Že to jest jediná cesta, aby všeliká pravda do středu harmonie byla přivedena, a spory aby ze světa byly vyklizeny, dříve jsme řekli.⁹⁰⁾

Metoda té
knihy.

104. Nauky pořadem předkládající, nadějeme se z daru božského, že dospěli jsme toho, že možná mítí příklad pravé metody, věci tak, jak jsou a dějí se, dělití a na oči rozkládati. Důvěruji zajisté, že v metafysice námi nalezeny byly věci žly nejpravější, po nichž jda, až k jedincům věcí i k nejmenším pojmům a slov způsobům nejrovněji dojdeš, tak že nové, pravé, dosud nevidané veškerenstva rozpitvání podniknuto býti může.⁹¹⁾

⁹⁰⁾ Z § 28 i z § 103, i z celých spisů Komenského, i z toho, co psal J. Valentinn Andreae (pozn. 80), jde na jevo, že Balbín jezovita, na pravou uhodil, pronášeje se o Komenském (Bohemia docta II, 314): „Přemnoho vydal, avšak pranic, co by čelilo proti církvi katolické, ano čtoucímu díla jeho vidělo se po každé, že psával, tak jsa připraven, že žádného náboženství ani vyznamenati, ani zatracovati nechtěl.“ Chtěje mítí dle pravidel obecných bohosloví obecné (theologiam catholicam), ničeho nenesl tak trpce, jako různic a hádek náboženských; přije vyznáním pokoje čili „klidné svobody“, kterýžto pokoj v utěšeném spisku „Cesta pokoje“ (1637) takto vyměřuje „Pokoj jest a slove způsob takový, v kterém člověk aneb jiný: tvor, věci svých libé spořádání máje, volně jeho a bezpečně bez překážky jiných užívati může.“ Pokoje takového dojdou lidé, bude-li mezi nimi místo násilí láska, místo hádek sprostnost víry, místo roztržek snášelivost společná (J. Jireček, v Č. Č. Mus. 1874, 485).

⁹¹⁾ Metafysika Komenského, šťastně nalezená, nadepsána jest „Brána věcí otevřená“, t. j. moudrost první (již vůbec metafysikou nazývají) tak myslím lidským přispůsobená, že skrze ni do celého věcí obvodu i do všeho vnitřnějšího věcí pořadu i do všech nejvnitřnějších, věcem souvěkých pravd otvírá se pohled všeobecný, zároveň pak že ona všeho lidského myšlení, mluvení, činění jako pramen, studnice, forma a norma se ukazuje. Sepsáním J. A. Komenského. V Leydē. U dědiců Jakuba Heememana roku 1681 (11 let po smrti Komenského.). — Hodí-li se pacholatům osmiletým, jak soudí Komenský v § 105 sám titul ukazuje. Že Komenský o to dbal, aby pacholata

Metafyzika
všeobecná
jako.

105. Avšak nikoli trnovitou nějakou subtilností, již kromě bystrých a ve věcech již zběhlých duchů nelze proniknouti, než způsobem plným a každému zdravé mysli tak přístupným, že pacholata i osmiletá celou naši metafyziku a pomocí její nižší nauky a umy všechny, beze vší práce, ale s mnohým potěšením chápati mohou. Co-koli stanovuje nervy nauky, do výměsků (čili zásad samozřejmých) zavřeli jsme; ale do výměsků pravých, jak se naději, nikoli titěrných; pevných, nikoli vyjímek a námitek šípům vystavených, které by teprve pronikavými štíty omezování bráněny býti měly, než které světlem obecnosti a mocí pravdy samy sebou stojí neprotnutelné.

Ostatní jak
odtud bude
vyvoděno.

106. Avšak nic těch věcí, ačkoli jsou v sobě pravdy zřejmé, nepředkládáme, něco předpokládajíce, jako bychom z milosti souhlasu dosíci chtěli, než napřed ukazujíce, t. j. nepřetržitě, od prvních zásad metafyziky počínajíce, vyvoditi snažíce se jedno z druhého, až do posledních nejmenších rozdílností věcí, a to s takovou zřejmostí, s jakou poučky matematiků bývají dokazovány, tak že i poslednímu jako prvnímu nutně musíš dáti za pravdu, pro ustavičné a nikde neporušené dokazování pravdy. Toliko v knihách věcí napřed známých šetřeno toho dosti býti nemohlo, protože dotud příčiny věcí nebyly vyloženy. Počínáme si tu tedy s rozumem lidským, jako se hříbátky činívají krotitelé. Ti zajisté nejprve uzdy měkounké užívají, kterouž jim spíše lahodí, nežli je tisknou, a dříve je po místech rovných a příjemných k běhu cvičí, nežli je do kola ženou.

Trojdielnost.

107. Ta zvláštnost a podivuhodnost vyskytá se v metodě naší, že všechna obvyklá rozdělování věcí dějí se skrze trojdielnost. Vyznávám, že toho se žádnou pověrečností (superstitio) pitvorně nebylo vyhledáváno, než že při věcech

hned z počátku pojmy metafyzické si navykali, o tom svědčí „Předbrání“ (Vestibulum) první kniha pro žáčky latinaké, v níž hned po úvodu tyto pojmy se vyčítají: „II. Rozdělení věcí, Všecko, něco, nic má své jméno. Všecko jest: bůh, svět, člověk. Něco jest věc, způsob (věcí), pohyb. Při věcech jest: celek, část, schodek. Při pohybu jest: příčina, síla, nástroj. Část jest: polovice, kus, drobet. Při celku jest: počátek, střed, konec, pořad, čas, místo. Při pořadu jest číslo, míra, váha“

nejpřednějších a nejdůležitějších, hned od prvních přívlastků věcí (dobrého, pravého, jednoho) tak samo sebou se namítalo, že jsem býval chvilami zaražen a novostí věci celý udivený. Když pak jsem i jinde, příklady jsa již utužen, o týž způsob pokoušel se, shledal jsem, že daří se všude. Neodvážil jsem se tedy pravdě věcí, vždy trojím tajemstvím se představující protiviti se, než rozradovav se a takovon svatého trojídla harmonii objev, i v ostatních věcech dychtivě jsem ji vystihoval, nikdy (pevně věřím) věcem nečině žádného násilí, než jak samy sebou se rozštěpují. Ale myslil jsem, že i učnům velice to bude prospívati: *Prvé*, pro podporování paměti, jež mezi nřřizemi ráda pokračuje, i něco vtiskující, i na něco vzpomínající. *Druhé*, pro vyrozumívání věcem samým, když tak obyčejně přirozenost věcí sama odkrývá se. Ve věci té domáhám se posouzení všech mužů, kteří to pobožně a pozorně v bázni páně budou rozvažovati, jsa tím jist, že tak nikoli lichost přelndů, než pravda věcí bude postižena. Budiž tedy křesťanská vševěda, trojivá tajemství otvírající, věčnému trojjedinému hospodinu, jedinému mocnému, moudrému, dobrému, věčně velebenému bohu posvěcena.²²⁾

²²⁾ Čeho dopátral se Komenský o *trojaosti*, *trojdílnosti* (trichotomii), s níž v rozděleních, důvodech a vývodech ve všech jeho spisech se setkáváme, o tom, jako Pytagoras („trejka, první číslo liché a dokonalé, neboť prý nejprvé má v sobě počátek, střed a konec“ — J. A. Vrtátka v Č. Č. Musea 1859, 295) v metafysice čili v „Bráně věcí“ (v kap. XXXII.) *mysticky* takto píše: „Souhrn zevrubný (collegium accuratum) — při věcech, myšlení, řeči — shledává se trojí: menší, velký, největší. Souhrn menší shrnuje se z trojiny, větší ze sedmeřiny, největší z desateřiny. *Trojina* (ternarius) zajisté jest první číslo dokonalé, záležející z dvojiny (binarius) jednotek s vloženou jednotkou je spojující. Sedmeřina (septenarius) jest druhé číslo dokonalé z dvojí trojiny a spony jednotky. Desateřina poslední číslo dokonalé, skládající se z trojiny trojí s jednotkou je spojující. — Že v číslech tají se tajemství, uznávali staří filosofové buď světlem přirozeným nebo z podání patriarchů. Pytagoras zajisté (největší tajemství číselových skoumatel i obdivovatel), vydav se na cestu do Egypta a do země Chaldejské, moudrosti židů naučil se, aby pak mohl jí se naučiti, i obřízku, jak pláš, podstoupil. — *Trojina* jistě tak hojně při věcech se vyskytuje, že i protiví v ní se rozvádějí. Nebo, poněvadž bez středu věci ani od sebe nedostávají, ani zření k sobě nemají, potřebí jest, aby vložil

108. **Vševědy** ⁹³⁾ název nikoho neurážej. Víme, že <sup>Pojmenování vševědy o-
brana.</sup> jest jeden vševědoucí, sám moudrý bůh (Řím. 16, 27). My k lidské hlásíme se vševědě, k vědě totiž toho, co, abychom věděli, chce bůh, zároveň s moudrým nevědčím toho, čeho abychom nevěděli, chtěl mistr největší: „Co skryto jest, u hospodina boha našeho jest; co však zjevil nám a synům našim (Dent. 29, 29),“ toho aby z nedbalé nevědeckosti nebyli nepovědomi, napomíná lidi smrtelné.

109. A poněvadž v Kristu skryti jsou všickni moudrosti a vědomosti pokladové (Koloss. 2, 3), my pak tu přede vším tajemstvím Kristova vykládáme (aby rozuměli lidé, kterak skrze něho, věčnou tu moudrost a mocnost boží, všecko učiněno jest a děje se, dokud nepřijde konec, „když vzdá království bohu a otci a vyprázdní všeliké knížatstvo i všelikou vrchnost i moc [1. Kor. 15, 24],“ a říditi se nechali duchem jeho): proč bychom neproslavovali se s Kristem, že pravou a spasitelnou nauku všech věcí vykládáme. Nám jistě křesťanům, nikomu jinému. ^{A pro křesťanskou vševědou napomíná se.} N. B.

se mezi ně střed, i při věcech samých, i při pojmech, i v řeči, jímž vysvětlují se potom obě věci. Tak mezi světlem a tmou jest stín, mezi dnem a nocí soumrak; vznikatí, býti, dařiti se; početi, zrůst, konec; ráno, poledne, večer atd. Z trojiny skládají se také veškerá čísla (t. j. každé číslo má v sobě skutečně nějakou trojku), i sama jednotka a dvojina. *Jednotka* vzniká ze tří: z dělení, nedělení a spojení (nexus). I první mezi obrazy, trojúhelník, to ukazuje, nejprostší pak mezi obrazy, kruh, ačkoliv jest jeden, přece záleží z trého, ze středu, obvodu a plochy. *Dvojílost* (dualitas) záleží ze dvou jednotek a z prokladky (spatium): 1 + 1. *Trojina*, majíc místo prokladky přidanou sobě jednotku (111) a činíc úplnou bytnost, sluje první souvislé, soustavné, ladné, první číslo dokonalé (cohaerens, systematicus, harmonicus numerus). Nebo poněvadž dvojílost oddělování způsobuje, nespojivá-li nějakým středem, zásadou jest roztržky, sváru, boje, záhuby. Ale vazbou nějakou věčnou nastává spojení. A to jest, proč *trojina* všude vojevodí“.

⁹³⁾ Názvů svých spisů Komenský velmi dbalý byl a přemýšlel o nich pečlivě, aby nápisem knihy i obsah i směr zřetelně a slušně byl naznačen a odůvodněn (viz § 111 a 124.). Jako byla doba Komenského dobou metod, byla i dobou titulů kněh úzkostlivě vymyšlených, zhusta strojených a škrobených, lehčavých a lákavých — vzpomeň si n. p. na spis Pešinův (1673) „Phosphorus septicornis“, Světlo noš sedmírohý, obsahující dějiny kostela sv. Víta v Praze.

přisluší hlásiti se k vševědě, protože mimo křesťanství žádné není ani býti nemůže. O tom ujišťoval již dávno Augustin⁹⁴⁾ (v kn. 3. contra Acad. kap. 19), dokazuje, že jediné křesťanství pravou jest filosofii. A v pravdě: poněvadž mimo církev zjevení božího není, a bez něho smysl lidský nad přítomný život neproniká, život pak tento těsnými mezemi sevřen jest, že rodíce se umíráme, konec pak visí na počátku: co znamenitého býti může samými toliko smysly a trochou nade smysly vzestupujícím rozumem sebraná moudrost, která po několik dní malovanými nějakými rozkošemi nás pase a potom prázdné nás propouští. Ten tedy moudrý jest, kdo pro věčnost moudrý jest, avšak tak, aby zároveň to, co předchází, život totiž přítomný, co nejmoudřeji ztráviti uměl. Proto tedy velmi dobře dí muž veleosvícený: „Jenom křesťané rozumní jsou, protože z boha jsou; jiní střechují, protože ze sebe jsou.“

110. Dodávám, že vševěda pravá pravou jest cestou k svatě nevědomosti, jež nás jediná může poučiti, kterak nic než-li stínem jest všeliká naše moudrost, porovná-li se s bleskem věčné té moudrosti, jež jest v bohu.

Názvu vševědy
dávod
trojí.

111. *Vševědou* tedy čili moudrostí obecnou takové studium, k jakému radíme a o jaké se pokoušíme, myslíme nazvati vzhledem trojím: *Prvé*, věci samé, jež rozkouskovati zrazujeme, i vtipu lidského mohutnosti vykládáme, aby, rozpnouce se, podrobily si všecko. *Druhé*, vzhledem k naukám, jež schvalujeme nikoli jako rozličné, než jako nauku jednu, obvodem svým objímající všecko. *Třetí*, vzhledem k těm, pro jichž potřebu se připravuje, totiž všem, kteří přikli se Kristu, aby i trojí užitek dílka toho očekávaní býti mohli: pro učené, pro mládež ve školách, pro všecken lid křesťanský.

Bránou vševědy
proč
slouží má.

112. A poněvadž jsme nikoli vševědu, než Bránu vševědy psáti se jali, nestopujeme veskrz všeho (to by stálo práci nekonečnou, a daleko by bylo nad síly jednoho člověka),⁹⁵⁾ všeho toliko stěžeje a základy. A protože

⁹⁴⁾ Z otců církevních rád dokládá se Komenský *Augustinem*, ozdobně jej „Augustinus augustissimus“ nazýváje.

⁹⁵⁾ Proto zvláště Samuel Hartlib o to usiloval, aby v Londýně sestoupila se společnost učenců všech národů, aby po návodu Komenského knihy vševědné sestrojila. Bylo o tom jednáno

předkládají se od bohoslovce, jehož nejvyšší cíl jest a býti má lidem ukazovati cestu, jak skrze všechno viditelné a vnější k neviditelnému a věčnému pronikati: kdo pak mě právem vinití bude, jestliže něco k cíli tomu méně přispívajícího méně zevrubně vykonám? Taková jest málem celá právníků nauka, hádkami o věci pozemské pomíjející, t. j. spletkami a tretkami se zaměstnávající. Že k vyšší moudrosti nenáleží, sami přiznávají se vidí. Nejmondřejší zajisté času našeho právník Besold (na konci rozpravy své o souhrnu veškerých nauk)⁹⁶⁾ píše: „Směl bych mnohoznaletství (polymatio) vyměřiti, že složeno jest z fakult vyšších a z moudrosti nějaké vznešenější, většinu že má z bohosloví, mnoho z lékařství, málo z právnictví.“

113. Neomlouvám tedy, že takového mnohoznaletství čili pravěji všeznaletství meze já bohoslovec vytknouti se pokouším, ano velebiti se budu, že mi od hospodina mého dostalo se té milosti, aby mne k objasnění milosrdenství jeho za jakýs takýs nástroj užito bylo. Evangelium, jež svěřil mi Ježíš Kristus, svatosvaté mi jest i nad sám život dražší, aniž jiného žádám, aniž o jiné usiluji, než abych věrným nalezen byl tajemství jeho rozsévacem. A poněvadž vím, že Petrovi řekl pán ne toliko: „Pasiž ovce mé,“ než i „Pasiž beránky mé“ (Jan 21, 15), nejvýše jsem o tom přesvědčen, že na bohoslovcích záleží, aby opravdově o to pečovali, aby svedení byli i tito i oni na pastvu přehojnou na horách Izraele, aby tam odpočívali na bylinách zelenajících se a pásli se na pastvách tučných (Ezech. 34, 13), zvláště po rozptýlení stáda božského (kdyby stalo se někdy skrze zvěř polní), aby opět sebrání byli co nejrychleji ovce i beránkové boží. Blahořečiti tedy budu s prorokem pánu, jenž polehtává ucho, abych byl jako pozoruje a uče se.⁹⁷⁾

Proč od bohoslovce o tom rozpráví se.

s parlamentem l. 1641, ale válka jednání přerušila, královská učená společnost (royal society) teprve po smrti Komenského l. 1682 byla založena (srov. §. 119).

⁹⁶⁾ Křištof Besold nar. v Tubinkách l. 1577, přestoupil l. 1636 na víru katolickou a veliké vážnosti požíval u císaře i u papeže; spisy jeho vydány byly ve Strassburku l. 1642.

⁹⁷⁾ Podobně i v české Didaktice (v kap. XXX.) i jinde ze slov Kristových povinnost bohoslovců k pěstování mládeže vyvozuje:

Slohu hrubost.

114. Aniž budu omlouvati hrubost slohu. Polehtávati uší ani nemohl, ani nechtěl jsem. Má takových věcí svět více, než-li třeba; k čisté prosté moudrosti přispůsobovati myslí více bude na místě a bude dařiti se snadněji, budou-li věci hole pronášeny bez lákadel a nátěrů slov. O nic tedy nedbám, než abych smysl vyjádřil, vším právem v opatrnost dobrých učených mužů s Pliniem ⁹⁸⁾, klada naději, že dají přednost prospěšné pomoci před zalichocováním a jádro věcí vážně zhuštěných výše kladou, než-li nedostatek slohu.

Požadek spisovatelův:
1. Aby to ne-
předpojatě
bylo čtemu.

115. Spíše snažně za to prosím, aby nikdo přenáhleným soudem na nás si nevyjel, odsuzovati chtěje, dříve než by věci poznal. Toho neobávám se nadarmo. Vím zajisté, jak snadno a málomocně někteří velikými starých věcí jmény jsouce omámeni, cokoli naskytne se nového, jako samé blouznění zavrhnou, ani o něm slyšeti, ani je viděti nerácejíce. Ale slušelo by, aby tací lidé pamětlivi byli slov Šalamounových: „Kdo odpovídá prvé, než-li slyšel, bláznem se býti ukazuje a lehkým (Přisl. 18, 13).“ Nežádám toho, aby mi někdo, zavděčiti se chtěje, dal za pravdu ve věci méně prozkoumané, než aby popatřil, dává-li, co se podobá, jasné světlo věcem i neklamná pravidla pravdy, jak se slibuje. Já, že ano, svědectvím věcí nejvýše jsem přesvědčen, avšak poněvadž přemýšlování lidská bázlivá jsou, a důmyslové naši nejisti (Moudr. 9, 14), milerád ku zkoušce zvu všecky, jež bůh vtípem živým a soudem bystrým opatřil, že mohou ve věci veškerenstvu vyhledávati krátkosti a pravdy. Jich dovoluji si také poprositi, aby, odložíce brejle mínění předpojatých, s myslí volnou a se světlem jasným přišli spatřovat tohoto divadélka všehomíra, nesoudíce o věcech dle mínění dříve slyšených, než dle věcí samých, jak je přivádíme na spatřování a ohmatání. Toho-li zajisté nebudou šetřiti, nezklamou věci, než sebe, jako kdo skrze barvené sklo prozírá, ne-

„Ne jen Petrovi pán ovce své pásti poručil, také beránky, nýbrž napřed beránky (Jan 21, 15), protože snáze jest pastýřům ovce pásti, když beránky pastvám života, řádu stáda, berle kázně přivyklé mají“.

⁹⁸⁾ Plinius starší snesl z více než dvou set knéh svůj přírodopis (historia naturalis), pozoruje pak soptění Vesuvu zasypán byl r. 79.

barví a neklame věcí, než zrak. Střežte se tedy, aby nikdo samu sobě nepřekážel, více mínění svého než-li pravdy věcí si hledě. Já doufám, že všem rozumným větší rozkoší bude, když, spoléhajíce na výsadu, již rovnou měrou opatření jsme všickni, věci volně bez rozsudí spatřujeme, a učnům nikoli domněnky o věcech, než věci samy předkládáme, aby je viděli, ohledali, podrobovali a jimi vládli. A nepodezřívaj nikdo, že odklízíme nálezy jiných, abychom svým udělali místo. Vzdálena budiž od nás marnivost taková. Nic jiného nečiníme a neučíníme, než-li že z trojí knihy boží, z přírody, písma, svědomí na desku svou přepisovati budeme věci tohoto i budoucího světa, prostě, jak se nahodí, ne-li dosti vhodně, vada bude, nikoli podvod. Příliš slabí jsme na to, abychom hleděli sobě dělati žáky, ale dosti srdnati, abychom přírodě, abychom bohu, abychom svědomí získali jednoho každého.

116. Jenom za tím koncem podnikli jsme toho nové všehomíra rozpitvení, aby od kněh lidských ku knihám božím byli přivedeni, kdožkoli ne domněnek o věcech, než pravdy věcí vyhledávají. Nikoli že každou autoritu zamítáme, než, vědouce, že užívá se jí škodlivě na úkor volného soudu, máme toliko za slušné, když věci samy bývají pronikány, aby zdvižena byla. Místy arci něco z filosofů přivodíme, abychom základy filosofie ustálili, nikoli v sobě, než v myslech těch, kteří domněnkami jsouce předpojatí, z domněnek mají býti vyslečeni, a to po radě těch, jichž dosud za vůdce užívali. Málo kdy jindy, a to jen při vážné materii, jiné přivodíme, kteří tutéž pravdu již dříve znamenali, ne však jako soudce, než jako svědky, aby z jich úvahy vyšlo na jevo, že nutně na to přichází, že všech lidí rozumná myšlení spadají s tím dohromady, co ze základů pravdy bylo vypátráno.

117. *Druhé.* Aby o těchto našich základech zdělán býti mohl soud na jisto, potřebí bude všeho dříve poznati od hlavy až k patě. Nebo neporozumí-li někdo, z jakého základu všechno vychází a jak souvisí, jednotlivostí, sem tam nahlédne, na nic bude chtíti posouditi, protože ve věcech stupeň přeskočený i věcem snadným snadno nesnázi působuje. Není nikoho, kdo by i na nejvyšší věž nemohl vystoupiti a s ní sestoupiti, po stupních-li stoupá; ale

Doklad,
proč není přit-
pojeno.

2. Aby čteno
bylo nepřet-
řístě, ne
kouskovitě.

několik stupňů budiž odstraněno, ihned buď nebude moci výše postupovati, nebo dostane závrať. Nikdo není tak nerozvážný, aby malíři strojícimu se malovati obraz, zmásti chtěl čáry, i když snad se nelsbí prvním pohledem. Čeká zajisté, až obraz bude dokonán, teprvé pak potom soudí, shoduje-li se s praobrazem. A o komoedii nelze souditi z jednoho jednání (ovšem z jednoho výjevu nebo z jedné věty), protože tytéž vyskytují se věci, které zamotanými, ano nemístnými býti se vidí; katastrofa ⁹⁹⁾ konečně ukáže umění.

3. Aby nedo-
statků našich
doplněna,
kdožkoliv mě-
še.

118. *Konečně* prosím, aby učení čtenáři, zámyslu mého jsouce pamětlivi, ať jest dobře vyvedeno, co jsem předložil, nebo uaopak, aby uenechali mne minouti se s cílem, aby totiž práce tato sloužila světu ke prospěchu. Nebo buď já ničemu uerozumím, aneb, čeho podávám, opravdu jest takové, že oči mnohých může otevřít k lepšimu opatření literárních studií, a skrze ně i škol, církví, obcí i celého lidského pokolení. Tenť první z tohoto dílka mého bude prospěch vzhledem k učným, aby novým tím nákresem obecné, pravé a pevné učenosti jsouce povzbuzeni, odhodlali se a na něco dokonalejšího, než-li dosud shledáno bylo v literárním umění, pomýšleli. Cíl jistě, k němuž jedině mají směřovati snahy všech lidí (ač nechtějí-li, aby pominul cíl věčný), dobře vytkli jsme, prostředky k cíli tomu na jisto vedoucí pořadem jasným rozložili jsme, způsob pak, jak prostředků těch užívati, odkryli jsme neomylný, všeho toho konečně, jak by v jedinou umu um se sešlo, pořadem všech věcí věditelných, aj, vzorec dáváme! Kde přece nedokonalost uějaká tu a tam se projevuje, buď že cíle nedosti dosáhli jsme, nebo že v předepsaných mezích ne dosti zevrubně prospěli jsme, to, myslím, že nepožaduje klopotného omlouvání, protože přerostlehlá věcí hojnost, jež jednoho člověka pilnost snadně unavuje, i nejsubtilnější věcí rozličnost, jež jednoho rozumu bystrosti přesnadno uchází, při opatrných věcí posuzovatelích snadno mi, jak se naději, dosáhne odpuštění.

Není jedno-
mu člověku
dáno uměti
všecko.

119. Zvláště pak proto, že posud shledáno nebylo nic takového, co by vtípem jednoho člověka bylo i nale-

⁹⁹⁾ Katastrofa, rozhodný obrat, rozchod v ději divadelním.

zeno, k plné dokonalosti přivedeno. A proč bych tedy já, človíček nepatrný, sám si obíral, co všechných úkolem býti vidím, aneb aby ode mne jediného bylo dokonáno, co posud od nikoho ani nebylo požadováno? Postačí jednoho člověka pilnosti nebo chvále (má-li tu býti jaká připuštěna, kde toliko sláva boží se vyhledává) dáti počátek věci, která by až do vrcholu vystupovati mohla. Aby pak vzestoupila, bude svěřiti ji jiných již pečlivosti, jichž ducha chtěl by vzbuditi pán, jako druhdy na stavbu hmotného onoho chrámu v svatém městě Jerusalemu.

120. Aby pak vzbudil je bůh, vybízející řečí proroku osloviti je kázal: „Lid tento praví, že nepřišel čas, čas, v němž by dům hospodinův stavěn byl. Jest-liž vám čas, abyste seděli v domech svých deskovaných, a dům tento aby pustý zůstával.“ Protož nyní takto dí hospodin zástupů: Přiložte srdce své k cestám svým; sejete mnoho, a shromažďujete málo; jíte, ale nebýváte nasyceni; pijete, ale neuhašujete žízně; obléčíte se, ale žádný nemůže se zahříti; a ten, kdož sobě mzdu shromažďuje, shromažďuje ji do pytlíka děravého. Takto praví hospodin zástupů: „Přiložte srdce své k cestám svým (Hagg. 1.).“ Slyšte to i vy v svatém lidu křesťanském nauk i moudrosti představení, kteří věru podobně činité i trpíte. Není času, říkají mnozí, sháněti se zde po nějaké vyšší moudrosti; budoucímu životu jest ponechána. Takovými myšlenkami lichotíce si mnozí, na oné drobtovité zatemnělé známosti věcí i na jiných svých soukromých zálibách přestávají. A jaký z toho zisk? Zasíváte mnoho, dí hlas boží (na vzdělávání vtípu mnoho práce vynakládají), ale málo přivážíte do stodol svých. Pojídáte, ano požíráte kněh, a nebýváte nasyceni. Pijete z každého nahodilého potoka, a přece neuhasíte žízně; odíváte se všickni oděvy, pláštíky autorit se všech stran shledávající, a přece světlem pravdy dosti nezahřejete se nikdy. Ó tedy přiložte již konečně srdce svá k cestám svým, a vzmužte se, aby moudrosti mající zůstávali s námi skvostnější vystaven byl chrám jakoukoli prací a nákladem. Moudrosti, dí, uměním božím, dle formy praobrazu abychom zdělali divadlo, od něhož by, jak na věci boží náleží, všecko zbytečné, liché a zmatečné vzdáleno bylo, v němž by nebylo pohřešováno

Napomenutí
nécná
k božímu
vševědy stu-
dování.

nic užitečného, pravého, lahodného, aby tím lidé, odřeknouce se lehkovážného bažení po věcech pomíjivších, k samým zřídům pravdy a dobroty pozváni a od obvyklých dýmů marnosti k vlastnictví statků jistých přivedeni byli. To stane se, když takováto moudrosti brána ve školách křesťanských mládeži křesťanské otevře se, a když jí nejdražší pokladové moudrosti budou ukazovány.

Dílo to,
k dokonání
svému přive-
dené, nejprve
sloužiti má
mládeži.

121. A tu bude druhý užitek prácičky naší, pro vzdělávání mládeže, a to nejvš prospěšný. Nebo jako pro nové víno nové nádoby jsou nejvhodnější (jak připomíná Kristus u Mat. 9, 17), tak vtipové pacholat jako nové čisté nádoby, lichými liché vědomosti pojmy posud nejsou naplněny, nejlépe k tomu se hodí, aby do nich váženy byly nové tyto čistší pojmy věcí, aby nenavýkali si vážení moudrost domnělou, povrchnou nebo překroucenou, než věcnou, základnou, jistou: moudrost, dílo, již by nebylo nabýváno pro plané ukazování nádhery vtipu, ani pro cvičení v zápasech, než aby sloužila k dohledání se soudu o věcech i k rozmnožování prospěchů pokolení lidského novými nálezy, ¹⁰⁰⁾ konečně pak k nepochybnému dostižení posledního konce života, blaženosti věčné.

Avšak i celá-
m lidu kře-
stánskému
směnitel.

122. Avšak za třetí i to zamýšlíme, aby vystavené takové moudrosti boží divadélko stalo se společným pokolení lidskému, zvouc a vpuštějíc veškeren lid křesťanský, buďsi kteréhokoli řádu, věku, pohlaví, jazyka, aby spatřovali a pozorovali podivné ty hry, jež před zrakem všech lidí vždy a všude projevuje velebná moudrost boží. Nebo, kdokoli uarodil se člověkem, všickni k témuž ctili slávy boží a blaženosti své mají býti obrázcem, aniž má kdo z toho býti vylučován, ani muž, ani žena, ani pachole, ani starce, ani šlechtic, ani prosták, ani řemeslník, ani sedlák atd. Všickni zajisté rovným způsobem plémě boží jsme, a všem do divadla světa rovněž vpuštěným řečeno jest: „Podte, vizte skutky hospodinovy“ (Žalm 46, 9), všem pak konečně projíti jest tímto bídným světem s těžkostmi a

¹⁰⁰⁾ Tím právě mělo se z jednoho zřídla, z ideí, rozplynouti umění v živé proudy nekonečné, když k poznávání mělo přistoupeni i vymýšlení nových věcí téhož druhu, jakožto třetí a nejvyšší stupeň rozumu lidského (εὐφροσύνη). Viz Šk. pansof. § 63 (česky na str. 23).

s ducha sklíčeností (jak Šalomoun svědčí), tak že ovšem všickni proti marnostem léku a ošklivostí ulehčení potřebují, čehož odjinud míti nelze, než-li pomocí moudrosti pravé.

123. Přejeme si tedy a toho se dovoláváme, aby studia moudrosti více již ne spisy latinskými toliko byla vykládána, aby ve školách jako ve vězení vězena byla, jako posud s velikým lidu národních jazyků potupením a ublížením dalo se, než aby každému národu jeho vlastní řeč všechno bylo vykládáno, aby dána byla příčina všem, kteří lidmi jsou, svobodnými těmi umami se zabývati, a to raději než-li starostmi tohoto života, procházkami, pitkami a marnostmi ostatními, jako děje se neustále, že se uhmožďují a bídně ztrácejí zároveň život i duši.¹⁰¹⁾ Stalo by se také, že by zároveň s naukami a umami uhlazovali se švarně jazykové. A proto ustanovili jsme se na tom také ten náš spis, přisvědčí-li bůh, latině i národně na světlo s. b. vyložití. „Nikdo (zajisté) nerozžehá svítilny a skrývá ji pod kbelcem, než staví ji na svícen, aby svítila všechněm, jenž v domě jsou,“ dí Kristus (Mat. 5, 25).¹⁰²⁾ Nebo poklad schovaný a moudrost skrytá komu prospívají (Ekkl.

Proto píše se
jazyky obecnými.

¹⁰¹⁾ S krvácejícím srdcem Komenský vytýká Čechům předbělohorským mezi jinou řeč v XXIX. kapitole české Didaktiky: „Cizí se mezi námi usazovali, sebe a ne nás vzdělávali, nás i jazyk náš zastěhovali, nýbrž tlačili. Naši mezi tím vtipové, při mnohých nad cizí oněchno jadrnějš, zavozovali se lo marnosti, lhostejnosti, bujnosti, zahálek a neřádů rozličných, že vzpomenuť na to, čím panstvo naše, rytířstvo naše, městský i selský lid náš čas trávil, brůza mne podjímá. A tím co způsobeno? To, co vidíme. Přišly na nás hlavy rozum nosící, Hispani, Vlaši i jiní přemudrovali nás, potlačili nás, rozptýlili nás, poplenili nás, protože jsme byli jako na onen čas Jeruzalem, holf a podpor svých, to jest reků udatných, mužů válečných, soudců a proroků, mrdců a rádců vtipných a výmluvných nemajících...“ — Svatá pravda! bohu žel! A dvě léta před smrtí svou napsal Komenský (Unum necessarium 1668, X, 17): „Marnost Čechy zmařila, řekl moudrý král severu, marnost nenávidící. Avšak totéž za krátkou chvíli bude o tobě říci, Polsko, jestliže v čas k jednomu potřebnému nepřestoupíš.“

¹⁰²⁾ Textem tím, aby světlo vypátrané pravdy svítilo všechněm, dokládá se Komenský hned v druhé předmluvě k české Didaktice („Čtenáři, zdrav buď“), v „Ohlasmění vševedy“ § 41, v listu k Hottonovi 1645^{7/8}, v „Odevzdání pochodné“. § 23 a na mnoze jinde. Má tedy Herder pravdu, nazvav jej knězem humanity“.

41, 18)? Přičiňujte se tedy, kdokoli k studiím moudrosti se přičiňují, aby i tím činem přičinili k blesku moudrosti, jež dří (Ekkles. 24, 39): „Vizte, žeť jsem ne sama sobě pracovala, — ale všechněm těm, kteří hledají pravdy.“

Název dří
v od

124. A za tím koncem nápis od prvéjšho dílka našeho vzatý poněkud změnili jsme, Bránu nahražující Vraty. Nebo jazyka latinského *Bránu* nazvati dosti bylo, tuto pak vidělo se, že název *Vrata* k účelu mnohem jest případnější. Branou zajisté vstupují jednotliví, Vraty pak celé zástupy; Brána zavírá se, kdykoli jednotlivec vstoupil, Vrata v městě pokojném zůstávají otevřená. Týmž způsobem studium jazyka latinského, jež jsem dříve otevřítí se snažil, něčím zvláštním jest pro některé, žádost pak moudrosti společna jest lidskému pokolení. Tam vstupuje, kdo chce nebo komu třeba, tudy pak mají vstupovati všickni, kdož zrozeni jsou lidmi, jak jsme již ukázali. *Vrata otevřená* tedy slujte, jež vedou k moudrosti.¹⁰³⁾ Dej, o bože, abychom pod nebem již viděli obraz toho, co zjevil jsi s nebeského Jerusalemu, aby otevřeně byly brány jeho ve dne, a noci aby nebylo více (Zjevení 21, 25). Amen.

¹⁰³⁾ K pozn. 93. o vybraní nápisů významných na knihy jest ovšem § 124 velmi výkladný a poučný. Sluší toliko podotknouti, že vědomky zmátli jsme český výklad lat. slov Janua a Porta. Víme velmi dobře, že Komenský l. 1633 do českého textu, jenž mu byl tanul na mysli, když „Bránu jazyků“ l. 1631 latinsky přede vším pro Čechy vydal, jak v „Metodě jazyků nejnovější“ vyznává (1648), položil do kap. XLIX (o domu) *vestibulum*, jež „předdomím, síncem, placem přede dveřmi“ vykládá (540), že mu *janitor* „vrátným“ sluje (541), *atrium* „síní“ (544), v městě pak že má brána (*porta*) svá zavření (*claustra*), vrata (*valvas*), závery (*repagula*) a břebeny čili mříže (*cataractas*) — LVIII —, i že v předmluvě české *Januam linguarum* „latinského jazyka dveřmi“ nazývá: přece „*Januam linguarum*“ nikoli *Dveřmi* jazyků nikdy nejmenovali jsme, protože spis ten větším dílem s nápisem „Zlaté brány jazyků“ vydáván byl, a po příkladu Palackého (dle Č. Č. Musea 1829 v Radhošti I, 257) a Jungmanna (Hist. lit. II. vyd. V, 46) tím jménem u nás jmenován bývá (i poslední (6. české) vydání K. Ig. Thama v Praze 1806 „Zlatou branou jazyků otevřenou“ sluje). Když tedy nám „Janua“ branou sluje, slujž pro tentokráte „Porta“ vraty — názvy kněb vševědných beztoho měnily se, jak zámysl, rozložení a rozdělení vševědy pokračovaly — konečně přece metafysika slula „Branou věcí“ (pozn. 91.).

POŘAD VĚCÍ.

	Str.
Moudrosti chvály	1
Proč tak ceněna bývá moudrost	1
Moudrosti studium	2
Moudrost s pozdními léty přichází	2
V jasnější moudrost naděje	3
Kn zdaru moudrosti čeho pohřešuje se posud	3
Moudrost budiž cílem literárního umění	4
Obvyklá literární studia k cíli svému nepřiměřená	5
I. Pro rozvlačnost	5
Kusá učenost	6
II. Pro nesnadnost	7
III. Pro kluzkost pravdy v nich	7
IV. Pro malou práci života prospěšnost	8
Filosofie	8
Metafysika	9
Logika, Retorika	9
V. Pro časté od posledního cíle, od boha, uchylování	10
Rada o lécích proti tomu	11
Jak potřebná	11
Příčin takového zlého stopování	12
Provlačnosti příčina trojí:	
1. Věcí nepotřebných přílišné přimísování, věci nepotřebné které jsou	12
2. Učiva zmatení	13
3. Po podrobnostech přílišné shánění	13
Nesnadnosti příčina trojí, i trojí proti ní lék:	
1. Otročský v zacházení se studiemi způsob	14
2. Povrchní věcí vykládání	14
3. Metoda posud příliš nedokonalá	15
Pravdy po celé učenosti chorobící příčina trojí	15
1. Nauk rozervanost	16
Lék	20
2. Metod vrtkavost	20
Lék	21
3. Nedbalost a nadbytečnost slov	22
Opakování	22
Proč školská studia k zaměstnáním života ne dosti připravují	23

	Str.
Aniž k hohn dosti přivádějí	24
Lék	25
Chorobné učenosti přiměřší pomoci třeba	26
Proč spisovatel o to pokouší se, a s jakou důvěrností	26
Skvostný moudrosti chrám vystavěti čas jest	27
Stavivo již sneseno	27
Chrámu toho formn jediný bůh ukázati může	28
Nen-li posnd nic takového	28
Vševěda všecko svěsti má v číslo, míru a váhu	29
Knihy vševědné potřeby	29
Kolik na tom záleží, aby kniha taková vševědná složena byla	30
Naděje té základy:	
1. Člověku podrobena všecko	32
2. Žádost v srdce vložena	32
3. Pokrok nikoli nepatrný	32
4. Z mnoha světél staniž se jedno	33
5. Zaslíbení hoží o časech posledních	34
Rada o nrovnání knihy vševědné	34
Třeho potřebí	34
Přehled čili vyšetření všeho, cokoli jest	34
I spisovatelé psali již o všelikých věcech	35
Avšak, nač	35
Proč mají všickni spisovatele býti připuštění	36
1. O dílo společné jde	36
2. Všickni bohem připuštění jsou	36
3. Bůh dary rozličné rozděluje	36
4. Srovnání mínění, snadněji nalezněš pravdu	37
5. Nikdo nemá býti zatracován, nejša slyšen	37
6. I hludové mohou prospěti	37
7. Rozkoly rušeny hudte. Tedy svedeny hndte v harmonii	37
8. Příklad národu božého starého	38
Spisovatelova ochrana	38
Prohlázejícímu spisovatele, šetrnosti potřebí a pečlivosti	39
Srovnání mezi spisy a věcmi, jak potřebné jest	39
A jak pracné	40
Ale netřeba nad ním zoufati, bude-li jistých pravidel	40
Verulamského pravidlo filosofování	40
Pravidla vševědy sestrojení	41
Všelaď obecný několika výměsky vykládá se	41
Harmonie co jest	44
Požadavky její tři	44
Zásady bytí nejlepší jsou zásady poznávání	46
Idey věcí odtahovati od konkrétných	47
Ideí překrásné užívání	47
Idey hlavně od věcí přirozených odtahovati	47
Písmo co a nač?	47
K sestrojení vševědy jaké metody se žádá	48

	Str.
I. Věci obecných rozdělování budiž pravdivější	48
II. Výměry zkaztež všelikou obojetnost	48
III. Poučky ukažte veškeru věcí přirozenost	49
IV. Veškerá pravidla buďte obecná, prospěšná, sama sebou zřetelná	49
V. Poučky obecné buďte zásady samozřejmé	50
VI. Částečnosti pouhé důkazy	50
Užitek vševědy	50
Všecko budiž nutné	50
A všecko co nejpořádněji	51
Ideí světlu přičiněna buďte svědectví boží i smyslů	51
VII. Nemůže-li něco být dokázáno, zahadou budiž předloženo	51
Metody té chvála	52
Proč spisovatel o to pokouší se	52
Nač to vypravuje	52
Příčina díla tohoto vykládá se od začátku	53
Brána jazyků že příčinou byla Brány věcí	57
A s jakou nadějí	58
Zděláním Brány věcí co zamýšlel spisovatel	59
Vznešenější péče	60
Brána ta věcí jest i Branou písem božích	61
Brána bohosloví obecného	61
Metoda té knihy	62
Metafysika vševědná jaká	63
Ostatní jak odtud bude vyvoděno	63
Trojdičnost	63
Pojmenování vševědy obrana	65
A proč křesťanskou vševědou nazývá se	65
Názvu vševědy důvod trojí	66
Branou vševědy proč slouží má	66
Proč od bohoslovce o tom rozpráví se	67
Slohu hrubost	68
Požadavek spisovatelův:	
1. Aby to nepředpojatě bylo čteno	68
Dokladů proč není připojeno	69
2. Aby čteno bylo nepřetržitě, ne kouskovitě	69
3. Aby nedostatků našich doplňoval, kdokoli může	70
Není jednomu člověku dáno umění všecko	70
Napomenutí učenců k horlivému vševědy studování	71
Dílko to, k dokonání svému přivedené, nejprve sloužití může mládeži	72
Avšak i celému lidu křesťanskému znamenité	72
Proto píše se jazyky obecnými	73
Názvu důvod	74

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

NEW
CANCELLED

Educ 253.1.33

Predchudce vsesedy

Widener Library

004498131

3 2044 079 664 041